

6/1988

9

TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁ
TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁ

56

INFO-Társadalomtudomány

6. szám (1988. szeptember)

Kiadja a Társadalomtudományi Bizottság nevében a Magyar Tudományos Akadémia

Szerkesztőbizottság:

Enyedi György (elnök), Fodor István, Józsa György, Madarász Aladár, Mucsi Ferenc, Tamási Péter (felelős szerkesztő)

A szerkesztőség címe:

1051 Budapest, Münnich Ferenc u. 7.

INFO-Társadalomtudomány című sorozatunkkal az a célunk, hogy gyorsan informáljuk a társadalom irányításával, tervezésével kapcsolatos döntési folyamatokban résztvevőket az új társadalomtudományi kutatási eredményekről és a társadalomtudósokat foglalkoztató aktuális témákról. Mivel kiadványunk igen szűk terjedelmet szab meg egy-egy témára, a kutatók kénytelenek álláspontjukat tézisszerűen kifejezni — a részletes bizonyító anyag rendelkezésre áll a megfelelő kutatóhelyeken és szerkesztőségünkön keresztül hozzáférhető. Az általános tájékozódást azonban szeretnénk megkönnyíteni a cikkek után közölt statisztikai adatokkal és válogatott bibliográfiával. Az itt leírtakkal szeretnénk felhívni a figyelmet olyan területekre, amelyekkel eddig — úgy tűnik — nem a kutatási eredmények ismeretében foglalkoztak. A kifejtett elképzelések a szerzők egyéni nézeteit tükrözik.

Szeretnénk kiadványunkkal hozzájárulni, hogy a társadalomtudományi kutatások eredményei és a társadalom irányítása, tervezése közelebb kerüljenek egymáshoz.

A szerkesztőség

A kiadvány belső használatra készült, sem publikációs, sem hivatkozási alapként nem használható fel!

Tartalom

Reformgazdaság? — <i>Tamási Péter</i>	3
A költségvetési reform realitása — <i>Gyulavári Antal</i>	9
A magyar fejlesztésstratégia kihívásai és válaszadási lehetőségei — <i>Kádár Béla</i>	17
Monetáris szabályozás és a magyar gazdaságpolitika — <i>Erdős Tibor</i>	25 ✓
Tulajdon és gazdaság — <i>Tardos Márton</i>	35
Bérreform: politikai szükségszerűség vagy jótékonyági gesztus? — <i>Héthy Lajos</i>	43
Piac, verseny, állami szabályozás — <i>Vissi Ferenc</i>	51
Statisztikai táblázatok	59
Válogatott bibliográfia	71
Kutatói információ	75

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Reformgazdaság?

Az utóbbi körülbelül egy évről igazán nem lehet azt mondani, hogy nem történt semmi gazdasági-társadalmi reformunk továbbfejlesztése terén. S mégis, ha számba vesszük az 1968-as reformcélkitűzéseket, akkor nagyon kevés dologról mondhatjuk el, hogy sikerült megvalósítani. Igaz, a 68-ban beindított reform a fokozatosság elvére épült, voltak benne tudatosan beépített fékek, melyeket a 70-es évek elején szándékoztak feloldani. Erre azonban nem kerülhetett sor, mert „szocializmust féltő” közvetlen nemzetközi környezetünk demagógiáját kihasználva a belföldi konzervatív, reformellenes politikai erők 1972 végére már felülkerekedtek, s ezzel elkezdődött a reform hatásainak visszarendezése a legtöbb területen.

Legsikeresebbnek és legtartósabbnak az utasításos rendszer ma már visszafordíthatatlannak látszó megbontását tekinthetjük. Ezzel együtt megjelentek első jelei a vállalatok piacra orientáltságának, amit azonban a gazdasági környezet nem segít kibontakoztatni. Pozitív elmozdulás volt tapasztalható a munkaerő mozgása és a decentralizálás terén is, de ezek a folyamatok részben nem folytatódtak a szükséges mértékben, részben — elsősorban az 1973-as recentralizálás során, amikor, többek közt, az ötven legnagyobb iparvállalat a kormány által kiemelten kezeltté vált — visszarendeződtek.

Igen fontos területeken nem következtek be a tervezett változások: a magyar gazdaság lényegileg nem vált nyitottá; a kereskedelem liberalizálása nem valósult meg; eddig nem történt lényegi változás a tulajdonviszonyokban, nem valósult meg a szabad tőkeáramlás; nem jött létre monetáris irányítás; nem megfelelő az érdekeltségi rendszer sem vállalati, sem egyéni szinten; nem működnek kellőképpen a piaci mechanizmusok; még mindig a mesterségesen kialakított értékmérők uralják gazdaságunkat; ez ideig elmaradt a bérreform. Mindezek hiányában nem javult kielégítően a hatékonyság, nem növekedett a versenyképesség, elmaradt a világgpiachoz történő megfelelő léptékű alkalmazkodás, s csak minimális elmozdulás tapasztalható gazdaságunk termelési struktúrájában.

Lapunk e számában a meg nem valósított célkitűzések közül azokkal foglalkozunk, amelyek a jelenlegi helyzetben a leglényegesebbnek látszanak. Gyulavári Antal (9—16. old.) a költségvetési reform realitásait vizsgálja a mai magyar gazdaság-

ban. Kádár Béla (17—24. old.) áttekinti a mai magyar gazdaság szerkezetét, s ennek alapján vázolja fel, hogy milyen irányba kellene gazdaságunkat fejleszteni. Erdős Tibor (25—33. old.) a monetáris politika mihamarabbi bevezetésének szükségességéről ír és elemzi azokat a tényezőket, amelyek ma szinte lehetetlenné teszik a monetáris politika megvalósítását. Tardos Márton (35—42. old.) egy rövid gazdaságpolitikai értékelés után kifejti, hogy milyen lényeges változásokat hozhat a tulajdonviszonyokban és a tőkemozgásban a tervezett társulási törvény. Héthy Lajos cikke (43—49. old.) arra a kérdésre keres választ, hogy a jelenlegi magyar körülmények között a bérreform jótékonyági gesztus-e, vagy pedig politikai és gazdasági szükségszerűség. Végül Vissi Ferenc (51—58. old.) a piac, a verseny és a versenyszabályozás szükségességéről, valamint az ezekkel kapcsolatos problémákról ír.

Az itt említett, meg nem valósított célkitűzések a reformfolyamat nélkülözhetetlen elemei. Ha ezeken a területeken nem tudunk alapvető áttörést elérni, akkor nem lehet hatékony, működőképes gazdaságot létrehozni, s a reform csak retorika marad.

Érdemes számba venni azonban azokat a tényezőket is, amelyeknek negatív hatása akkor is gátként fog szerepelni, ha az itt említett területeken érdemi változások következnek be — amire a közeljövőben reális esélyek vannak. Ha nem teszünk tudatosan e hatások ellen, ezek továbbra is komoly akadályt fognak jelenteni fejlődésünk útjában.

Elsőnek néhány érdekszférát kell megemlíteni.

A konzervatív, reformellenes erők a felső vezetésben — úgy tűnik — most már nem képviselnek olyan erőt, amely valószínűsítene egy újabb visszafordulást. Ez azonban nem jelenti azt, hogy felső, közép és alsó szinten ne hatna még széleskörűen a gondolkodásra és a gyakorlatra a 20-as, 30-as években kialakult szocializmus modell, melynek több tétele most már határozottan gátolja a továbblépést. E többnyire értékformákba rögzült, a gyakorlat által azonban már túlhaladott nézetek — s a rájuk épülő hatalmi pozíciók — védelme gyakran a „szocializmusféltés” köntösében jelenik meg. A fejlődés biztosításához feltétlenül szükség lenne a tabuk eltörlésére, valamint a nézetek és a hatalmi viszonyok összefüggéseinek nyílt vizsgálatára.

Erősen hatnak — különböző szinteken — olyan érdekek, melyek ellentétesek a reform céljaival. Ilyen érdekek aktivizálódnak például a decentralizálással, a vállalatok vagy egyéb intézmények nagyobb önállósításával szemben, mert ezáltal az irányító szervek veszítenek korábbi hatalmukból, zsugorodik tevékenységi körük s így jelentőségük, vagy akár teljes mértékben el is veszíthetik létjogosultságukat; vagy ilyen az is, hogy újfajta (nem rutin) irányításra kellene áttérniük, amihez sokkal nagyobb szakértelem szükséges. Ezen a téren az segíthetne leginkább, ha funkcióelemzés alapján meg lehetne határozni, s így fel lehetne bontani a fejlődést akadályozó hatalmi góccokat.

A kialakult vállalati monopolhelyzetek szintén a legerősebb reformellenes motíváló tényezők közé tartoznak. Ezek fenntartása a vállalatok részéről több szempontból is előnyös: nincsenek versenyre kényszerítve, így rosszabb hatékonyságukat az árakban érvényesíteni tudják, kevésbé kell figyelembe venniük a minőségi követelményeket; saját érdekeiket könnyen tüntethetik fel népgazdasági érdekként (hiszen ők az egyetlenek az adott területen a „piacon”); így sokkal könnyebb kiváltságokat

szerezni (pl. támogatás: lásd legutóbb az Ikarus esetét) és így tovább. De ugyanez a helyzet azokkal a nem feltétlen monopolhelyzetben lévő vállalatokkal kapcsolatban is, amelyek eddig csak államközi megállapodásból származó megrendelésre dolgoztak, s idegen tőlük a piacra orientáltság. E téren a legcélravezetőbb megoldásnak a nemzetközi piacon való kikényszerített részvétel és az importcikkkel való versengés látszik. A monopolszervezetekkel kapcsolatban egyébként nálunk egy igen furcsa helyzet állt elő. Logikusan az állam szerepe lenne a monopolszervezeteket korlátozni; nálunk viszont egy politikának alárendelt gazdaságban magával az állammal hozatták létre — és támogatják még ma is — a monopolszervezeteket (lásd pl. a közvetlen támogatásokat a szénbányászat, a kohászat terén, de indirekt módon a csődtörvény is védi a nagyvállalati formát). Ezeken feltehetőleg csak a párt és az állami szféra szétválasztásával, a tulajdonformák változtatásával, s az azt követően kialakuló valóságos piaci versennyel lehet majd segíteni.

Komoly gondot okoz az is, hogy a reformnak nincs meg a tömegbázisa, ami első sorban annak tudható be, hogy a reformot felülről szervezték meg, s azt a gyakorlatban „tervszerűen”, rendeletileg szabályozva szándékoztak megvalósítani. Sokkal inkább arra lenne szükség, hogy a reform egy elvi keretet adjon, amit az állampolgárok töltenek meg konkrét tartalommal, érvényesítve egyben saját érdekeiket is. Az így kialakuló folyamatok sokkal szervezettebben tudnának illeszkedni társadalmi-gazdasági fejlődésünkbe. Az embereket azonban nem lesz könnyű tömegméretekben aktivizálni. Szóban ugyan sokan elismerik a reform szükségességét, de ez még nem jelent azonosulást. Sőt, mivel a reform leállítását nem köztudott, az emberekben az a nézet alakult ki, hogy húsz éve próbálkozunk már a változtatással, vajmi kevés sikerrel, és a sok negatívumot — ami éppen a leállításból ered, vagy egészen más okokra vezethető vissza — a reformnak tulajdonítják. Ilyenek pl. az infláció, a romló életszínvonal, a perspektívatlanság, a funkciózavarokkal küszködő személyi jövedelemadó rendszer stb. Sokkal nagyobb nyíltságra és őszinteségre van szükség két másik területen is. Nyilvánossá kell tenni, tudatosítani és nyíltan vállalni kell a reformmal kapcsolatos negatívumokat. Őszintén kell beszélni arról, hogy gazdaságunk hatékonyabbá tételéhez elkerülhetetlen egy egyelőre még pontosan nem is felmérhető munkanélküliség, vállalatok tönkremenése, sőt egy átmenetileg növekvő eladósodás, de mindezeket következetesen vállalni kell, hogy esélyünk lehessen a jövőben a kibontakozásra. Nyíltan vállalni kell azt is, hogy a piactudományoktól átveszünk olyan módszereket és eszközöket, amelyek ott hatékonyan bizonyultak és amelyek hiánya nálunk lehetetlenné teszi a fejlődést.

Másodikként foglalkoznunk kell a legfontosabb gondolkodásbeli zavarokkal és különbségekkel.

Mivel a társadalom egy komplex rendszer, az egyes alrendszerek vagy azok részei nem változtathatók tetszés szerint anélkül, hogy ez ne okozna változást más területeken. Ez a szinte közhelyszerű megállapítás — úgy tűnik — a gyakorlati lépések megtervezésekor gyakran kimarad a számításból. Vegyünk egy-két példát a közelmúltunkból. A személyi jövedelemadó bevezetett változtatának előkészítésekor nem vették kellő súllyal figyelembe pl. a szociális helyzetre való kihatását; csak így fordulhat elő, hogy számos családban a létminimum előteremtéséhez szükséges jövedelemből

is 20 % adót kell fizetni. Nem voltak kellően átgondolva a gazdasági szférára gyakorolt hatások sem. A magas adókulcsok igen sok helyen teljesítményvisszafogást és/vagy tevékenységeállítást eredményeznek egy olyan időszakban, amikor éppen a teljesítmények és a tevékenységek fokozására kellene ösztönözni. (A probléma egyébként nem az adótörvény elveivel van, hanem a végrehajtásával; gyakorlatilag itt sem maga a törvény szabályoz, hanem a hozzá kapcsolódó rendeletek, állásfoglalások és értelmezések.) De hozhatunk átfogóbb területekre érvényes példát is: gazdasági reformunk eddigi kudarcának egyik fő oka az, hogy a reform bevezetése csak a gazdaság (és annak is csak egyes részei) terén következett be. A változatlan politikai, társadalmi környezet így a bevezetett reformokat rövid időn belül hatástalanítja, s megkezdí a visszarendezést.

Időről időre tapasztalható, hogy az ok és az okozat összekeverednek. Talán a legoklatásabb példa erre az 1982-es fizetési válság idején kialakult és azóta is tartó helyzet, amikor is az egyensúly megteremtése vált a legfontosabb megvalósítandó céllá, s minden ennek lett alárendelve, mintegy elfeledkezve arról, hogy mind a külkereskedelmi, mind a költségvetési egyensúlyhiány csak következmény, melynek oka a gazdaság szerkezetében és hatékonyságában keresendő. A restriktív lépések, amelyek célja az egyensúly mindenáron való biztosítása, rövid távon javíthatnak valamit az egyensúly helyzetén, de a jövőt (a kibontakozás lehetőségét) tekintve igen káros hatásuk van. Az utóbbi évek növekvő eladósodása jelentős részben a restriktív politikának tudható be. A minden áron való export erőltetése és túlzott támogatása ugyanis konzerválja az elavult szerkezetet, a nem eléggé hatékony termelést, ami egyre fokozódó támogatást igényel. Másik oldalon az import erőteljes korlátozása következtében egyrészt a hiányzó alapanyagok, félkésztermékek és alkatrészek miatt nagyvolumenű termelés kiesés következik be, másrészt a tőkés import jelentős csökkenése miatt szinte lehetetlenné válik az új, dinamikus iparágak beindulása és/vagy fejlesztése. Ilyen körülmények között sem struktúraváltás, sem hatékonyságnövelés nem valósítható meg.

Vannak gondolkodásbeli, megközelítésbeli különbségek közgazdászaink körében — és ez természetes és egészséges. Az viszont már baj, ha a döntésnél csak az „egyik felet” veszik figyelembe. A kialakult különbségek sok tényezőre vezethetők vissza: milyen közgazdasági iskolán nőtt fel; azóta milyen iskolá(k)hoz csatlakozott; milyen áttekintése van a közgazdasági elméletek terén; milyen áttekintése van a gyakorlati folyamatokról; az intézmény, ahol dolgozik, milyen érdekeket képvisel és így tovább. Csupán egy-két példát e különbségek közül: vannak, akik a forint leértékelését javasolják az export elősegítése végett. Másoknak ezzel szemben az a véleménye, hogy a devizaleértékelés a jelenlegi helyzetben árt a magyar gazdaságnak, mert egyrészt a jelenlegi termékszerkezetben nem segíti az exportot, hiszen termékeink jelentős része néhány százalékkal olcsóbban sem fog elkelni, mert eddig sem az árszínvonal volt az oka annak, hogy nem tudták eladni, hanem a korszerűtlensége; másrészt az így megdrágult import, ami nélkülözhetetlen gazdaságunk számára, drágábbá teszi a termelést. Vagy: egyik felfogás szerint a fogyasztáscsökkentés az egyensúly helyreállításának fontos eszköze, a másik szerint ez a gazdaság beszűküléséhez vezet, ehelyett a növekvő fogyasztásból származó adóbevételekből kellene

az államháztartás egyensúlyát helyreállítani. Ennek alapján vannak, akik a bérreformot szükséges rossznak, mások pedig nélkülözhetetlennek tartják.

Harmadikként említést kell tennünk arról a kérdéskörrel, amelyet „emberi tényezőkként” szoktak összefoglalni. Mivel ez igen sok témát foglal magába, itt most csak a pillanatnyilag legfontosabbnak tűnőket említjük meg.

Nagy figyelmet kell fordítani azokra a társadalmi jelenségekre, amelyek munkakerőkészletünk munkaképességét, teljesítményét nagymértékben csökkentik, s egyben a társadalmi közhangulatra is negatívan hatnak. Itt elsősorban olyan problémákra gondolok, hogy kb. félmillió alkoholistánk van, s kb. ugyanennyi veszélyeztetett; hogy minden harmincadik elhunyt ember öngyilkosságban hal meg; hogy mértékadó becslések szerint kb. 2,5 millió társadalmi eredetű neurózisos állampolgárunk van; hogy folyamatosan növekszik a bűnözés stb. De említhetnénk azt is, hogy sajnálatos módon igen elterjedt a korrupció, a csalás, egyre növekszik a vandalizmus és így tovább. A másik nagy problémakör, ami ide tartozik: népességünk folytonosan romló egészségi állapota. Az itt említett területeken sokkal több gondot kellene fordítani a megelőzésre.

Komoly problémát fog jelenteni a közeljövőben a rendelkezésünkre álló munkaerő alacsony szintű általános műveltsége, munkakultúrája és munkaerkölce, továbbá nem megfelelő szakmai képzettsége. A bevezetendő új technikához, a rugalmas váltásokhoz ugyanis nagyobb műveltségre és konvertálható szakmai ismeretekre van szükség.

Változtatni kellene értékrendszerünknek azokon a pontjain, amelyek akadályozzák a fejlődést. Ezeket a nézeteket, mint kizárólagosakat közel negyven éven keresztül sulykolták az emberekbe, így igen mély nyomokat hagytak. A vállalkozási készség, az önállóság nem volt érték, a passzív ember volt az ideál, aki helyett a paternalista állam intézett el mindent. A hagyományos, rutinmódszerek követése, a mindenáron stabilitásra törekvés, a középszerűség helyett a rugalmas, gyors váltási készséget, a vállalkozási szellemet, az újító szándékot, a kreativitást, a magasfokú tudást kellene előtérbe állítani.

Fel kell készülni rá és nagy figyelemmel kell kísérni a gazdasági átalakulási folyamatokat, hogy amennyire csak lehet, szociálpolitikai intézkedésekkel ellensúlyozni tudjuk a kialakuló negatív folyamatokat: a szerkezeti és területi munkanélküliséget, egyes rétegek elszegényedését.

Reformunk sikeréhez nélkülözhetetlen a dolgozók döntő többségének megnyerése. Ehhez világos, szavahihető, megvalósítható jövőt kell számukra adni, biztosítani kell aktív részvételüket a folyamatokban, saját sorsuk irányításában. Garantálni kell azt a lehetőséget, hogy ha az állampolgárok növelik erőfeszítéseiket, akkor jövedelmeik is ezzel arányosan növekedjenek.

Országunk jelenlegi helyzete több együttesen ható folyamat eredménye. Hat ránk egy globális nemzetközi átalakulási folyamat; szenvedjük egy elhibázott fejlesztési modellnek és a hozzá kapcsolódó ideológiának az utóhatásait; s mindezzel ráakodnak a történelmi múltunkkal magyarázható magyar specialitások. A felgyorsult nemzetközi eseményekhez nekünk is gyorsabban és rugalmasabban kellene alkalmazkodnunk. Ehhez szinte folyamatosan szükség van a fejlődést gátló nézetek revideálására. Tudomásul kell vennünk, hogy a 20-as, 30-as években kialakult „szocialista” gazdaságfilozófia a gyakorlatban kudarcot vallott: egyetlen országban sem tud hatékony, eredményes változatos felmutatni. Gyakorlati megvalósítását leginkább talán úgy lehetne jellemezni, hogy nem más, mint egy rendkívüli állapot (a hadigazdaság) túlélése konszolidált körülmények között. Új, nyitottabb gondolkodású szocialista gazdaságfilozófiára és az ennek megfelelő következetes gyakorlatra lenne szükség, amelyik folyamatosan integrálja magába a változásokat, az új értékeket. Annak ellenére, hogy hazánk kísérletezett először a szocialista gazdaság megreformálásával, helyzeti előnyünk az állandó visszalépések és következetlenségek miatt minimálisra csökkent. Bár a reformfilozófia még csak körvonalakban kezd megjelenni, az pl. egyértelmű, hogy a stabilitással szemben most a dinamizmus vált meghatározó értéké. A jelenlegi helyzet mind kül-, mind belpolitikai szempontból a reformok radikális megvalósítását követeli meg. A reform leállítása, lassítása súlyos következményekkel járhat. Nemzetközileg kettős hatása is lehet: keleten lejárhatja a reform eszméjét, s a szocialista országokban évtizedekre visszavetheti az ezirányú fejlődést; míg nyugaton alááshatja hazánk hitelét. Belpolitikailag: a tartós életszínvonalromlás társadalmi robbanással fenyeget.

A kialakult helyzet egyértelműen bizonyítja, hogy az eddigi út járhatatlan; mai tudásunk szerint a radikális reformnak nincs reális alternatívája.

Tamási Péter

A költségvetési reform realitása

Gyulavári Antal

Az Országgyűlés 1987. évi őszi ülészakán határozatot hozott a költségvetés reformjáról, melyben a megvalósítás határidejét 1989. szeptemberében állapította meg. Mi is ez a reform, miért vált szükségessé, miként kapcsolódik a „többi reform” folyamatához, s megvalósítható-e — a voluntarizmus klasszikus példájának tekinthető — eredeti 1989. őszi időpont helyett a (jelenleg tervezett) kilencvenes évek elejére?

A mai helyzet előzményei

A 20. század a kormányzati kiadások gyors, a megtermelt jövedelmeknél gyorsabb növekedésének időszaka. A század első éveiben Európában a központi kormányok a termelésnek (a hozzáadott értéknek) általában nem több mint 10%-át centralizálták; a harmincas évek második felében már nem ritka a 20%-ot elérő ország sem; a hetvenes évek közepére a nyugat-európai országok többsége eléri a 30%-ot; napjainkra pedig jó néhány a GDP több mint felével gazdálkodik. Ha az államháztartást, vagyis a központi költségvetésen kívül a helyi költségvetéseket, a különböző célokra létrehozott alapokat is magában foglaló pénzalapot nézzük, akkor annak kiadásai a hetvenes évek közepén a nyugat-európai országokban a GDP több mint 40%-át, a nyolcvanas években pedig néhány országban a 60%-át is elérik.

Magyarországon — mint a többi szocialista országban — a centralizált gazdaság erőltetett ütemű kiépítésével a jövedelmek jelentős központosítása párosult a világháború után. Az államháztartás által elosztott jövedelem a nyolcvanas években mindvégig 60% körül alakult, 1981–86 között a legmagasabb 1986-ban volt: 67,6%. (A nemzetközi összehasonlításban használt adatok számtalan ok miatt csak nagyságrendi összehasonlításra adnak lehetőséget.) Ennél magasabb csak az első olajválság után volt az állami kiadások mértéke. Az 1968 utáni évek érdekes jellemzője, hogy az indirekt irányítás deklarálása — már az olajválság előtt is — a költségvetési kiadások termeléshez mért arányának növekedésével járt együtt. A „decentralizáció” a gazdaságban a központosított jövedelmek emelkedésével indult és e

mérték — kisebb hullámzásoktól eltekintve — azóta is állandó. A mára kialakult arány a piacgazdaságok többségében tapasztalható központosításnál lényegesen magasabb, s ez jellemzi a szocialista gazdaság teljes időszakát is. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy a nyugat-európai országok államháztartásának átlagánál 30—50%-kal magasabb magyar adat nem egyedi jelenség, néhány ország adata megközelíti azt, Svédországé pedig meg is haladja.

Két nagyon lényeges különbségre azonban feltétlen rá kell mutatni az adatok kapcsán. Az egyik, hogy a piacgazdaságokban a központosítás mértéke gyakorlatilag folyamatosan növekedett mind a mai napig, érzékelhető gyorsulásra csak rendkívüli esetekben — pl. az olajválság éveiben — került sor, melyet mindig átmeneti visszaesés követett. (A folyamatos emelkedés fő oka a jóléti társadalmak kiépítése volt.) A magyar központosítás jóval gyorsabban futott fel és érte el azt a mértéket ahonnan a további növekedés a gazdaság működésének zavarása nélkül nem lehetséges. Ez egyben azt is jelenti, hogy már több mint két évtizede a *magyar államnak nem áll rendelkezésére az a lehetőség, hogy szükséges esetben a központosítás mértékének növelésével (azaz belső forrásból) biztosítsa megnövekedett forrásigényét.*

A másik jelentős különbség a kiadások szerkezetében és alakulásában tapasztalható. Az állam gazdasági beavatkozásának évtizedek óta szinte azonos mértéke, a gazdálkodók jövedelmének átcsoportosítása nemzetközi mértékben példátlan (a szocialista országoktól eltekintve). A gazdasági célú kiadások a mai napig nagyon magas aránya szükségszerűen következik a követett gazdaságfilozófiából, a centralizált gazdasági modell hatékonyságába vetett hitből. *A házaí jövedelemcentralizáció magas mértéke korai létrejöttének és fennmaradásának tehát ez és nem a jóléti kiadások az okai.* (Ez utóbbi csak fokozatosan növelte a centralizációs igényt.) A klasszikus állami feladatok (igazgatás, rend- és jogbiztonság, védelem) tekintetében a magyar kiadások aránya nem nagyon tér el az átlagostól, míg a társadalom és szociálpolitikai feladatokra fordított összegek a fejlett országokénál valamelyest alacsonyabbak. Fontos azonban megjegyezni, hogy míg nálunk a költségvetés kiadásai jelentik az egészségügyet, az oktatást, a társadalombiztosítást, addig a piacgazdaságok többségében e területeken (vagy egy részükön) jelentős a költségvetésen kívüli források részaránya a finanszírozásban. A fejlődés iránya is eltérő az elmúlt évtizedben: míg a fejlett országok többségében a költségvetés hozzájárulása az utóbb említett kiadásokhoz valamelyest csökkenő, addig Magyarországon a szociális célú kiadások aránya némileg növekedett.

Az államháztartás kiadásainak fenti szintjét az elmúlt két évtizedben — két évtől eltekintve — nem fedezték a bevételek, a mérleg évről évre jelentős deficittel zárt. Miközben az elmúlt évtizedben a költségvetés egyre kevésbé képes ellátni deklarált feladatait, a még mindig csak esetleges mértékig publikus deficit tarthatatlan mértékkel állandósult napjainkra. Így egyértelművé vált, hogy az eddigi gyakorlat nem folytatható tovább, új költségvetési politikára, reformra van szükség.

A költségvetési reform célja, helye a reformok sorában

A korábbiakból következik, hogy e reform célja elsősorban a költségvetés szerepének (a központosításnak és az újraelosztásnak) a csökkentése lehet. (Költségvetésen a továbbiakban az államháztartást értem, s szinonim fogalmakként használom őket.) A csökkentés önmagában persze elképzelhetetlen, éppen ezért célozza meg a jelenleg futó javaslat egyúttal az államháztartás teljes rendszerének (tervezési, beszámolási, ellenőrzési rendjének) korszerűsítését, az államháztartás alakításával kapcsolatos jogok újrendezését, az intézményi gazdálkodás korszerűsítését, az önkormányzatok szerepének újragondolását, az állami vagyoni körének „tisztázását”, legfőképp kezelésének megoldását stb. A nagyon progresszív elképzelések célja az államháztartás működtetésének, az állami pénzügyeknek olyan új rendszerét létrehozni, amely már ténylegesen alkalmas lehet egy szocialista piacgazdaság működtetésére — s nem annak akadályozására.

A költségvetés reformja különleges helyet foglal el a reformok sorában, mert elválaszthatatlan az adórendszer reformjától, a monetáris reformtól, a teljes elosztáspolitikától (a bérmechanizmus, a szociálpolitika, a lakásgazdálkodás) újragondolásától, a tulajdonosi reformtól (ezen belül az állam mint a legnagyobb tulajdonos helyének tisztázásától), és a sort elég hosszan lehetne folytatni. Nincs a gazdaságnak olyan alanya, aki gazdálkodóként vagy fogyasztóként ne kötődne a költségvetéshez. Így nézve, szinte csak önkényes döntés kérdése, hogy mi tartozék a költségvetési reform körébe.

Nagyon fontos a számtalan kapcsolódási pont hangsúlyozása, mert így válik érthetővé a gazdaságban, a társadalomban játszott különös szerep, ami egyben magyarázat arra is, miért nem csupán elhatározás kérdése az államháztartás gazdálkodási rendjének megreformálása. *Ez az a reform, ami csak igen hosszú folyamatként lesz megvalósítható*, nem köthető semmiféle határidőhöz, hiszen megvalósíthatósága, illetve a megvalósítás üteme nagymértékben függ a gazdaság egészének reformjától. Nincs tehát önálló költségvetési reform; e reform viszont egyben egy ki nem kerülhető koordinációs lehetőséget biztosító eszköz.

A következőkben a reform néhány sarkalatos pontjával kapcsolatos gondra szeretnék rámutatni.

Csökkenthető-e a költségvetési centralizáció mértéke?

A válasz e kérdésre csak egyértelmű igen lehet, de ez mást jelent az állami feladatok különböző területein. A csökkentéshez azonban feltétlenül szükséges az állami feladatvállalás körének az eddig deklarálttól eltérő megfogalmazása, jelenleg ugyanis a költségvetés még a jogszabályokban rögzített követelményeknek sem képes maradéktalanul eleget tenni.

A kiadások csökkentésére közvetlen lehetőséget leginkább a gazdasági célú kiadások kínálnak. A költségvetésből folyósított termelési támogatások, alapjuttatá-

sok, veszteségrendezések egyértelműen a piaci törvényszerűségek érvényesülésének gátjai, a gazdaságtalan termelés konzerválása révén tartósan biztos deficit források. E tartós veszteségforrás felszámolását célozza a kormány támogatásleépítési programja is. Ennek sikere azonban erősen kérdésesnek látszik. Az idei év eddigi eseményei azt bizonyítják, hogy a csak támogatással fenntartható tevékenységek leépítéséhez még mindig nincs meg az egységes akarat, illetve a következmények megoldására képes program. Akár a valutaleértékeléssel visszaadott támogatásmegvonás, akár a csak látszólag nem a költségvetést terhelő szanálások a közelmúlt „visszajáró kísértetének” is felfoghatók. A leépítéssel együtt járó foglalkoztatási, keresetkiesési problémák megoldására pedig még nincs megfelelő program. A felszámolások jelenlegi jogi szabályozása is csak holt lehetőség: hisz melyik nagyvállalat felszámolása ne okozna foglalkoztatási gondokat, sértene államközi szerződést, esetleg honvédelmi érdekeket; ezért szinte természetes, hogy csak kivételesen kerül alkalmazásra. A KGST-hez tartozásunkból származó problémák áthidalására nincs megfelelő mechanizmus. Gyakorlatilag nincs akadálya annak, hogy a leépülő támogatások az árakban megjelenjenek. (Természetesen nem gondolok a korábbiakhoz hasonló adminisztratív tiltások visszaállítására, pl. a hatósági árak körének bővítésére.)

A problémák ellenére — akár a nemzetközi tapasztalatok, akár a már évtizedek óta ismert piackiiktató, hatékonyságromboló hatásuk miatt — e ráfordítások jelenleginél következetesebb leépítése nem nagyon várathat már magára. A megtakarítás persze a kiadások más tételeiben jelentkező többletek miatt kisebb lesz a leépített összegnél, de a lényeg itt nem is annyira a megtakarítás összege, hanem az, hogy a mainál sokkal egészségesebb, jövedelmezőbb gazdaság jöhet létre.

A költségvetés kiadásainak másik nagyon jelentős területét a *lakosság felé irányuló juttatások* jelentik. Ide értem most a fogyasztói ártámogatásokat és a költségvetési intézmények által nyújtott egészségügyi, oktatási stb. szolgáltatásokat, a társadalombiztosítási juttatásokat egyaránt. Ezek fontos közös jellemzője, hogy *rövid, vagy középtávon jelentősen nem csökkenthetők*, de mindenképp racionalizálандók, hosszabb távon azonban jelentős részük kerülhet ki a költségvetési kiadások köréből. A szocialista gazdaság jövedelemelosztási arányainak kialakításakor e tételek nem kerültek beépítésre a bérekbe és keresetekbe, s az elmúlt éveknek a lakossági jövedelmeket jelentősen terhelő változásai miatt további számottevő, kompenzáció nélküli átterhelésre szerintem nincs mód, pontosabban ez nem látszik célszerűnek.

A fogyasztói ártámogatások nagyobb mértékű leépítése mégis kívánatos, hiszen a reális fogyasztói árak, árarányok helyesen orientálnák a fogyasztókat, megszüntetnék a pazarló fogyasztást. A leépítés jó részének — amennyiben az gyors és így jelentős mértékű — legalább részleges kompenzációban kell megjelennie. Az így adódó többletkiadás (vagy megoldástól függően bevételekiesés) vállalása az említett tartós előnyök miatt még mindig inkább kívánatos, mint az esetleg kisebb költségvetési teherrel megoldható hosszabb időszakra elhúzódó megoldás.

A lakosságnak nyújtott természetbeni juttatások csökkentésére, miután ezeket az állam magára vállalta és az ehhez szükséges jövedelmeket centralizálta, nincs lehetőség. Az egészségügyre és szociális ellátásra, az oktatásra, a kultúrára a népgazda-

ság jövedelméből jelenleg annyit fordítunk, hogy e mellett állandósult hiányhelyzetek keletkeznek. Lehet azon vitatkozni, hogy a ráfordítások mai mértéke megfelel-e gazdasági fejlettségünknek — szerintem elmarad attól—, az azonban valószínű, hogy ez a mérték gyorsabb fejlődésünknek egyre inkább gátjává fog válni. Éppen ezért az államháztartás terhei e téren vélhetően nem lesznek csökkenthetők.

A szolgáltatások egy része (elsősorban a majd jövőben tisztázandó nem alapellátások) a non-profit szférából átkerülhet a profitorientált gazdálkodói körbe, s ezáltal közvetve megtakarítást eredményezhet. A ráfordítás finanszírozását ez esetben is az állam végezné, csak nem a szolgáltatás nyújtását, hanem annak igénybevevőjét támogatná. Ez kettős előnnyel jár. A nyereségérdekelt gazdálkodó költségérzékeny, míg a non-profit gazdálkodó a rendelkezésére bocsátott összeget inkább elkölti. Amennyiben a szolgáltatás nyújtása nem monopolszervezet által történik, az árak kedvezőbben alakulhatnak. Ugyanakkor jelentkezik egy megtakarítás abból is, hogy a vásárló kontrollálná saját fogyasztását.

A társadalombiztosítás pénzbeli juttatásainak államháztartást terhelő hatását a költségvetési reform a bevételek és kiadások nemzetközi gyakorlatnak megfelelő elkülönült, alapszerű kezelésével, az ellátások egy részének, vagy egészének biztosítási alapokra helyezésével kívánja hosszabb távon csökkenteni.

A reform lakosságot érintő változásainak — úgy gondolom — jelenleg nem szabad a lakosság terheit érdemlegesen növelnie, a költségvetési terheket áthárítania, inkább a kiadások átcsoportosítása révén a fogyasztás racionalizálását kell előírányoznia. Tudatában kell lenni azonban annak, hogy ez csak hosszabb távon hozhat érdemleges megtakarítást. Amennyire egyet lehet érteni azzal a szándékkal, hogy szűnjön meg az állampolgárok felett „atyáskodó”, helyettük döntő állam, államháztartás gyakorlata, legalább annyira fontos a választás lehetőségének megadása mellett az ehhez korábban elvont jövedelmek visszajuttatása is. A kiadások féktartásának ideológiája, a nem anyagi szolgáltatások jelentőségének lebecsülése eredményeként a lakosság ellátási színvonala nem túl magas. Nem ezek a kiadások okozzák a jövedelmek túlzott centralizációját, így nem is e kiadások lakosságra hártásával kell megoldani a költségvetés problémáit.

Bár a klasszikus állami feladatok területén is van lehetőség megtakarításra (hisz jelen helyzetben nehezen elfogadható pl. a védelmi kiadások reálértékének tartása), bizonyos korszerűsítésre, továbbá kezdeményezhető az állami beruházásokból a „nem termelő” infrastruktúrába történő befektetések javára történő átcsoportosítás, mindezek költségvetési egyenleget befolyásoló, véleményem szerint összehatásában nem számszerűsíthető eredményétől függetlenül van lehetőség a centralizáció mértékének csökkentésére. Nagyon fontosnak tartom azonban hangsúlyozni, hogy bár a világ szinte minden társadalmasított jóléti rendszere (egészségügy stb.) az igények parttalanná válása miatt forráshiánnyal küszködik, a központosítás mértékének érdemi csökkentését nálunk ma elsősorban az állam gazdasági beavatkozásának visszafogásától lehet várni, részben a kiadásnál nyerhető megtakarításokban, részben a felszabaduló (vagy csak átcsoportosított) források hatékonyabb felhasználásában.

Nagyon fontos lenne az immár sokadik „lépítési” kísérlet következetes megvalósítása, a különböző érdekcsoportok állandó visszarendeződést kiváltó tevékenységének megakadályozása.

Segíti-e az adóreform a deklarált szándékot?

A már elindított első lépéseknek és a továbbiaknak is deklarált célja a piacgazdaság körülményei közt is működőképes adórendszer megteremtése. Egy ilyen adórendszernek már nem lehet elsődleges célja a tervezett kiadásokhoz szükséges bevételek biztosítása; sokkal inkább stabil, a működő piac konjunkturális hatásait befolyásoló eszközrendszer megteremtése. Az államháztartás bevételeinek zömét kevés számú törvényben, de legalábbis magasszintű jogszabályban meghatározott adóknak kell adni. Az adórendszernek a deklarált gazdasági célokat nem az elvonások (és támogatások) tetszés szerinti változtatásaival kell szolgálnia, nem csak a fiskális célok kiszolgáltatását kell felvállalnia.

Bár az adórendszer fenti működtetésének alapfeltétele — a működő piac — ma nincs meg, mégis azt hiszem, a már működő két adótörvény és a tervezett harmadik egyelőre a fenti célok ellen munkál. Jelenleg csupán olyan keretszabályként működik az általános forgalmi adó és a személyi jövedelemadó is, amely változatlanul elsődlegesen fiskális érdekeket, *a korábbtól csak elnevezéseiben változott direkt vásárlóerő szabályozást* szolgál.

A bevételek jogi szabályozása úgy valósul meg, hogy a már elfogadott két törvény — s a Parlament elé közeljövőben kerülő harmadik is — olyan klauzulát tartalmaz, miszerint az Országgyűlés felhatalmazza a Minisztertanácsot a törvényben használt fogalmak értelmezésére. Törvényeink kiegészítése, s az esetek nem kis részében átértelmezése, a különböző hierarchikus fokozatú végrehajtási utasításokkal nem túl haladó hagyomány. Mindenesetre a személyi jövedelmek adózásánál jelenleg már minisztériumi közlemények, sőt az *Adó* című újság is „jogforrásként” működik.

Az általános forgalmi adónak a beruházásoknál való — bár fokozatosan csökkenő mértékű — fenntartása a korábbi felhalmozási adónak feleltethető meg; a tervezett vállalkozási nyereségadó a bérek bizonyos mérték feletti növekedését fogja „büntető” adóként sújtani, „szabályozni”; az illetéktörvény tervezett kiegészítése a gazdálkodók eddig nem érintett körének tartalmaz kellemetlen meglepetést a versenysemlegesség jelszavával; a társadalombiztosítási járulék mértéke az év közben módosul. Mindezek így együttesen nem vetítik előre az érdemi változások lehetőségét. Sokkal inkább úgy tűnik, hogy az egyébként követelő szükségszerűségként jelentkező cél: az államháztartás egyensúlyának megőrzése, illetve inkább helyreállítása önállósul, s ennek eszközeként *tovább él* az adótörvényektől függetlenül, azok felhasználásával *a már eddigiekben sem sok sikert aratott direkt vásárlóerőszabályozás*. Folytatódni látszik az a már évtizedes gyakorlat, amikor valamilyen fontos cél érdekében *ugyanolyan mértékű centralizációt valósítunk meg, csak különböző elvonási csatornákon, más-más elnevezéssel*.

Az adószervezet korszerűsítése már rég megérett aktuális feladat, azonban megvalósításának jelenlegi módja nem sok hívet szerez a reformoknak sem a gazdálkodók, sem a lakosság körében; s ami ennél fontosabb, gazdasági hatása nem nevezhető pozitívnak. A lakossági és vállalkozói többletteljesítmények ösztönzése a jelenlegi gyakorlat változtatását kívánná meg, s az ennek következtében átmenetileg kieső bevételek részben a kiadások korábban leírt módon történő csökkentésével pótolhatók, részben pedig „meghitelezendők” a később ily módon keletkező többletteljesítményből származó bevételek terhére. Az adóztatás mértékének érezhető csökkentése semmiképpen nem képzelhető el a kiadások csökkentése nélkül, s így az adóreform önmagában csak nagyon korlátozott eredménnyel járhat. A kiadások jelenlegi szintje, de méginkább szerkezete mellett az adórendszer korszerűsítése csak ki nem használható eszköz a gazdaságvezetés számára.

A költségvetés nyilvánossága

A tervezett költségvetési reform e téren alapvető változtatásokat céloz meg. Talán ez az a terület, ahol jelenlegi gyakorlatunk a legmesszebb áll az elérni kívánt céltól, s éppen ezért a változtatás talán itt a legnehezebb.

Az ún. *decentralizált alapok* valamilyen célra elkülönített forrást jelentenek, s nem ismeretlenek a nemzetközi gyakorlatban sem. A fejlett országok zömében ezek összege az államháztartás kiadásai között nagyon csekély, az esetek többségében a kiadások egy százalékát sem éri el. (A társadalombiztosítás természetesen különvlik a kormányok költségvetésétől.) Nálunk immár két éve megjelent az államháztartás mérlegében e tétel, s 1987-ben a kiadások több mint 5 %-át tette ki. Tudni kell azonban, hogy a Parlament elé kerülő adat nem tartalmaz bontást, s az alapok eltérő kezelése miatt nem is teljes.

Már az alapok létrehozásának is lehet célja az ellenőrzés alól való kivonás; éppen ezért tervezett a reform keretében a pénzügyi igazgatás a jövőben mindössze egyetlen, ún. infrastrukturális alapot, melyből pályázati úton részesedhetnek a gazdálkodók. Egy-egy terület vagy a társadalom által fontosnak tartott feladat privilégiumait az elosztásban nem önálló alapok megteremtésével kell megoldani, hiszen ily módon igen nagy számú alapot kellene létrehozni.

Az elkülönített alapok jelenlegi kezelése túl sok lehetőséget kínál a kormányzat, illetve az egyes alapok kezelői számára, ezért e téren minél előbb el kell kezdődnie a változtatásoknak. Az egységes beszámolási rendszerű, tejjessé tett költségvetési mérleg megteremtése a korábbi problémáknál — elvileg — sokkal könnyebben megoldható.

A magyar államháztartás immár 15 éve gyakorlatilag állandóan deficites. A *költségvetési hiány* kezelésének mind a mai napig folytatott gyakorlata erősen megérett a reformra. A hiány — függetlenül nagyságának és finanszírozási megoldásának publikus vagy nem publikus voltától — létezik, megjelenik a gazdasági folyamatokban, s állandóan érezteti hatását. A hiány közvetlen jegybanki finanszírozásának lehetősége már önmagában is fokozhatja a kormányzat túlköltekezési hajlandóságát.

A ma alkalmazott megoldások hátráltatják egy olyan költségvetési mérleg összeállítását, melyben a folyó hiány és az államadósság összege is szerepel finanszírozási formáinként és forrásonkénti bontásban. A kormányzat számára szükséges kontrollt csak a tények birtokában nyújthatja a Parlament. A tényleges költségvetési hiány (és a jelenleginél jóval részletesebb költségvetés) Országgyűlés elé vitele azért is szükséges, mert *eddig sem a hiány mértéke, hanem keletkezésének, finanszírozásának módja okozta az igazi problémát*. A hiány-finanszírozás piaci hitelfelvétellel történő megoldása, a következő időszakok kiadásait — a kamattal terhelt visszafizetés miatt — automatikusan korlátozná. A költségvetés reformja keretében születő államháztartási törvénynek e téren nagyon körültekintő szabályozást kell biztosítania.

A költségvetés reformjának olyan — az államháztartási törvényben szabályozott — költségvetést kell a döntéshozók, a Parlament számára eredményezni, melyben érvényesül a teljesség, a mérleg-valódiság, és a lehető legtöbb esetben a bruttó elszámolás elve (hogy a költségvetési kapcsolatok ne csak egyenlegükben jelentkezzenek), továbbá amelyben tisztázott az államháztartás és a bankszféra kapcsolata. Csak ezek együttesen biztosíthatják egyfelől a tényleges döntéshez nélkülözhetetlen információt, másfelől az érdemi kontroll lehetőségét.

A magyar államháztartás jelenlegi problémái az elmúlt évtizedek politikai, gazdasági döntéseinek eredményét tükrözik. E problémák megoldása pusztán az államháztartás reformjával nem képzelhető el, még akkor sem, ha a fogalom kiterjesztésével a ma folyó reformok jórészt is ide soroljuk. A költségvetés reformja önmagában értelmezhetetlen, csak a gazdaság és a társadalompolitika reformjával együtt, azok megvalósítási ütemével szoros összefüggésben képzelhető el. A jelenleg már megvalósított változások (az adótörvények) egyelőre csak keretet jelentenek, melyek kitöltése nem nagyon tér el a korábbi évek fiskális gyakorlatától, de ez a mondottak miatt nem szuverén pénzügyigazgatási döntések következménye. A reform által nem érintett területek némelyikén a kívánalmakkal kifejezetten ellentétes gyakorlat él. A szükséges változtatások újbóli „átmeneti” késleltetése (és a fenti példák ilyesmire utalnak) — akár a gazdasági helyzetre, akár bármi másra való hivatkozással — a közvetlenül okozott veszteségeken túl a későbbi változtatás lehetőségét is nehezítik. *A jelenlegi költségvetési gyakorlat, mely a kiadások „csökkenthetetlensége” miatt semmiféle bevételi lehetőséget nem tud kiengedni a kezéből, automatikusan fosztja meg magát lehetséges jövedelemforrásoktól*. A gazdaság és a társadalompolitika jelentős változása nélkül a költségvetés továbbra is inkább a fiskális, mint a monetáris szabályozás jegyeit fogja magán viselni — legfeljebb új köntösben.

Különösen fontos a fenti összefüggések hangsúlyozása azért, mert az elmúlt évtizedek politikai és gazdasági döntéseinek mai „eredményei”, s a változtatásra tett, a problémák súlyához mérten bátoratlan, nem elég következetes, összehangolatlan kísérletek következményei együttesen a reform hatásaként is interpretálhatók. Ez pedig nem egyéb, mint az eddig felhalmozott gondoknak, problémáknak a reformra hárítása, annak tulajdonképpeni lejáratása.

A magyar fejlesztésstratégia kihívásai és válaszadási lehetőségei

Kádár Béla

A fejlesztésstratégia mai megközelítései szerint a magyar gazdaság ezeréves története bővelkedik hosszútávú fejlődési szakaszváltásokban. Ilyen volt például az államalapítás, a letelepülés, mely annak idején egy konszolidációs folyamatot jelentett, sikeres alkalmazkodást a Közép-Európában kialakult intézményes és gazdálkodási rendhez. Ilyenek voltak továbbá a 14–15., valamint a 19. századon végigvonuló felzárkózási kísérletek, melyekben — akárcsak napjaink fejlődéstörténeti örökségében — tükröződik a 16–17. század termelőerőinek pusztulása. Gazdaságunkat a 20. század második felében erőteljes világgazdasági térvesztés jellemzi, egyre jobban leszakadunk a nemzetközi gazdasági fejlődés jövőt alakító fő irányzatai mögött.

A magyar sorselemzésekben mindig is tettenérhető volt a „kedvezőtlen történelmi csillagállás”, a fejlődés külső feltételeinek kedvezőtlen alakulása. Az Újkor küszöbén a hagyományos kereskedelmi útvonalak és európai növekedési központok Nyugat felé tolódása, a legutóbbi századforduló táján a tengerentúli mezőgazdasági tömegáruk világpiaci megjelenése, a legutóbbi két évtizedben az újtípusú, technológia-intenzív világgazdasági növekedési pálya s világgazdasági értékrend kibontakozása, a „vén Európa” növekedési hajtóerőinek meggyengülése, s a világgazdasági dinamizmus csendes-óceáni térség felé történő eltolódása jelentett történelmi léptékű kihívást a Magyarországon kialakult struktúrák, növekedési pályák és társadalmi viszonyok számára. A fejlődés külső feltételeinek gyökeres változásából fakadó „sokkhatásokat” a gazdaság és a társadalom tompítva érzékelte. Ennek oka a század elején a monarchia szub-regionális védernyője volt, a két világháború közötti időszakban Trianon traumája, a század harmadik negyedében pedig a KGST térség mennyiségi növekedésének dinamikája.

A fejlődés külső feltételeiben bekövetkezett változások és a velük összefüggő viszonylagos helyzet- és teljesítményromlási jelenségek mértéke alapján századunkban Magyarország a világ „balsors által leginkább megtépzott” országai közé tartozik. Az első világháború előtti időszakban az ipar, különösen a gépipar, illetve az infrastruktúra egyes ágazatai lépést tartottak a nemzetközi élvonallal; a korabeli növekedéshordozó területek aránya viszonylagos szerkezeti túlfellettséget mu-

tatott a fejlettebb ipari országokhoz képest, a szellemi erőforrások színvonala lényegesen felülmúlta a fizikai termelőerőket, a gépexport több mint kétharmada a Monarchia védett piacain kívül talált vásárlókra.

A századeleji induló állapothoz viszonyított feltételromlás mértékét jelzi, hogy a magyar gazdaság külső cserearányai már a második világháború előtti három évtizedben is 30 %-kal, az 1953–73 közötti időszakban további 20 %-kal, majd a legutóbbi 15 év során ismét kerekén 30 %-kal romlottak. Magyarország aránya a világkereskedelemben 1938-ban még 0,65 %-ot, 1965-ben a felduzzadó KGST együttműködés következtében 0,81 %-ot, 1987-ben 0,43 %-ot tett ki. Az egyes fejlődési szakaszokban csúcstechnológiának számító termékek aránya a magyar kivitelben a második világháború előtti időszakban még elérte a legfejlettebb országokban akkor elért arány 60 %-át, a jelenlegi magyar dollárkivitelben ez alig 20 %.

A nemzetközi összehasonlításban is kimagasló világgazdasági tévesztés, a hosszútávú cserearányromlás és szerkezeti lemaradás, illetve az ország gyenge exportképességéből fakadó eladósodás több oldalról is jelzik, hogy a magyar társadalom egésze, de elsősorban a politika és a gazdaságpolitika már régóta nem ismerte fel s nem válaszolta meg idejében, valamint kellő formában az országot érő világgazdasági kihívásokat. Ebből adódóan *az ország társadalmi-gazdasági fejlődése hosszabb idő óta torz növekedési pályán halad*. Természetesen a növekedési teljesítmények alakulása sok mindent tükröz sűrítve: a nemzetközi környezet változásait; az ország tényleges növekedési adottságainak ebből fakadó világpiaci értékét; a politika, gazdaságpolitika döntéseinek s az irányításrendszernek a jellegét; valamint a gazdaság társadalmi környezetének sajátosságait. *Racionális fejlesztésstratégia csak mindezek figyelembevételével alakítható ki.*

A világgazdasági változásokhoz mindenképpen alkalmazkodni kényszerülő Magyarországnak a helyzete a nyolcvanas évekre már kritikussá vált. Ez végülis az elmúlt két évtizedben kibontakozó technológia-intenzív növekedési pálya jellegének, halmazati következményeinek és követelményeinek a félreismerésére vezethető vissza. Az új világgazdasági növekedési pálya fokozatosan *eltéríti a fizetőképes keresletet a termékektől a szolgáltatások felé, a termékeken belül pedig a magasabb minőségi igényszintet, korszerűségi követelményeket kielégítő új, magasabb fajlagos értékű, komplexebb termékek felé*. A kereslet módosítja a termelésben felhasznált főbb növekedési erőforrások közötti ráfordítási, valamint költségarányokat: csökkenti a hagyományos nyersanyagforrások és a szakképzetlen munkaerő jelentőségét, miközben növeli a szellemi tőkeképzés, a kereskedelmi, pénzügyi-technológiai kapacitások szerepét a növekedésben. A kereslet és a felhasználás szerkezeti átalakulásából adódóan gyors ütemben változik a termelés al- és szakágazati szerkezete is a fejlettebb országokban: a hagyományos alapanyagokat, tömegtermékeket gyártó kohászati, nehézszerkezetipari, energetikai, könnyűipari, járműipari stb. tevékenységek visszaszorulását az elektronika, a számítástechnika, híradástechnika, finomvegyipar viharos ütemű előretörése kíséri.

A magyar gazdaság jelenlegi szerkezete

A magyar gazdaság makroökonómiai arányai a századunk harmadik negyedében túlhajtott iparosítás következményeit, a gazdaságpolitika és az ideológia korábbi világképét tükrözik. A második világháború utáni időszak átlagában az iparilag fejlett és fejlődő országok beruházásaik kétharmadát fordították az infrastruktúra fejlesztésére Magyarország 1950–80 közötti egyharmados, s a nyolcvanas években is csak alig 50%-os mutatójával szemben. A szolgáltató szektor már a hatvanas években túlsúlyra jutott a világ fejlettebb országaiban. A magyar szolgáltató szektor viszonylagos fejletlenségét jelzi, hogy *a szolgáltatások aránya alig felét éri el a közepesen fejlett országokra jellemző 55–65%-os GDP hányadnak.*

Széleskörű — habár többnyire közvetett — nemzetközi tapasztalatok szemléltetik az infrastruktúra mindinkább meghatározó szerepét az egyes országok növekedési teljesítményeinek és versenyképességének alakulásában. A fizikai infrastruktúra, az informatika, a szállítás, raktározás, épületállomány alapvető előfeltétel a technológia-intenzív nemzetközi együttműködésben. Az egyes nemzeti társadalmak humán erőforrásokkal folytatott gazdálkodása, oktatási, szakképzési-nevelési, egészségvédelmi struktúrája, sőt értékrendje kulcsfontosságú a korszerű szellemi tőkeképzés felgyorsításában, a társadalmi-gazdasági környezet technikafelszívási, fejlesztési és értékesítési képességének növelésében. A humán erőforrásokkal folytatott gazdálkodásban a rendelkezésre álló munkaerő mennyiségi, demográfiai mutatói alárendelt szerepet kapnak a minőségi meghatározókkal szemben. Az alacsony bérköltségszínvonalú fejlődő országok ipari exportexpánziója, illetve a robotok elterjedése, a fejlettebb országok gazdaságában rohamos ütemben értékeli le a szorítja ki a szakképzetlen, az elavult struktúrában képzett, vagy a gyenge egyéni teljesítményt nyújtó munkaerőt. Magyarországon és a többi szocialista országban *a szolgáltató tevékenységek tartós ideológiai és gazdaságpolitikai lebecsülése, valamint improduktívnak minősítése is hozzájárult a növekedési pálya eltorzulásához, a nemzetközi irányzatok mögötti növekvő mértékű leszakadáshoz, a jelenlegi súlyos feszültségek és a periferizálódási folyamatok kialakulásához.*

A túlhajtott iparosítás következményeként a magyar ipar aránya a bruttó belföldi termelés előállításában 15–40%-kal haladja meg a világ fontosabb országaira jellemző mutatókat. Az ipar kimagasló arányát elvileg indokolhatná az iparfejlődés szempontjából lényeges növekedési források bősége és olcsósága. Magyarország azonban nemzetközi összehasonlításban is igen kedvezőtlenül ellátott nyersanyagokkal és energiaforrásokkal, pénzügyi erőforrásai korlátozottak, hagyományos tőkeimportőr, földrajzi fekvése, illetve a tengerpart hiánya következtében kirívóan logisztikaérzékeny. Ebből a szempontból *súlyos szerkezeti anomália a természeti erőforrásigényes ipari tevékenységek (kohászat, nehézszerkezetgyártás, építőanyaggyártás, gyapjú, selyem, bőr-, járműipar) magas, 60% körüli, a világátlagot csaknem kétszeresen felülmúló aránya.* A termelési költségek 60–90%-ára rúgó anyag- és energiahányaddal folytatott tevékenységek egyrészt igen erőteljesen megnövelik a gazdaság importfüggőségét, leterhelik a szállító kapacitásokat, másrészt eleve beszűkítik a

termelési értéken belül azt a bérhányadot, amely komparatív bérelőnyök forrása lehet a nemzetközi munkamegosztásban. A természeti erőforrásigényes tevékenységek nemzetközi tapasztalatok szerint egyben tőkeigényesek is, s ezért az átlagosnál jóval nagyobb mértékben kötik le a beruházási erőforrásokat. A leginkább tőkeigényes kohászat, kőolajfeldolgozás, nehézvegyipari ágazatok az ipar bruttó termelési értékének kerekén egyötödét adják. Alig több mint egyötöd az olyan gépipari és finomvegyipari tevékenységek aránya, amelyekben jellemző a kutatás-fejlesztési költségek és a szakképzettebb munkaerőfelhasználás magas aránya. Ami a magyar mezőgazdaságot illeti, ez az elmúlt negyedszázadban lett erőteljesen tőkeigényes, s nagymértékben importált technológiákra, takarmányfélésegekre és vegyi termékekre támaszkodó ágazat.

Az anyag- és energiaigényes tevékenységek a technológia-intenzívvé váló világ-gazdaságban csak az átlagosnál jóval kedvezőbb kitermelési feltételekkel rendelkező országokban életképesek. Magyarország szakosodási veszteségeit a nyolcvanas évek közepéig tompította a világpiaci átlagnál alacsonyabb költség szinten beszerezhető KGST import. A tőkeigényes gazdaságszerkezet társadalmi költségei is alacsonyabbak voltak, miközben bőséges volt a nemzetközi hitelkínálat, s alacsonyak vagy — miként a hetvenes években — negatívak (az inflációs rátánál alacsonyabbak) voltak a hitelek reálkamatai. A nyolcvanas években azonban a kialakult magas reálkamatok, eladósodásunk növelésének korlátai, s a belső megtakarítások szintje határozott fordulatot jelent a tőkeigényes struktúra elviselhetőségében.

Magas reálköltségek időszakában a gazdasági szerkezet, a gazdálkodás, illetve a gazdaságpolitika minősítési szempontjai között előtérbe kerül a jövedelemtermelő-képesség. Az új világ gazdasági növekedési pálya nyomán változó keresletikínálati viszonyok nagyszámú bányászati és hagyományos anyagigényes ipari ágazatot juttattak a szerkezeti válság, a pénzügyi életképtelenség állapotába. Bár a magyar pénzügyi szabályozás hullámvázai az elmúlt időszakban erősen eltérő helyzeteket alakítottak ki az egyes években, tendencia jelleggel megfigyelhető, hogy az iparban például mind az egy forint bruttó termelési értékre jutó, mind a vagyonarányos nyereség alapján kétszerestől hússzorosig terjedő különbségek alakultak ki a finomvegyipari, cipőipari, elektronikai, illetve a kohászati, villamosgépipari, selyemipari területek jövedelmezőségében az előbbiek javára. A jövedelmezőségi különbségek utalnak a fejlesztésstratégiai átcsoportosítás által kiaknázható tartalékok nagyságára; az alacsony jövedelemtermelő-képességű, illetve veszteséges tevékenységeknek még jelenleg is nyújtott költségvetési támogatások kimagasló szerepet játszanak a költségvetési mozgástér beszűkülésében, a deficit kialakulásában.

Piaci orientáció

Külgazdaságérzékeny, kis országok fejlesztésstratégiájában nagy fontosságú a struktúrák piaci orientációja. A szűk belföldi felvevőpiaccal rendelkező kis országok ugyanis többnyire csak erőteljes exportorientációval és szakosodással tudnak nagyobb volumenű gyártást és értékesítést igénylő korszerű tevékenységeket kifejlesz-

teni. Az európai kis országok korszerű termelési tevékenységeiben 60—90%-os exportarányok is találhatók. Magyarországon négy szakágazatban (közlekedési eszközgyártás, híradás- és vákuumtechnika, műszeripar, gyógyszeripar) tapasztalható 50% feletti exportarány. Önmagában kedvező jelenség, hogy a nemzetközi műszaki-szerkezeti fejlődés irányzataihoz jobban kötődő gépipari és finomvegyipari tevékenységek exportorientációja az átlagosnál jóval magasabb, s növekvő. Kedvezőtlen jelenség viszont, hogy e magas exportorientáción belül meghatározó az alacsonyabb igény szintet támazstó rubelpiacok aránya. Csupán a ruházati-, a gumi- és a gyógyszeriparban haladja meg a nem-rubel elszámolású export aránya a termelésben a 20%-ot. Az ipar átlagában viszont ez az érték alig volt több mint 10% 1986-ban. *A magyar ipar tehát export oldalról kevésbé kötődik a nemzetközi műszaki-szerkezeti fejlődés fő áramlataihoz.*

Az alacsony szintű piaci orientáció miatt nem meglepő a magyar kivitel hosszabb távon megfigyelhető nagymértékű szerkezeti mozdulatlansága. Ez a gyorsütemű szerkezeti átalakulás és az egyre inkább technológia-intenzív ipari munkamegosztás túlsúlyának időszakában gyakorlatilag folyamatos szerkezeti elavulást jelent. Különösen a fejlett ipari országokkal folytatott kereskedelem szerkezeti elavulása szembe-tűnő. A nyugat-európai agrárprotekciónizmus nyomán kieső mezőgazdasági és élelmiszeripari exportkapacitások helyébe lényegében energiahordozók és vegyipari féltermékek léptek. Két évtizedes reformtörekvések után *a gépek aránya ma is azonos az 1913, illetve az 1938 évvel*, holott azóta a gépek aránya több mint megkét-szereződött a fejlett országok importjában.

Általában megállapítható, hogy mind a második világháború előtti időszakhoz, mind a századelőhöz viszonyítva Magyarország rovására tágult ki a nemzetközi összehasonlításban mért szakosodási olló; vagyis Magyarországon a műszaki-strukturális haladást hordozó termékek aránya a fejlett országok átlagához viszonyítva hosszabb távon csökkenő tendenciát mutat. E folyamat következményei nemcsak nagyobb termékcsopozrtok szerint, hanem a fontosabb termékek értékesítésében is tükröződnek. A főbb felvevőpiacokon elért fajlagos exportárak színvonala jelentékeny és növekvő elmaradást mutat a fő felvevőpiacaink átlagos importárszínvonala mögött. A kedvezőtlenebb áralakulású termékekre való szakosodás és a fajlagos (azaz termékegységre jutó) exportárak kedvezőtlen alakulása magyarázza export oldalról a hosszabb távon folyamatos cserearányromlást. Az OECD és a fejlődő országokba irányuló magyar kivitel túlnyomó része olyan termékekből áll,

— amelyek iránt a *felvevőpiacok keresletének dinamikája az átlagosnál kisebb*, így a kivitel mennyiségileg csak más versenytársak kiszorítása, azaz nehezen elképzelhető kimagasló magyar versenyképesség, költségelőnyök, vagy minőségi többletek nyújtása esetén bővíthető (pl. mezőgazdasági tömegcikkék, műtrágya, kohászati termékek stb.);

— amelyek a világ gazdasági túlkínálat miatt kiéleződött értékesítési verseny árle-morzsoló hatásába ütköznek és az *átlagosnál alacsonyabb relatív árdinamikájuk* következtében tartós cserearányromlási tényezőt jelentenek (pl. gépipari tartós fogyasztási tömegcikkék: fekete-fehér TV, hűtőszekrény, autóbusz);

— amelyek a nemzetközi szerkezeti átalakulás, illetve a fejlett országokban megfigyelhető szektorális „lemaradás” következményeként szélesebb sávon ütköznek a felvevőpiacok *szektorális protekcionizmusába* (pl. fogyasztási tömegcikk); végül

— amelyek nemzetközi *piacstruktúrája* nagymértékben oligopolizált (gyógyszer, jármű, alumínium), így a piacrajutás esélyei a nemzetközi vállalatgazdasági integrációba való bekapcsolódás (szervezeti, tulajdonjogi összefonódás) nélkül kedvezőtlenek.

Kibontakozási irányok

Ha gazdaságszerkezetünket többféle mérce szerint minősítjük, akkor több szempontból láthatjuk, hogy a szerkezeti elavulás korántsem „rémlátomás”, és nem is olyan jelenségkör, mely újfajta szabályozási technikákkal könnyen lenne kezelhető. Az egyes minősítési mércék jelentősége természetesen a történelmi helyzetekkel változik. *A jelenlegi helyzetben a külgazdasági mérce jelentősége értékelődött fel.* Ez a mérce egyértelműen mutatja, hogy az új típusú világgazdasági növekedési pályához kevéssé és lemaradva igazodó jelenlegi gazdasági szerkezetünkben nincs se dinamika, se jövedelemtermelő-képesség, sem exportképesség, sem egyensúly — s ebből következően nincs társadalmi-gazdasági biztonság sem.

Érthető módon az utóbbi időben felerősödtek azok a törekvések, amelyek a kibontakozást az alacsonyabb követelményszintet támaztó, hiánygazdálkodási jelenségektől átszótt belföldi piac felértékelésétől, dinamizálásától remélik. E nézetek sajnálatos módon figyelmen kívül hagyják azt a történelmi tapasztalatot, hogy szűk belső felvevő piaccal rendelkező kis országokban a belső piacra való támaszkodás — különösen a mind globálisabbá váló nemzetközi munkamegosztás időszakában — igen magas társadalmi veszteségekkel jár. A nemzetközi tapasztalatoknál azonban konkrétabb korlátot jelent az a körülmény, hogy az elmúlt időszakban felhalmozott adósságok törlesztése, a költségvetési kiadások csökkentése, az életképtelen vállalatok és tevékenységek felszámolása jövedelemkivonást követel meg a gazdaságból. Középtávon nem várható tehát a belföldön rendelkezésre álló jövedelem érdemi növekedése, azaz a belföldi piac jelentősebb szélesedése. A kibontakozás esélyei így elsősorban az exportképesség erősítéséhez, a nemzetközi munkamegosztás előnyeinek kiaknázásához kötődnek. A fejlesztési stratégia alapvető rendezőelvét a *nemzetközi gazdasági együttműködés követelményeihez való alkalmazkodás, továbbá az ország jelenlegi és potenciális szakosodási előnyeinek optimális kiaknázása* jelenti.

A magyar gazdaság legsúlyosabb fejlesztésstratégiai gondjai éppen a „többfrontos alkalmazkodás” követelményeiből fakadnak. A gazdaság eltérő termékstruktúrában, különböző korszerűségi és minőségi szinten szállít a belföldi, a KGST, a fejlődő és a fejlett országok megrendelőinek. Az eltérő igényszintek és termékstruktúrák *nem teszik lehetővé a forgalomátcsoportosítást* az egyes fő piacok között. Ez nem csupán *többletköltségeket*, hanem *manőverképességi korlátokat*, szerkezeti merevséget is jelent, eleve *szétforgácsolja egy kis ország alkalmazkodási energiáit*. Középtávon nem csak a belföldi piac, de *előreláthatólag a KGST együtt-*

működés volumenének bővülése sem várható az egyes KGST-országok szállítóképességének korlátai és megváltozott külgazdasági érdekviszonyai következtében. Ez igen lényeges változást jelent a megelőző négy évtized gyakorlatával szemben. Akkor a KGST együttműködés követelményei határozták meg a magyar gazdaság tevékenységi súlypontjait, működési mechanizmusait, szervezeti kereteit, érdekviszonyait. Az elkövetkező években a magyar gazdaságfejlődés lendülete, szerkezete, korszerűsödése elsősorban az iparilag fejlett és a dinamikus fejlődő országokkal folytatott együttműködéstől függ. Ebből adódóan az új fejlesztésstratégia fő tartalmi elemét nem egyszerűen az eddigi társadalmi-gazdasági modell működőképességének javíttatása jelenti; ehelyett *a nemzetközi munkamegosztás rendszerébe történő makroökonómiai és vállalatgazdasági reintegrálódás, illetve átfogó társadalmi-gazdasági alkalmazkodás* kell hogy bekövetkezzék. E célkitűzésből vezethetők le a külgazdasági reform, a szervezeti korszerűsítés, az erőforrás- és jövedelemátcsoportosítás, a szervezeti és intézményrendszer korszerűsítésének, a humánkörnyezet alakításának feladatai.

A fejlesztésstratégiának a magyar reformfolyamatban elfoglalt helyéről érdemes megjegyezni, hogy a teljesítmények átfogó javítása, a veszteségek felszámolása, az ország szűkös erőforrásainak jobb kiaknázása és átcsoportosítása, a világpiaci manőverképesség javítása elválaszthatatlan a *piaci mechanizmusok kibontakoztatásától, az érdekeltségi viszonyok erősítésétől, az ár-, bér-, pénzügyi és külkereskedelmi mozgások adminisztratív korlátozásainak felszámolásától*. Ugyanakkor nem téveszthető szem elől, hogy történelmi, intézményrendszeri s más okokra visszavezethetően ma a piaci versenyszféra a magyar GDP-nek csak kisebb hányadát befolyásolja. Az infrastruktúrában, a nagyberuházásokban, a műszaki-szerkezeti átalakulás és a visszafejlesztés csomópontjainak kialakításában, a KGST együttműködésben, a szociális biztonság védelmében a központi irányítás szerepe elsődleges. Az új magyar kibontakozás sikerében így kulcsfontosságú a *központi irányítás korszerűsítése, hatásfokának javítása, illetve a stratégiai szemléletű gazdaságirányítási és a piaci mechanizmusok ösztönző szerepének megfelelő ötvözése*.

A világgazdaságra orientált szerkezeti korszerűsítés fő fejlesztésstratégiai irányát olyan tevékenységi területek priorizálása kell jelentse, melyek képesek a szakosodási előnyök kiaknázására, és a műszaki-tudományos fejlődés eredményeire, illetve a magyar munkaerő szakképzettségére támaszkodnak. Ez egyben az anyag-, energia- és beruházásigényes, szakképzetlen munkaerővel is előállítható tömegtermékek leépítését is jelenti. E korszerűsítési cél érdekében az alábbi erőforrás átcsoportosításokra van szükség:

(a) — Anyag- és energiagazdálkodási túlbiztosítás helyett azoknak a tevékenységi területeknek a fejlesztése, melyek konvertibilis piacokon értékesíthető termékeket állítanak elő (pl. magas minőségi igényszintet kielégítő konfekció, szerszámok, fényforrások, gépipari alkatrészek, bútorok stb.);

— a közvetlen exportszféra versenyképességét javító háttéripari fejlesztések (pl. csomagolóstechnika, féltermékek, segédanyagok stb.);

— az általános exportképességet erősítő infrastrukturális fejlesztések (elsősorban hírközlés, szállítás, tárolás);

— a gazdaság általános működési, jövedelemtermelési képességét, műszaki-strukturális átalakítását, stratégiai súlyképzéseit elősegítő rendszerszemléletű fejlesztések (élelmiszergazdaság, híradástechnika, gyógyászat, idegenforgalom).

(b) A szakosodási irányok kialakításához jó piaci információt nyújtanak azok a termékek, amelyek a jelenlegi piaci feltételek mellett is az eddiginél jóval nagyobb mértékben lennének értékesíthetők, de a magyar exportáralap-hiány miatt nem jut belőlük több külpiacra (pl. kéziszerszámok, fémipari tömegcikkék, hűtőszekrények, háztartási tűzhelyek, alumínium fólia, márkás porcelán stb.). E termékek nem volumenhordozók, forgalmi nagyságrendjük szerényebb, de kedvezőbb fejlesztési feltételek, illetve az árualaphiány felszámolása növelné a dollárexportot. Exportbővítést ígérnek azok a termékek is, melyek ugyan nem kínálati korlátosak, de a jelenleginél erőteljesebb, kombinált termeléspolitikai és piaci munkát igényelnének (szoftver, jármű- és mezőgépipari alkatrész, villamosipari szerelési anyag, bútor, lábbeli, fényforrás, gumiipari termékek).

(c) Az export alakulása szempontjából meghatározó jelentőségű néhány vezető és potenciálisan is volumenhordozó ágazat, illetve vállalat szerepvállalása (jármű-, alumínium, finomvegyipar). E termékcsoportok a magyar gazdaságban elfoglalt súlyuk, nemzetközi piacaik oligopolizáltabb jellege, továbbá tőke és technológiaigényességük alapján rendkívüli mértékben igénylik a nemzetközi vállalatközi integrációba való bekapcsolódást, a nagyobb arányú és zavartalan tőke- és technológiaimportot. E feltételek megteremtésének függvényében játszhatnak szerepet a magyar exportorientáció kibontakoztatásában.

(d) Külgazdasági szempontból sürgető feladat az idegenforgalmi, pénzügyi, kereskedelmi, szállítási-szállítmányozási szolgáltatásexport (s közvetve az exportinfrastruktúra, raktározás, tengerre jutás) átfogó fejlesztési koncepciójának kialakítása.

(e) A fejlesztési prioritások kialakítása elkerülhetetlenül együtt jár a diszpreferenciák megjelölésével. A tartósan veszteséges, szerkezetileg is kedvezőtlen adottságú tevékenységek fenntartása (ellátási felelősség vagy akár exportérdekekre való hivatkozással is) súlyos halmazati növekedési veszteségeket okoz. Mindazon gazdasági tevékenységeket, melyek exportpreferenciák nyújtása esetén sem érik el a jövedelemtermelési minimumkövetelményeket, célszerű kisebb megrázkódtatásokkal járó átfogó és rendezett visszavonulási stratégia keretében „fogyókúrára fogni” (szarvasmarhatenyésztés, kommersz borok, feketefém-kohászat, nehézvegyipari tömegcikkék, alacsony fajlagos értékű textíliák, termelési rendeltetésű gépek stb.).

A gazdaság jelenlegi kritikus helyzetében és beszűkült mozgásterében az ország jövőjét megalapozó racionális fejlesztésstratégia fő iránya és alapvető követelményei aligha vitathatóak. Ami tudományosan és politikailag vitatható, illetve tisztázandó, az a fejlesztésstratégia megvalósítását legeredményesebben elősegítő eszközök megválasztása. Ebben az értelemben sürgeti a történelmi kihívás az e területen is szükséges társadalmi-politikai cselekvőképesség kialakítását.

Monetáris szabályozás és a magyar gazdaságpolitika

Erdős Tibor

Hogyan lehetne nagyon röviden jellemezni az ország gazdasági helyzetét?

Országunk gazdasága nehéz helyzetben van. Egyre inkább leszakadunk a fejlett nyugati országoktól, miközben korábban elmaradottnak tekintett országok köröznék le bennünket. Ma már fenyegető veszéllyé vált, hogy a világgazdasági fejlődés peremére sodródunk és a gazdaságilag elmaradott országok csoportjába süllyedünk. Súlyos külső adósság- és kamatterhek nyomasztják gazdaságunkat. Ilyen körülmények között nagyon fontos, hogy a szerkezeti változásokban mihamarabb fordulat következzen be, s hogy a minőségi teljesítmények valóban előnyben részesüljenek. Ehhez — többek között — a vállalatok mozgásterének radikálisan meg kell nőnie, s a központi irányításnak monetáris szabályozásra kell áttérnie.

Úgy tűnik, széleskörű egyetértés mutatkozik abban, hogy az adminisztratív és adózási alapokon nyugvó szabályozást monetáris szabályozással kell felváltani. Ha ez nem következik be, akkor nem számíthatunk sem a szerkezeti változások felgyorsulására, sem minőségi javulásra. A monetáris szabályozás azonban a magyar gazdaságban eddig valójában nem került előtérbe; a gyakorlatban nagyrészt adminisztratív, részben fiskális szabályozás az uralkodó.

Mit jelent tartalmilag a monetáris szabályozás bevezetése Magyarországon?

Monetáris szabályozás esetén a pénz kiemelt pozícióba kerül és a gazdaságpolitika erre támaszkodik. Ez a felfogás összefér az aktív állami gazdasági tevékenységgel, nincs ellentétben a költségvetés egyenlegének tudatos alakításával, sem a termelési és külkereskedelmi struktúra átalakításával. Ha egy gazdaság az adminisztratív állami szabályozásról monetáris szabályozásra tér át, az nem az állam gazdasági tevékenységének elvetését, hanem annak hatékonnyá tételét jelenti. *A monetáris szabályozás azonban nem fér össze aprólékos beavatkozásokkal és túlburjánzó állami*

bürokráciával; nem viseli el, hogy az állam agyonnyomja a gazdaságot, bénítsa a vállalati kezdeményezést.

A monetáris szabályozás fontos tényezője egy olyan ár- és adórendszer, mely összhangban van a vállalati profitérdekeltséggel és a vállalatok autonómiájával. Nélkülözhetetlen hozzá egy olyan eszközrendszer, amely a pénzkínálatot, a forgalomban lévő pénz mennyiségét képes jól szabályozni, a gazdaság pénz iránti igényét képes gyorsan felmérni és arra rugalmasan reagálni (nemcsak éves viszonylatban, hanem rövid, akár egy vagy néhány hetes időszakokban is). Vannak ugyanakkor a monetáris szabályozásnak olyan elemei, amelyekben viszonylagos stabilitásra kell törekedni. Ilyenek például a refinanszírozási kamatláb és a kötelező tartalékráta. A hatékony monetáris szabályozás feltételezi kétszintű bankrendszer meglétét és nem nélkülözheti a nyílt piaci műveleteket. Feltétlen szükséges továbbá a megfelelő hitelpolitika és olyan kamatpolitika, amelyik mind a lakosságot, mind a vállalatokat ésszerű megtakarításra ösztönzi a különböző befektetési lehetőségek mérlegelése révén.

De még ha mindezek egy kifinomult eszközrendszer formájában létre is jönnek, akkor sem biztos, hogy a monetáris szabályozás megfelelő. Ennek sikeréhez az is szükséges, hogy a gazdaságirányítás különböző területein meghozott döntések is jó irányba befolyásolják a pénzkínálat és -kereslet mozgásait. A pénzkereslet és -kínálat kapcsán a következő főbb problémák szoktak felmerülni. Mit vegyenek inkább figyelembe: a hosszabb vagy a rövidebb távú pénzkeresletet? Mire irányuljon közvetlenül a monetáris szabályozás: a kamatláb vagy a pénzkínálat szabályozására, vagy egyszerre mindkettőre? E kérdésekkel kapcsolatban nálunk nagymértékű a tapasztalatlanság, bizonyos fontos összefüggésekre eddig fel sem figyeltünk, néhány másikat pedig figyelemen kívül hagyunk, ami már eddig is súlyos zavarokat okozott.

Magyarországon a monetáris szabályozás inkább csak szavakban található meg, mint tettekben. Egy valódi monetáris szabályozás azt jelentené, hogy a pénz mostani alárendelt szerepéből elsőrendű pozícióba kerülne, és a gazdaságpolitikai gyakorlat alapvetően éppen erre a pozíciójára építene.

Segíthet-e a monetáris szabályozás alkalmazása a szerkezeti átalakítás felgyorsításában és egy szelektív gazdaságpolitika megvalósításában?

Szinte általános az egyetértés abban, hogy szelektív restrikciót kell alkalmazni. A szelektív restrikcio azonban nem állhat pusztán az erre irányuló tudatos cselekvésből (pl. szelektív hitelpolitikából). Ha az egész szabályozórendszer nem olyan, hogy automatikusan kedvez a szelektivitásnak, akkor a részterületeken alkalmazott szelekció nem éri el célját.

A jelenlegi szabályozórendszer egészében véve nem tekinthető megfelelően szelektív hatásúnak. A szelektivitás ugyanis nemcsak azon múlik, hogy az adott kedvezmények, adó- és árrendszer mellett mennyire differenciálódik az egyes vállalatok profitja, hanem nagymértékben azon is, hogy ezt a *profitot mennyire szabadon használhatják fel, s ettől függően mennyire különbözhet egymástól fejlődésük dina-*

mikája. Jórészt ettől függ az egész gazdaság dinamikája és a szerkezetváltás sebessége is.

Egyértelmű azonban, hogy *az érvényben lévő beruházás- és bérszabályozás nem ezt a célt szolgálja.* Ellentétben áll a vállalati autonómiával, a termelési tényezők szabad kombinációjával, az anyagi ösztönzéssel, a hatékonyságra való ösztönzéssel, a minőségi tényezők előnyben részesítésével. Nagymértékben gátolja a kezdeményezést, a vállalkozói szellem kibontakozását, visszafogja a jó teljesítményt, a tartózkodó vállalati magatartást preferálja, s mindezek által gátolja a gyors szerkezeti átalakulást. A beruházásokat az adózott profitból fizetendő forgalmiadó fizetési kötelezettség terheli (azaz korlátozott ÁFA visszatérítés van érvényben). Ennek hatása ugyanaz, mint a felhalmozási adóé. Bár a tervek szerint a beruházásokat terhelő ÁFA-t fokozatosan csökkenteni fogják, 1989-ben még mindig 15 %-os lesz, ami igen jelentős és lassítja a szerkezeti átalakítást. Azokban az országokban, ahol az elmúlt 10-15 évben előretörés volt tapasztalható, *a dinamikus vállalatokat, termékcsoportokat határozottan támogatták:* éveken át adómentességet élveztek. Mi még ezeknek a beruházásait is megadóztatjuk.

A bérnövelés korábbi progresszív, gyakran tiltó jellegű adóztatása helyett ma szigorú adminisztratív szabályozás van érvényben. A gyors bérnövelés feltételei — a bérklub esetében — rendkívül szigorúak, túl nagy a velük járó kockázat. Egyes adminisztratív megszorítások (mint pl. a bérstop) csak ott nem okoznak komolyabb bajt, ahol a termékszerkezet modern, az áruk versenyképesek, vagyis ahol a kisebb költség piaci előnnyé válhat. A mi gazdaságunkban azonban a korszerűtlen termékek nagy száma és a szerkezeti elmaradottság a legnagyobb gond. Nálunk a bérral való ösztönzés jelentősége — ott, ahol erre a vállalat teljesítménye lehetőséget ad — még nagyobb is, mint egy konszolidált helyzetű országban.

A megalapozatlan béremelés inflációs veszélyt jelent: egyrészt mert hat a fogyasztói árakra keresleti oldalról, másrészt mert hat a termelői árakra is költségoldalról. De a nominálbér-növekedés makroszintű kontrollját nem szabad a korábbi eszközökkel kezelni. Mélységesen ellenzem akár a bérszint, akár a bértömeg növelésének adóztatását. Ez a gyakorlat nem vált be és nem visz a monetáris alapú szabályozás, a pénz belső konvertibilitása és a pénz domináns szerepe felé. Rontja a profitérdekeltséget, mert felduzzasztja az adózás előtti profit nagyságát és növeli a profitnak az adózással elvont hányadát. Ezen — és még néhány más áttételen — keresztül rontja az érdekeltséget a szerkezet átalakításában és a minőség javításában.

A jelenlegi szabályozórendszerben a zömmel adminisztratív restriktció alapvető célja az aggregált kereslet megszorítása (beruházások, lakossági vásárlások, állami költségvetés vásárlásai). Az így alkalmazott restriktció azonban csökkenti a vállalatok mozgásterét, gátolja a szerkezetátalakítást, s így az előrelépésnek egyik jelentős akadályává válik.

Nem azt kellene tehát bizonygatnunk, hogy a beruházásokat miért kell megadóztatni, hanem azzal kellene törődni, hogy hogyan lehetne ezt minél hamarabb megszüntetni. Igaz, a beruházási ÁFA eltörlése költségvetési bevételekiesést jelent, s itt megfontolandó, hogy megengedhető-e átmenetileg a költségvetési deficit növekedése, vagy pl. a gazdasági támogatások további csökkentésével kell-e inkább azt ellen-

súlyozni. És nem arra kellene szellemi energiát pazarolni, hogy megmagyarázzuk miért kell a béreket szigorú korlátok között tartani, hanem azon kellene munkálkodnunk, hogy hogyan lehet a bérszabályozást minél hamarabb monetáris alapra helyezni. Ha ugyanis a pénzkínálat szabályozását sikerül megoldani és egyúttal a külső és belső pénzfolyamatokat is sikerül összeegyeztetni, akkor — legalábbis valamenynyire is hosszabb időszakra — egyszerűen lehetetlen a kelletnél gyorsabban növelni a nominális béreket, a beruházásokat és az állami kiadásokat egyidejűleg. Nálunk persze külön problémát jelent az, hogy a gyenge vagyónérdekelttség miatt erős a nyomás a bérek növelésére, azaz fennáll a veszélye annak, hogy a bérek a beruházások rovására nőnek. Ez ellen biztosítékot kellene beépíteni a rendszerbe, amíg a vagyónérdekelttség meg nem erősödik. Itt számításba jöhetnek olyan lépések mint az általános nyereségadó kulcsának mérséklése olyan vállalatoknál, amelyek magas profitráttával működnek, vagy személyi jövedelemadó kedvezmény olyan vállalatok dolgozói számára, ahol pl. a bérnövelésben a kormányzat által megkívánt mértéket nem lépik túl stb.

Határozottan csökkenteni kellene a nyereségadó kulcsát. Az alkalmazott 50%-os adókulcs nemzetközi viszonylatban is igen magas; ráadásul olyan helyen, ahol a tulajdonosi érdekelttség fejletlensége miatt a profitérdekelttség amúgy is gyenge, ott a nyereségkulcsnak viszonylag alacsonynak kellene lennie. A magas nyereségkulcs — a többi említett megszorítással együtt — természetes folyamatként alakítja ki azt a hozzáállást, hogy: minek növelni a profitot, amikor az levonás a bérből és a felét úgyszólván az adó, s ráadásul a profit felhasználását, a beruházást még további adó is sújtja.

Mik a legfontosabb tennivalók a kamatpolitikában?

A kamatpolitika egyik fő feladata, hogy *a lakosságot és a vállalatokat megtakarításra ösztönözze és a különböző befektetési lehetőségek mérlegelésére készítse*. Ennek a feltételnek a magyar kamatpolitika nemigen felel meg. A lakossági betétek után fizetett átlagos kamatláb kb. 10 éve kisebb, mint az inflációs ráta, a vállalati szférát érintő kamatpolitika pedig csak időnként és gyengén ösztönzött a tényleges hatékonyságon nyugvó befektetési lehetőségek mérlegelésére. Kamatpolitikánkat alapvetően a voluntarizmus jellemezte (a vállalati szférában a kamatláb csak mintegy véletlenszerűen igazodott az átlagos profitráta, a vállalati nyereségadó és az inflációs ráta által megszabott követelményekhez).

A lakossági betétek kamatlábainak inflációs ráta alatti értéke komoly gondot jelent. Nem csak a lakossági megtakarításokat befolyásolja hátrányosan, de megingathatja a bizalmat a pénz iránt, hat a lakosság közérzetére, hozzáállására és ezen keresztül még a munkavégzésben tett erőfeszítéseire is. Ez különösen így van növekvő infláció mellett. Nálunk az áruellátásban nehézségek mutatkoznak, s így a pénz nem mindig költhető el okosan. Ha ráadásul a bankba tett pénz értéke is romlik a negatív reálkamatlábak miatt, akkor hogyan várhatnánk el, hogy a lakosság minden erejével segítsen tolni a gazdaság kátyúba ragadt szekerét?

Ha nem tesszük rendbe a lakossági kamatpolitikát, akkor az egész monetáris alapú szabályozás homokra épül. A pénznek ugyanis áramolnia kell a lakossági és a vállalati szféra között. A lakosságnak lehetőséget kell adni, hogy pénzét kötvényekbe, részvényekbe fektesse be. Ha ez a pénzáramlás nem lehetséges, akkor jelentős erőforrások maradnak kihasználatlanul. Ha viszont az osztalékok reális rátája pozitív, akkor a betétek reálkamatlába sem maradhat tartósan negatív.

Korábban a pénzügyi kormányzat a lakossági betétekre fizetett kamatok emelésével szemben két fő érvet szokott volt felhozni: (1) ezt az emelést csak — pontosabban: nagyrészt — a költségvetési deficit növekedése révén lehetne fedezni, ennek viszont a külső és belső egyensúlyi követelményekből eredő megfontolások miatt csökkennie kellene; és (2) a lakásépítésre nyújtott hitelek nominális kamatlába nagyon alacsony, ennek felemelése szociálpolitikai okok miatt nemigen kivitelezhető, alacsony szinten tartása viszont a költségvetést terhelné.

Ha a monetáris szabályozás kialakítását tényleg komolyan vesszük, ha a pénzbe vetett bizalmat valóságos funkciójának megfelelően kezeljük, vagyis az egyik olyan fontos tényezőnek, amelyen áll vagy bukik a gazdasági konszolidáció sikere, akkor fell kell tennünk egy-két kérdést. Tényleg végletesen leszűkült-e a fizetési mérleg alakításában a mozgástér? Mekkora külső adósságnövelés engedhető meg rövidebb távra? A belső egyensúlyi helyzet javítása valóban csak a költségvetési deficit csökkentésével együtt oldható-e meg? Ha igen, akkor mi ennek az optimális mértéke? E kérdésekre adandó válasz és az ebből következő gyakorlati döntések attól függenek, hogy mit tekintünk elsőrendűen fontosnak, mennyire vesszük figyelembe a hosszabb távú fejlődés követelményeit. Szerintem *kevésbé nyugtalanító, ha nagyobb fizetési-mérleg deficit mellett, de a pénz szilárdabb pozíciója és a strukturális változást segítő intézkedések alapján felgyorsulnának a szerkezeti változások.* Hosszabb távon a fizetési mérleg egyensúlya is ezen múlik.

A vállalati kamatpolitikánál a vállalati megtakarítások és hiteligények szabályozására hivatott reálkamatláb kialakításának nincsenek finanszírozási akadályai. Mégis komoly problémát okoz, hogy csak véletlenszerű a kapcsolat az átlagosan elérhető profitráta és a kamatláb között. Jól működő piacon ez tartósan nem fordulhat elő. Nálunk azonban nincs ilyen piac, s ezért különösen nagy a jelentősége a kamatláb alakításának. A vállalati szférában 1988-ban alkalmazott kamatlábak irreálisan magasak. Igaz, a pénzügyi irányítás — indokoltan — pénzügyi restrikcióna törekszik és igyekszik a korábbi túl liberális hitelpolitikát ellensúlyozni. De 15 %-nál nagyobb nominális hitelkamatlábak és a nagyon magas (11-től 15 %-ig terjedő) refinanszírozási kamatlábak aligha vannak összhangban a várható reálprofitrátaival olyan körülmények között, ahol az általános nyereségadó 50 %-os, a termelői árak inflációs rátája 0 % alatt marad és a nettó reálprofitráta legfeljebb 3-4 %. A most érvényben lévő kamatlábak akkor lennének reálisak, ha az átlagos nettó reálprofitráta legalább 8 % volna.

A mozgó kamatlábak rendszere gyakorlatunkban ismeretlen. Ennek hiánya nem okoz különös gondot, ha az inflációs ráta nem változik gyorsan és nagy mértékben, ha az általános nyereségadó kulcsa fix vagy csak kismértékben változik. Nálunk azonban nem ez a helyzet. Így szükség lenne a mozgó kamatlábakra, mert ez növelné pl. a kötvények megbízhatóságát, forgalomképességét.

Meggyőződésem, hogy a vállalatok bizonytalan profitérdekeltsége nem mentesíti a pénzügyi irányítást attól, hogy megalapozott kamatpolitikát folytasson és a bankokat is ilyen kamatpolitikára ösztönözze. Az irreális kamatlábak könnyelmű, nem átgondolt gazdálkodásra készítetik és irreális gazdasági kalkulációra szoktatják a vállalatokat. Ha a kamatláb túl alacsony, az — különösen a mi körülményeink közepette — túl nagy hitelfelvételre ösztönzi a vállalatokat. Ha túl magas — és a hitelt muszáj felvenni —, akkor ez áremelésre csábít, ami vagy az inflációt gerjeszti, vagy a kínálat növelését korlátozza, vagy egyszerre mind a kettőt. *A gondosan kidolgozott kamatpolitika, amely segíti a megalapozott gazdasági kalkulációt, a valóságos piaci viszonyokat kibontakoztató reformfolyamat fontos része.*

Mire kell ügyelni a pénzkínálat szabályozásánál?

A jól meghatározott pénzkínálathoz ismerni kell azokat a tényezőket, melyek leginkább befolyásolják a reális pénzigényt. Ilyenek például a nominális kamatláb, az inflációs ráta változása, a reáljövedelmek alakulása, a pénzügyi szervezet fejlettsége stb. Mindezek hatnak a pénz forgási sebességére, s így a reális pénzigényre. Figyelembe nem vételük inflációs hatású lehet, vagy pénzforgalmi zavarokat okozhat. A pénzkínálat szabályozásának egyik legfontosabb eszközét a nyílt piaci műveletek képezik (azaz a jegybanknak a pénzpiacon végrehajtott értékpapír és/vagy devizavásárlási, illetve eladási intervenciója), ami a magyar monetáris eszközrendszerből teljesen hiányzik. Pedig ez alkalmazható a legrugalmasabban a pénzkínálat szabályozásában. Jelentősége világszerte növekszik, az USA-ban ez a legfontosabb monetáris eszköz. Gyorsaságával semmi nem vetekedhet: modern eszközök alkalmazásával egy-egy vétel vagy eladás akár fél óra alatt is lebonyolítható. Felhasználható a kamatláb, a pénzkínálat szabályozására anélkül, hogy a tartalékrátát, a refinanszírozás mértékét és a refinanszírozási kamatlábat változtatni kellene. Ehhez azonban jó forgalmi képességű állami értékpapírok és fejlett értékpapírpiaç, valamint megfelelő kamatpolitika szükséges.

A rövid-, a közép- és a hosszútávú pénzigények jelentős mértékben eltérhetnek egymástól. A pénzkínálat rövidtávú változása akár ellentétes is lehet a középtávú változási iránnyal. Ebben a vonatkozásban pénzügyi irányításunk tapasztalatlanságot árult el az év első harmadában, amikor alapjában véve csak az éves viszonylatú pénzkínálat restrikciójával törődött. Pedig a rövidtávú igényfelfutásokra sok példa található a nyugati irodalomban: karácsonyi vásárlásokkal, az üdülési idénnyel, az adófizetési időszakokkal kapcsolatos hullámzások, a mezőgazdasági termelés sajátosságaiból fakadó problémák stb. Az ezekre és az előre ki nem számítható változásokra történő gyors reagálás igen fontos a gazdaság jó működőképessége szempontjából.

Összeegyeztethető-e a szabályozás monetáris alapra helyezése a jelenleginél is gyorsabb inflációval?

A legfontosabb: *ha a kormányzat komolyan veszi azt, hogy a szabályozást monetáris alapra helyezi, akkor nem fogadhat el olyan gazdaságpolitikai alternatívát, amely a máris gyors infláció további jelentős gyorsítását helyezi kilátásba.* A szabályozás monetáris alapra helyezése — különösen azért, mert mind az ismeretek, mind az eszközrendszer dolgában rosszul állunk — nem bír ki 25%-os inflációt. Éppen ellenkezőleg, az inflációs ráta 15% alá csökkentésére volna szükség úgy, ahogy azt a kormány korábban az adóreform bevezetése előtt, 1989-re már kilátásba helyezte.

Az infláció nálunk központi jelentőségű probléma. Nemcsak azért, mert ez közvetlenül a pénz megbízhatóságát ássa alá, ami egy bevezetendő monetáris alapú szabályozás számára súlyos veszélyt jelent, azt szinte kilátástalanná teszi. Hogyan várhatnánk el, hogy a tapasztalatok hiányával küzdő, nemrég kialakult kétszintű bankrendszer a pénzszabályozás feladatával megbírkózzon a gyorsuló kétszámjegyű infláció körülményei között? Ki tudja előre jelezni, hogy a 25%-os infláció milyen intenzitással fogja befolyásolni a pénz forgási sebességét és ezt figyelembe véve a reális pénzigényt? Ki gondol arra, hogy mekkora refinanszírozási kamatlábat, és ennek alapján mekkora üzleti kamatlábat von maga után a 25%-os infláció? Vajon hogyan fogadnák a vállalatok a több mint 50%-os kamatlábat (az 50%-os profitadó mellett). Hogyan kívánhatjuk a vállalatoktól, hogy ilyen kamatlábakat összeegyeztessenek a saját profitabilitásukkal? Ki képes biztosítani, hogy a kamatpolitika a reális profitabilitáshoz igazodjék? Vajon a 25%-os infláció mekkora zűrzavart okozna a vállalati tőkeértékelésben és a gazdaságossági kalkulációkban, különösen ha azok időben előretekintő kalkulációk? Mi lenne a lakossági betétek kamataival? Hogyan volna biztosítható a jelenlegihez képest is legalább 40 md Ft-os pótlólagos kamattámogatás az állami költségvetésből? Mi lenne a kötvények kamataival és a kötvények forgalomképességével, vagy a lakásépítkezésekre korábban nyújtott hitelek kamataival? Rendszerré tennénk-e a hitelszerződések utólagos korrekcióját? Ha pedig ezt nem tennénk, hogy férne össze a lakásépítkezések alacsony kamata egyéb hitelek kamataival? Hogyan illesztenénk a súlyos infláció körülményei között a kamatpolitikát a személyi jövedelemadó rendszeréhez, s egyáltalán, ilyen illesztés megoldható-e? Minél tovább boncolgatjuk az összefüggéseket, annál inkább kiderül: *elviselhetetlen terhet vennénk a nyakunkba az infláció gyorsulásával.* És akkor nem is számoltunk a lakosság reagálásával, vagy azzal, hogy mekkora a politikai tűrőképessége, végül azzal sem, hogy meg tudjuk-e akadályozni az inflációs spirál kibontakozását. Attól tartok, az infláció gyorsulása mindjárt az elején tönkretenné az egész monetáris alapú szabályozást, pedig nagymértékben ezen múlik, hogy ki tudunk-e törni a jelenlegi súlyos helyzetből. Nem tartom lehetetlennek az olyan gazdaságpolitikai alternatíva kidolgozását és az olyan eszközrendszer kialakítását, ami garanciát adna arra, hogy az inflációs ráta csökkenő irányzatú legyen. Éppen a monetáris szabályozás jelentősége miatt a *gyorsabb inflációs áremelkedés nem tartozhat a kibontakozással együtt járó konfliktusok közé.*

Mik a teendőink egy hatékony monetáris politika érdekében?

Feltétlenül szét kell választani a hosszú- és a rövidtávú pénzigények szabályozását, mert egyes időszakokban ezek egymással ellentétes irányban is mozoghatnak. A szabályozásban figyelembe kell venni a Friedman-féle pénzkeresleti függvényben szereplő tényezőket, mert ha nem így teszünk, akkor vagy az infláció lesz gyorsabb a vártnál, vagy a pénzellátásban lesz zavar, vagy nagyobb mértékű váratlan változás áll be a kamatlában, ami megzavarja az újratermelési folyamatot.

Valódi értékpapírpiacon kell létrehozni, ahol nyílt piaci műveletet lehet alkalmazni, amely a rugalmas monetáris szabályozás egyik alappillére. Enélkül a monetáris szabályozás bemerevedik és súlyos zavarokat okozhat. Nyílt piaci műveletek azonban csak akkor lesznek lehetségesek, ha már a tőke és értékpapírpiacon eléggé fejlett, ha a jelenlegi irreális kamatlábpolitika helyébe az átlagos profitrátához illeszkedő kamatpolitika lép, ha megvalósul a lakossági kamatpolitika reformja, ha megszűnnek a vállalati profitérdeket sértő adminisztratív és fiskális szabályozók (beruházási- és béradók, túl magas nyereségadó), ha a vállalatoknak nyújtott támogatások fokozatosan és érzékelhetően visszaszorulnak.

El kell dönteni, hogy adott időszakban monetáris szabályozásunk a pénz mennyiségére vagy pedig a kamatláb nagyságára vonatkozzon-e. A monetáris irányítás egyik alapelve, hogy e kettőt egyszerre nem lehet szabályozni. Mi hajlamosak vagyunk arra, hogy egyidejűleg mindent szabályozzunk — ami ebben az esetben viszonylag rövid idő alatt egyensúlyhiányhoz vezet. Jelenlegi hazai körülményeinket figyelembe véve a pénzmennyiség (pénzkínálat) szabályozása látszik praktikusabbnak. Átmenetileg a vállalati kamatlábak illeszkedésében így lesznek problémák, de azután fokozatos javulásra számíthatunk. A refinanszírozási kamatlábat kezdettől fogva szabályozni kell: igazítani kell a tényleges profitabilitáshoz. A lakossági kamatlábak jelenlegi állapota tarthatatlan.

Helyre kell állítani a pénz iránti bizalmat. Ez részben az inflációs ráta fokozatos, de érzékelhető mérséklését feltételezi, részben a lakossági betétek átlagkamatának megfelelő alakítását.

A kereslet szabályozását alapvetően a pénzkínálat és a refinanszírozási kamatláb szabályozására, valamint a hitelkereslet és -kínálat, illetve a kamatmechanizmus működésére kell alapozni.

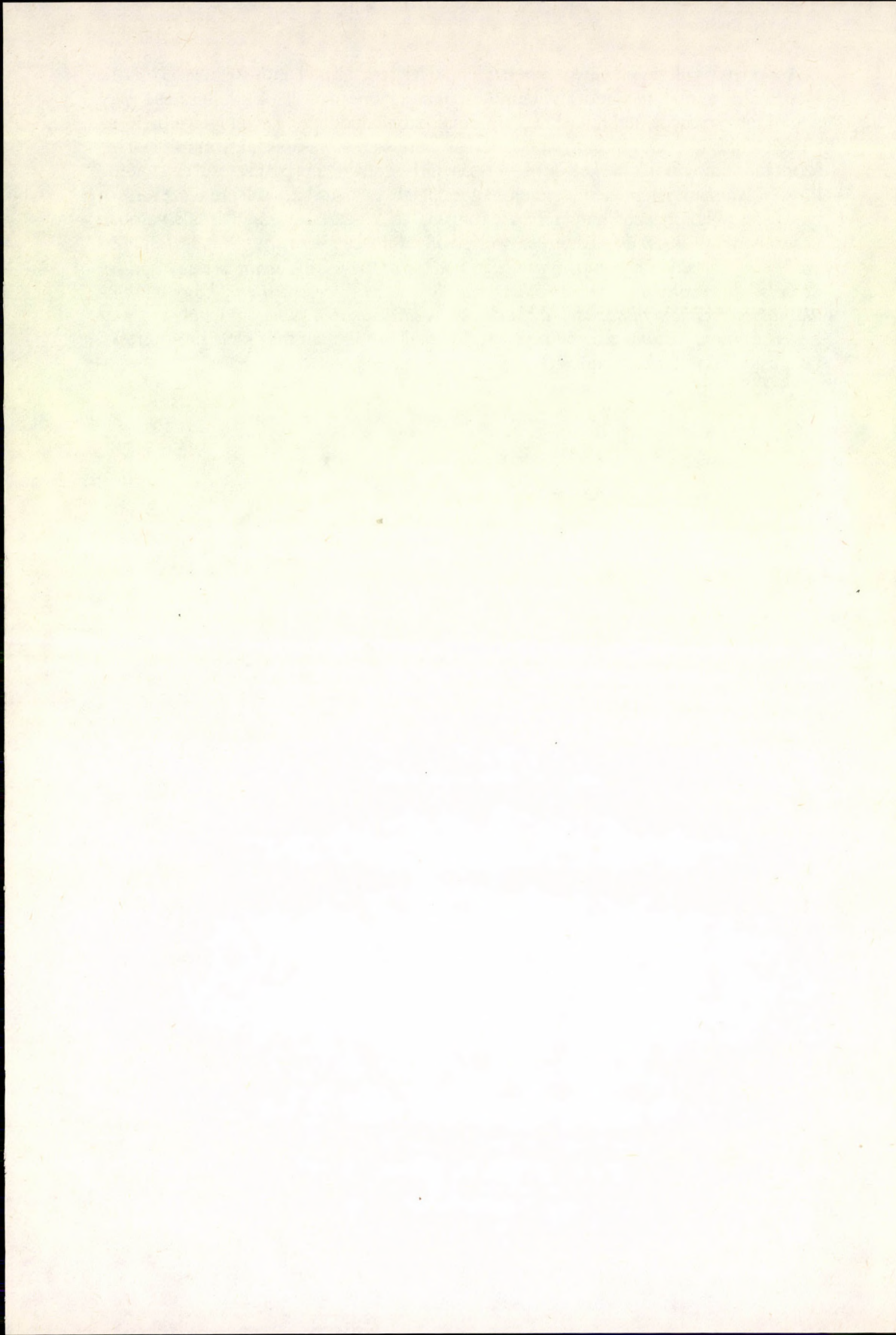
Jelentős mértékben kell oldani a bérszabályozás kötöttségét, s ezt a szabályozást is monetáris alapokra kell helyezni.

Határozottan és gyors ütemben növelni kell a vállalatok mozgásterét, elsősorban az adminisztratív és fiskális bér- és beruházási megszorítások megszüntetése révén, egyúttal növelve a vagyonérdekeltséget a tulajdonviszonyokban beálló változásokon keresztül.

Ha ezeken a területeken nem áll be változás, a monetáris szabályozás erőtlen marad, lényegileg értelmét veszti, nem várható a szerkezeti változások felgyorsulása és több, már eddig bevezetett intézkedés (pl. a személyi jövedelemadó) hiábavalóvá válik.

A monetáris alapú szabályozásban a lehető leggyorsabban áttörést kellene elérni. Nem azért, mintha ez fontosabb lenne, mint a vagyonérdekeltség kifejlesztése vagy a tulajdonviszonyok átalakítása. Ez utóbbiak azonban hosszú éveket igényelnek, az előrehaladás itt csak fokozatosabb lehet. A szerkezeti átalakítás felgyorsításával viszont már nincs időnk éveket várni. A monetáris szabályozás bevezetésével az átalakítási folyamatot jelentősen fel lehetne gyorsítani. Ez a szabályozási rendszer azonban csak akkor használható fel hatékonyan, ha a gazdaságirányításnak valóban vezérelvévé válik az a felismerés, hogy *a rövid távú egyensúly szempontjait nem szabad egyoldalúan a gazdaságpolitikai gyakorlat tengelyévé tenni és hogy a külső és belső egyensúlyi követelményeket csak úgy szabad érvényesíteni, hogy azok ne akadályozzák, hanem segítsék a szerkezeti változásokat.* Így ugyan lehet, hogy az egyensúlyi helyzet ma még nem javul, de holnap és azután már kielégítő mértékű javulást fogunk tapasztalni.

Közelmúltunk gazdaságpolitikája

A tervutasítások gyakorlatával szakító magyar gazdaságirányítás már 20 évvel ezelőtt egy sajátos piac kiépítésébe kezdett, amit az áru- és pénzviszonyok tervszerű kiterjesztésének keresztelt el. A vállalkozás egy olyan piac teremtésével kísérletezett, amely nagy szabadságot kívánt adni az áruk forgalmában a kereslet és kínálatnak, míg a termelési tényezők — a munkaerő, a tőke, a föld — forgalmát lényegében továbbra is a központi szervek, a népgazdasági tervezés keretei között kívánta tartani.

A tervezett változás értelmét két cél egyidejű teljesítésében kereshetjük: egyrészt az áruk piacának kiterjesztésével *a direktív tervirányítás tradicionális mechanizmusának fő hiányosságát akarta kiküszöbölni*. Meg akarta szüntetni az eladók piacát (ami alatt a vevői érdekek szisztematikus elhanyagolását értjük), és lényegesen növelni akarta a nyereségérdekelt vállalati kollektívák érdekelttségét a gazdaságos és racionális munkában. Másrészt biztosítani kívánta, hogy ez a nem jelentéktelen változás *ne számolja fel a központ uralmát a legfőbb gazdasági folyamatok felett*, és ne nyisson túl nagy teret az erősödő magánszektornak. A népgazdasági tervezéstől és a szocialista tulajdonviszonyok dominanciájától továbbra is azt várta, hogy az a tervszerűen szabályozott piac feltételei között biztosítani fogja a szocialista gazdaság számára a válságmentes egyenletes fejlődést és végsősoron a vezető ipari országok színvonalának viszonylag rövid idő alatti utolérését és elhagyását.

Az elmúlt két évtized fejlődése a várakozásokat csak kis részben igazolta: a gazdaság piacorientált fejlődése nem kis mértékben járult hozzá a belső piac ellátásának javulásához. A pozitív változás azonban nem hozott áttörést a teljesítőképesség terén. Az átütő erejű további átalakulás megkívánta volna az 1968-ban kialakított új gazdasági mechanizmus továbbfejlesztését, *a munka-, tőke-, föld- stb. piacok megteremtését és a magántevékenységek előtt álló akadályok további leépítését*. Ez az igény azonban beleütközött az államosítással egyidejűleg kialakult centralizált hierarchikus politikai-hatalmi struktúra érdekeibe. A konfliktus 1972 után a fenti politikai erők győzelmével végződött. A gazdaságirányítás az 1968-ban kialakult

és a későbbiekben még be is szűkült, kompromisszumos feltételrendszer béklyói között vergődött, miközben a gazdaság külpiaca kétirányú jelentős változáson ment keresztül. Egyrészt átélte a világpiaci megrázkódtatásokat: a nyersanyagárak emelkedését, a KGST-országok nyersanyag szállításának csökkenését és az ipari termékek értékesítési piacán az erősödő versenyt. Másrészt, a szocialista tábor külföldi hitelektől való „kötelező” elzárkózásának feloldása és az ezzel egyidejűleg jelentkező hitelkínálati dömping révén lehetőséget kapott arra, hogy külföldi források bevonásával semlegesítse azokat a feszültségeket, amelyek saját gyenge teljesítményei és a romló külpiaci helyzet ellentmondásaiból eredtek.

A feszültségek feloldásának ilyenfajta pragmatikus kezelése már 1978-ban egyértelműen látható fizetésimérleg-válsághoz vezetett. Ennek legsúlyosabb 1982—83-as időszakát a belső felhasználás visszafogásával, a gazdaságirányítási rend módosításával és a magánszektornak tett engedményekkel — úgy-ahogy — átvészeltük. Ekkor került sor a gazdaságirányítás 1984—87-es változásaira, amelyek a piac kiszélesítésének kérdését újra napirendre tűzték. *A kialakult helyzetre ugyanazok az ellentmondások maradtak jellemzők, amelyek 1968-ban is jelentkeztek.* Ha át lehetett vészelní a fizetési mérleg 1982—83-as krízisét a vállalkozói tevékenység korlátozott fejlesztésével és némi átszervezésével, az erőforráspiacok kialakítása nélkül, akkor miért adjuk fel a központi tervezés domináló szerepét 1985-től? miért váljon a piaci-, a tőkeallokáció meghatározóvá? vagy miért növekedjen tovább a magántevékenység szerepe? — vetődött fel a kérdés. Az erre adott válaszra pedig újra a kompromisszum nyomta rá a bélyegét. Csináljuk a kívánt változásokat, de csak annyira, amennyire feltétlenül szükség van. Így került sor *a piac fejlődését korlátozó hatósági árelőírások, jövedelemszabályozás, import restrikció stb. ellentmondásos változtatására;* a bankrendszer olyan reformjára, amely a piac új üzleti bankokon keresztül történő finanszírozásának lehetőségeit továbbra is csak szerény keretek közt, vagy szűkülő mértékben tette lehetővé; az állami vállalatok új formáinak bevezetésére és az adórendszer átalakítására.

E módosításokkal párhuzamosan az ország gazdasági teljesítőképessége továbbra sem változott lényegesen. A teljesítményhiányt újból hitelekkel pótoltuk, ami a korábbinál súlyosabb válság felé vezetett. Ilyen körülmények között kezdődött meg az új társulási törvény előkészítése. Ma is nyitott azonban a kérdés, hogy az 1989-el kezdődő változások a korábbi dilemma fennmaradását eredményezik-e vagy a súlyosbodó gondok hatása alatt a társulási törvény országgyűlési tárgyalása és elfogadása olyan határkövé válik-e, amely a piacorientált változások korábbi elemeibe is képes lesz életet lehelni.

Miért fontos a társulási törvény?

A most bevezetésre kerülő társulási törvény három tulajdonságát emelem ki:

(1) Megteremti illetve kiszélesíti a vállalatok számára azt a lehetőséget, hogy a gazdálkodás formatárából a legmegfelelőbb, legkorszerűbb formákat válasszák,

amelyek egy részétől — mint az Rt (részvénytársaság) és a Kft (korlátolt felelősségű társaság) — eddig lényegileg el voltak zárva.

(2) Megnyitja a lehetőséget arra, hogy a gazdálkodók jövedelmeiket, a megtérülési követelményeknek megfelelően, indokolt esetben saját vállalatukon kívül fektessék be. Az eszköztulajdonosok pedig általában is lehetőséget, illetve ösztönzést kapnak arra, hogy a gazdasági egységtől a megtérülési követelmények érvényesítését számonkérjék.

(3) Végül, az új törvény képes lehet a korlátolt felelősség magángazdálkodókra való kiterjesztésével és a magán befektetési lehetőségek válfajainak kiszélesítésével a magánszféra gazdasági és politikai biztonságát növelni.

Nézzük először az első két tényező közös elemeit. A mechanizmusreform két évtizede után is erőteljes Magyarországon a vállalat feladatainak — a tervutasításos gazdaságirányítás örökségeként — az a felfogása, hogy az termelési feladatokat ellátó intézmény. Ezt úgy kell értelmezni, hogy egy cipőgyártól vagy egy kohászati üzemtől első helyen azt kéri számon, hogy milyen szerepet vállal az ország cipő vagy acél ellátásában, és eredményeiket a központ gazdasági elképzeléseinek, terveinek teljesülése alapján minősítik; jobb esetben a vevőnek a termelésről alkotott értékítélete, elégedetlensége vagy elégedettsége határozza meg a minősítést. A gazdaság hatékony fejlődésének követelményei szempontjából azonban egyik számonkérési és értékelő megoldás sem megnyugtató. A központi gazdaságirányítás ismeretei a társadalmi igényekről — mint ahogy ezt a direktív tervutasításos gazdálkodási gyakorlatban kibontakozó hiány és pazarlás tapasztalatai bizonyítják — nem csak ahhoz nem elégségesek, hogy utasításokkal és azok ellenőrzésével történjen a gazdaság irányítása, hanem ahhoz sem, hogy megfeleljen az ún. tervezetten szabályozott piac követelményeinek, amely a központi terv teljesülése alapján minősíti az árakkal szabályozott nyereségességet követő gazdálkodást. A tervcélok indirekt követése ugyanis csupán az utasításos gazdálkodás legsúlyosabb anomáliáit képes kiküszöbölni, de *nem alkalmas a hatékonyság jelentős emelésére.*

Hatékony gazdálkodáshoz a piac tágabb érvényesülésére van szükség. Ez olyan *vállalati koncepció elfogadását teszi szükségessé, amelyben a vállalati tőke megtérülése és hozama játssza a központi szerepet* és nem a termelő vagy egyéb tevékenység konkrét megítélése. A termelés vagy kereskedelmi szolgáltató tevékenység pozitív megítélése csupán olyan „conditio sine qua non” (szükséges előfeltétel), amely nélkül nem jöhet létre a megtérülés. Ebből következik, hogy ha a cipőgyárban vagy a kohászati vállalatnál keletkezett jövedelmeket átmenetileg vagy véglegesen másutt jobban lehet befektetni, mint magában az induló tevékenységben, akkor ehhez zöld utat kell biztosítani. Sőt, ezen felül, ha a fenti tevékenységekben foglalkoztatott tőke vagy annak egy része onnan úgy vonható ki, hogy az újbóli befektetés nagyobb hozadékat ígér, akkor ehhez is meg kell teremteni a lehetőséget. Így jutottunk el a társulási törvény feladataihoz. Egyrészt — a vállalati tevékenység tőke-központú felfogásának megfelelően — *biztosítania kell a tőkekivonás és -befektetés szabadságát és változatos útjait, másrészt elő kell segítenie, hogy a tőkemegtérülés követelményeit szigorúan számonkérjék.* Ehhez van szükség a társulási formák új törvény által meghirdetett széles választékára.

Felvetődik azonban, hogy elégséges-e, ha a gazdaság állami szektoraiban működő vállalatok előtt megnyitjuk az utat a tervszerű, vagyongerdekeltiséget érvényesíteni képes formák felé? Miért gondolhatjuk, hogy ez ösztönzést fog jelenteni a jelenleg zömében vállalati kollektívák — azaz vállalati tanács és közgyűlés — által irányított vállalatoknak arra, hogy átalakuljanak? Vagy miként gondolhatjuk, hogy az Rt, a Kft és más konszern társulási formákban működni szándékozó vállalatok új szabad tőkével rendelkező tulajdonosokra találhatnak, akik egyúttal képesek lesznek tulajdonosi érdekeik érvényesítésére?

Ha tényként fogadjuk is el, hogy a vállalati tanács és a közgyűlés által irányított vállalatok dolgozói, kollektívái hajlandók lemondani az újonnan szerzett, sok formális elemet tartalmazó irányítási jogokról cserében azért, hogy tulajdonjegyekhez és a vállalatirányításba való reális beleszólási participációs jogokhoz juthassanak, és ha feltételezzük, hogy lesznek hasonló elhatározásra jutó szövetkezeti kollektívák is, akkor is még sok probléma marad megoldatlan.

Az „első fecske” — a most részvénytársasággá átalakuló Medicor — esetében is láthatjuk, hogy jelenleg a gazdaság vállalati szektorában kevés olyan szabad tőke van, amely kész részvények vásárlására. Ez a tőke legfeljebb arra lenne elegendő, hogy néhány nagyon sikeres, vagy reális értékénél sokkal olcsóbban megszerezhető vállalatot vásároljanak meg. Nagy ütemben történő átalakulás csak akkor képzelhető el, ha erre a célra a pénzügyi kormányzat többlet pénzt teremt. Erre lehetőség is van az infláció veszélye nélkül. Hiszen egy olyan gazdaságban, amelyben értékpapírforgalom van, többlet pénzigény lép fel egy hasonló, de fejlett értékpapírforgalmat nem ismerő, azonos teljesítményt felmutató ország gazdaságához képest. Kéi lehet azonban a pénz illetve az érte beszerezhető, tulajdonjogokat biztosító értékpapír? Ha ez a Pénzügyminisztérium vagy egy általa teremtett központi államigazgatási intézmény kezébe kerül, nem történik lényeges változás. Ilyen szervtől nem lehet ugyanis a tulajdonosi jogok eredményes érvényesítését elvárni.

A változás lényegét tehát nem maga a társulási törvény, hanem az az út fogja meghatározni, amely az általa lehetővé tett új formák kialakulását segíti elő.

Vagyonfelügyeleti minisztérium vagy vagyongerdekeltiségű vállalatok versenye?

A kérdésről a hatvanas-hetvenes évek óta tartó vita folytatásaként a vagyongerdekeltiségre vonatkozó javaslatok két iránya bontakozott ki. A javaslatok egyik csoportja a vagyon mérését és a hozzá kapcsolt jövedelemérdekeltiséget ajánlja, vagy ehhez nagyon hasonló rendszert, melyben a tulajdonosi jogokat egy vagyonfelügyeleti minisztérium gyakorolná. Mások az öngazgatási és állami irányítású vállalatok mellett a közvetlenül vagyongerdekeltiség alapján működtetett vállalatok (közkereseti társaságok, korlátolt felelősségű társaságok és részvénytársaságok) elterjesztését és a különböző vállalati formák közti gazdasági verseny engedélyezését javasolják. Véleményem szerint az első megoldás — a vagyon mérése és az ahhoz kapcsolt ösztönzés — a tőkeérték meghatározásának elkerülhetetlen szubjektivitása miatt nehezen mű-

ködtethető. Ez a megoldás — úgy vélem — azért sem szerencsés, mert a vagyonérdekeltséget csupán a menedzserek és a vállalati kollektíva ösztönzési rendszerében kívánja érvényesíteni, és nem nyit utat a tőkemozgás és a társulás előtt.

A probléma kezelésére a második csoport által javasolt irányt tekintem elfogadhatónak. A részleteket illetően — saját korábbi állásfoglalásaimat módosítva — ma úgy vélem, a piac hatékonyságát csak akkor biztosíthatjuk, ha a vagyon piaci értékének növelésében nem, vagy nem elsősorban mesterségesen létrehozott vagyonközpontokat, holdingokat teszünk érdekeltté, hanem *ha egyéni és társadalmi csoportérdekeket tudunk felvonultatni a vagyonnövelési érdek mögé*. Ilyen megoldás általánossá tételéhez szükség van az állami vállalatok formájának átalakítására, a most kidolgozás alatt álló társaságokról szóló törvény széles körű alkalmazására.

Kinek a kezében legyenek a részvények?

Ez a törvény lehetőséget teremt a vagyonkímélést és -növelést leginkább elősegítő betéti, közkereseti, korlátolt felelősségű és részvénytársasági formák elterjedésére. Azonban önmagukban ezek a formák is csapdává válhatnak. Ha ugyanis a részvények a kincstár kezében maradnak, ahogy ez az új bankok alapvagyonának kibocsátásakor történt, vagy ha a részvények a részvénytársaságok egy zárt csoportjának — méghozzá a korábban egy állami vállalat részegységeinek — kezében maradnak, ahogy ez a Medicor részvénytársasággá alakításakor történt, akkor nagy a veszélye annak, hogy nem tettünk mást, mint *a modern piaci rendszer formai igényeihez igazítottuk a közigazgatási tulajdonlás régi gyakorlatát*. Félő az is, hogy a gazdasági társaságokról szóló törvény önmagában — ha csak a vállalatoknál keletkező szabad eszközök ezúton való felhasználásának mértékéig nyit utat az új társasági formáknak, akkor — *a gazdálkodás hatékony átalakulását csak nagyon lassan segítheti elő*. A sikeres gazdálkodás előfeltétele, hogy a vállalati vagyon — a társasági jog követelményei szerint — részvény vagy más formában olyan nagyszámú természetes és jogi személy kezébe kerüljön, akik tulajdonjogaikat saját jól felfogott érdekükben érvényesítik. Így például részvényeket adnak el és vásárolnak, tehát tőkepiaci műveleteket hajtanak végre. A részvénytulajdonnal rendelkező állampolgárok mellett ilyen intézmények lehetnek a bankok, melyek hitelállományuk egy részét részvényekké alakíthatnák át; a befektetési társaságok, melyek megbízóik nevében tőke-műveleteket hajtanak végre; részvénytulajdonosok lehetnének maguk a vállalatok is, amikor más vállalatok részvényeibe fektetik vagyonukat. Ez utóbbira akkor kerülhet sor — mint ahogy a kialakuló hazai gyakorlat is mutatja —, amikor a vállalaton kívüli investíció ígéretesebb mind a biztonság, mind a megtérülés szempontjából, mint a saját kereteken belüli tőkefelhasználás.

A tőkepiac jelentősen kiszélesíthetőnek ígérkezik, ha új típusú gazdálkodó intézmények is létrejönnek, vagy ha a félig-meddig gazdálkodók üzleti vállalatokká alakulnának át. Ebben a vonatkozásban elsősorban a tovább decentralizálható biztosítótársaságokra, a társadalombiztosítási intézményekre, nyugdíjpénztárakra és csoportokra gondolok. Másodsorban pedig olyan tőkealapítványokra, amelyek jö-

vedelméből falusi, városi és megyei önkormányzatok, valamint a nem-profitorientált intézmények (szakszervezetek, egyetemek, iskolák, kórházak stb.) kiadásait lehetne finanszírozni.

Az átalakulás során ezek — ma a költségvetésnek nagyrészt kiszolgáltatott — intézmények fokozott mértékben önállósodhatnak. A nem távoli múltban ugyanis ezeknek az intézményeknek mindegyikére az volt jellemző, hogyha bevételeik meghaladták kiadásait, a többlet nagy részét a költségvetésnek adták át, hiányukat pedig a költségvetés fedezte. Az utolsó két évben a helyzet a biztosítótársaságok vonatkozásában megváltozott. A korábban monopolhelyzetű Állami Biztosító helyett már négy biztosítótársaság működik és kapcsolatuk a költségvetéssel is módosult. Teljes függetlenségre és a növekvő számú biztosítók közti széles körű tényleges versenyre csak akkor számíthatunk, ha tőkeerejük megnő és ügyfeleik biztonságát nem a különböző tevékenységek nyereségeinek és veszteségeinek várható kiegyenlítődése, hanem a tőkeerejük fogja jelenteni. A többi felsorolt intézmény ma is erős költségvetési függőségét ugyancsak viszonylag könnyen megváltoztathatjuk. Az állami vállalatok formájában működő nemzeti vagyon ugyanis valójában az állampolgárok jövedelméből és nem kis részt a biztosítottak befizetéseiből alakult. Ez jogosan kerül a közintézmények, illetve a biztosítótársaságok kezébe. Ha az állam ezt a vagyont értékpapírvásárlási célokra a fenti intézmények rendelkezésére bocsátja és azok ezt tőkebefektetésre használhatják fel, értékpapírokat vásárolnak és azokat hatékonyan forgatják, akkor nem történt más, mint az állampolgárok nemzeti vagyonával való gazdálkodás átalakítása. Ez a változás azonban nem csak a piaczgazdálkodást fejlesztené jelentősen hazánkban, ahol az államosítások után a piac által követelt plurális tulajdonviszonyok hiányoztak, hanem a kialakult önkormányzati és szövetkezeti formák megszüntetése nélkül lehetőséget teremtené azok kisebb egységekké való átalakítására és arra is, hogy nagyszámú, valóban vagyonerdekelte részvénytulajdonos jelenjen meg. Továbbá kialakulna a befektetések piaca, a részvényforgalom, a tőzsde, ami végülis megnyitná az utat a tőke reális értékeléséhez. A váltás egyúttal jelentős lépést jelentene az állami költségvetés bürokratikus intézményeinek kiszolgáltatott szervezetek függőségének csökkentése és társadalmi kontrolljuk növelése irányában. Ilyen módon ugyanis a helyi öngazgatás és a nem-profitorientált szervezetek működésében érdekelt állampolgárok maguk is képesekké válhatnak társadalmi szolgáltatásokat nyújtó alapítványaik ellenőrzésére.

Az új befektetési lehetőségek további előnyei

Az új, potenciális szereplők befektetési lehetőségeinek fokozatos megteremtése, az erre a célra felhasználható pénzkeretek megnyitása még két további előnyt is kínál. Egyrészt a befektetési tőketeremtés tervszerű meghatározásával a pénzügypolitika képes lesz szabályozni a vállalati átalakulásoknak és a tőkepiac létrehozásának ütemét. Erre a célra egy szervezetet kellene létrehozni, amely az Országgyűlésnek van alárendelve, és amely az MNB-vel és a Pénzügyminisztériummal összhangban gondoskodik arról, hogy a vállalatok átalakulása és bizonyos esetekben azok értékpapír

kibocsátása ne kerüljön ellentétbe a pénzügyi egyensúly követelményeivel. Ebből a szempontból fontos, hogy a működő vállalatok adminisztratív beavatkozás nélkül alakulhassanak át a piaci igényeknek megfelelő szervezeti formákba (kisebb önkormányzati vállalat, Rt, Kft, betéti társaság stb.). Egy nagy államigazgatási vagy öngazgatási vállalat új formákra — pl. korlátolt felelősségű társaságokká, részvénytársaságokká — való átalakítását ugyanis két csatornán keresztül lehetne ösztönözni. Egyrészt úgy, hogy a törvényességi felügyeletet gyakorló bíróságoknál csak a csődeljárást lehessen kezdeményezni, ha a cég fizetéseképtelen; de a működő államigazgatási vagy önkormányzati vállalat átalakítását is lehessen kérni, ha a vállalat nyeresége alacsony, és ha a kezdeményező a tőkeértékre vetítve nagyobb várható nyereséget képes ígérni. Jó lenne, ha a kezdeményezők programját és megbízhatóságát maga a bíróság ítélné meg. Másrészt az ajánlott módszernek az az előnye is megvan, hogy az értékpapír-forgalom kialakítása céljából teremtett és a biztosítótársaságok, valamint alapítványok rendelkezésére bocsátott költségvetési pénzt a befektetés megvalósítása után a forgalomból részben vagy egészben kivonják. Ennek megfelelő szabályozása annál inkább lehetséges, mivel az értékpapír vásárlására kibocsátott pénzt az új vállalat vagyona fedezi, akitől indokolt lehet elvárni, hogy a befolyt összegek egy részét a költségvetésbe fizesse be, illetve hogy a további összegeket a vállalat korábbi tartozásainak fedezésére használja fel vagy tartós bankbetétbe fektesse, amit csak fokozatosan mozgósíthat.

A magánszektor helyzete

Gazdaságunkban csak az utóbbi néhány évben erősödik a felismerés, hogy az állampolgárok által végzett magántevékenység nemcsak néhány sajátos területen megtűrt és elviselhető része lehet a gazdálkodásnak. Ma már sokan tudják, hogy a gazdasági fejlődés nem képzelhető el jelentős magánszféra nélkül. A magántevékenységek elismerésétől azonban még messze vagyunk. A statisztika tudatosan alábecsüli a magántevékenység szerepét, elhallgatva azt, hogy az utolsó években szinte ez az egyedüli dinamikus teljesítő szférája gazdaságunknak. A politika gyakran még mindig mint gyanús jelenséget figyeli a magántevékenységet. Az alkotmány nem általában utasítja vissza a közérdeket sértő gazdálkodást, hanem csak a magántulajdonnal szemben tételezi ezt fel (MNK Alkotmánya 12. paragrafus).

A problémák nem csak ideológiai jellegűek. Az állampolgárok valóban bizalmatlanok. Az új vállalkozási formák kínálta lehetőségek jelentős része kihasználatlan marad. A progresszív adók és diszkriminatív rendeleti szabályozás hatására jogosnak tartják jövedelmeik titkolását is, és csak csekély mértékben vállalnak gazdasági kockázatot.

Az ellentmondás feloldásához olyan programra van szükség, amely három, egymással összefüggő, de külön-külön is figyelmet érdemlő feladatot old meg: egyrészt szükség van a kisvállalkozások jelentős fejlődésére és ezek csak magángazdaságként működhetnek sikeresen. Másrészt szükség van az állampolgárok fokozott megtakarításaira és azok befektetésére, ami nem képzelhető el a magántőke működésének

kiterjedt engedélyezése és a magántőke hozadékának elismerése nélkül. Végül, minderre úgy van szükség, hogy az engedély nélküli és nem adózó magántevékenységek visszaszoruljanak.

E változásokhoz a legfontosabb feltétel: *az állampolgárok bizalmának megnyerése* egy olyan törvényes rend keretében, amely a magántulajdont védelmezi, az állampolgárok gazdagodását elősegíti, a társadalmi terheket igazságosan osztja el. Ennek garanciája az, ha a gazdaságot az Országgyűlés által megvitatott és elfogadott törvények irányítják. Az állampolgároknak többek közt a társulási törvény elfogadása során meg kell érteni, hogy milyen gazdálkodási feltételekkel, milyen adminisztratív korlátokkal, adókkal, ezen belül örökösödési adóval kell számolnia. A törvénynek biztosítania kell, hogy a magánberuházó csak a befektetett vagyona mértékéig vállaljon kockázatot akár egyéni, akár közös vállalkozásba kezd. Továbbá el kell érni, hogy az állampolgár bízson abban, hogy a kormány nem vonja és nem vonhatja vissza az ilyen irányú ígéreteit.

A magántevékenység fejlődésében elképzelhető a viszonylag gyors áttörés. A magánértékpapír — még a beruházási keret növekedése esetén is — csak akkor érhet el a nemzeti vagyonban jelentős részesedést, ha az állami és szövetkezeti vagyonnal továbbra sem leszünk képesek hatékonyan gazdálkodni.

A fentieket összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a társulási törvény elfogadása olyan változásokat indíthat meg hazánkban, amelyek viszonylag gyorsan, társadalmi megrázkódtatások nélkül korrigálják a gazdálkodás fejlődését fékező, a második világháború után kialakult tulajdonviszonyokat.

A közel teljeskörű államosítással és a mezőgazdaság szövetkezetesítésével erősen centralizált és hierarchikusan építkező tulajdonszerkezet nem teszi ugyanis lehetővé a termelésnek a fizetőképes kereslethez való gyors alkalmazkodását, azaz a piacot. Ennek folyamatos felváltása nagyszámú intézményi- és magántulajdonosból álló, sok központú tulajdonlással kellő ösztönzést adhat egy hatékony, az erőforrásokkal takarékoskodó és keresletorientált gazdálkodás kibontakozásához.

Bérreform: politikai szükségszerűség vagy jótékonyági gesztus?

Héthy Lajos

Az e kérdésre adott válasz az axiomatikus kiindulópontja minden olyan érvek és ellenérvek, amely a bérreform körüli tudományos, politikai (s ma már elmondható:) társadalmi vitában elhangzik. Ha csak a politikát tekintjük: alig több mint egy éve az 1987. áprilisi KB hivatalosan még úgy foglalt állást, hogy bérreformra csak akkor kerülhet sor, ha erre megérték a feltételek, ha a népgazdaság jobb anyagi helyzetében meglesznek az eszközök (azaz a bérreform nem szükségszerű, akkor kell végrehajtani, ha lesz miből); majd ugyanez év szeptemberében a bérreform elhatározását a kormányzat azzal indokolta, hogy erre éppen a népgazdaság anyagi helyzetének javításához, a teljesítőképeség fokozásához van szükség. Mi tehát a bér: a nemzeti jövedelem „elfogyasztott” része, amelynek növelése a gazdasági kibontakozás „veszteségforrása” és amely szükségképpen csak a „fontosabb” népgazdasági prioritásokat kielégítő elosztás folyamatának „reziduumaként” jöhet létre? Vagy ellenkezőleg: a bér a megélhetés fő forrása, amelynek alakulásától a munkavállalók millióinak gazdasági cselekvése függ, vagyis az egyik olyan erőteljes eszköz, amivel a kormányzat a társadalmat a kibontakozáshoz szükséges közös erőfeszítésekre bírhatja, tehát a teljesítmény, a nemzeti jövedelem növelésének forrása is, s mint ilyennek az elosztás folyamatában is kitüntetett szerepet kell kapnia?

Torzulások és feszültségek

Bérrendszerünkben az elmúlt évtizedek és különösképpen az utóbbi 10 év során olyan torzulások és feszültségek halmozódtak fel, amelyek politikai kezelést kívánnak: ennek egyetlen lehetséges eszköze egy olyan bérreform, amely új alapokra helyezi az állami bérpolitikát és a bérmechanizmust. A fő gondok, amelyekkel szembe kell néznie, a következők:

— a bérek, a munkajövedelmek területén (ami a végzett munkához, a teljesítményekhez való viszonyukat illeti) egyre kaotikusabb állapotok uralkodnak: a bürokratikus állami beavatkozás módjából és mértékéből adódóan más és más az azonos

fizikai vagy szellemi erő kifejtés „hozama” a munkavállaló számára, ha egyik vagy másik vállalatnál, főmunkaidőben vagy VGMK-ban, az állami vagy magánszektorban stb. fekteti be;

— a bérarányokban ma már tarthatatlan torzulások alakultak ki: bérrendszerünk közismerten „leértékeli” a nem-fizikai munkát a fizikaihoz képest (így a termelés feltételeit biztosító, a gazdálkodást irányító műszaki-gazdasági szakalkalmazottakét), illetve a nem-anyagi ágazatokban (kultúra, egészségügy, oktatás, tudomány) végzett munkát az úgynevezett termelő munkához képest;

— a bér-gazdálkodásban a gazdálkodó szervezeteknek (így az állami vállalatoknak, szövetkezeteknek) egyre szigorúbb állami korlátozással kell szembenézniük: a bér „elkülönített” költség, „pántlikázott” pénz, amelyet szűkössége indokolatlanul felértékel más forintokhoz képest, ami egyszerre forrása az egyéb költségekkel és magával a bérrel való kényszerű pazarlásnak;

— a bér a munkavállalók jelentős csoportjai számára, a szociális juttatásokkal együtt sem képes biztosítani a tisztességes megélhetést, munkaerejük újratermelését. Az átlagos bér révén az átlagos családban elérhető egy főre jutó jövedelemszint kísértetiesen közel került a létminimumhoz, *a hivatalos minimális bérek pedig a létminimum alatt vannak*. Emiatt, akinek módja van, „másodlagos” munkavégzésre kényszerül, vagy elszegényedik;

— a bérrendszer leírt állapota a népgazdaságban — mindenekelőtt a főmunkaidőben az állami vállalatoknál — *tartósítja és fokozza a teljesítményhiányt*. Ez az elmúlt években — az „annyit lehet elosztani, amennyit megtermeltünk” elvnek megfelelően — hivatkozási alapul szolgált a reálbérek folyamatos és napjainkban különösen radikális csökkentéséhez (ennek mértéke 1978 és 1988 között mintegy 17–20%, aminek zöme ezévből megy végbe);

— a reálbérek folyamatos csökkentése napjainkban — megítélésünk szerint — egyfajta negatív bér—teljesítmény spirálhoz vezetett a főmunkaidőben, illetve az állami szektorban. *A reálbércsökkentésre a munkavállaló (és végül a vállalat) tovább csökkenti teljesítményét*, ami újabb reálbércsökkentést „indokol” a gazdasági egyensúly makrogazdasági logikája szerint;

— ezt a folyamatot egyre fokozódó társadalmi, politikai feszültségek kísérik: egyfelől a kialakult reálbérszínvonal egyre kevésbé elfogadható a munkavállalók és a gazdálkodó szervezetek széles tömege számára, ugyanakkor ez cselekvésük (teljesítményük) által meg nem változtatható, sőt egyre romló adottságként jelenik meg; másfelől a kormányzat tehetetlennek érzi magát a kialakult teljesítményhiánnyal, a teljesítmények romlásával szemben;

— a bérrendszer állapotának alakulása és a benne felgyorsult folyamatok társadalmi és politikai költségei felbecsülhetetlenek; *a főmunkaidőben, az állami vállalatoknál végzett munkában tapasztalható érdekeltség hiánya ma már értékszínt is beépült a munkavállalók magatartásába*; a reálbércsökkentés folytán halmozódó feszültségek, megélhetési gondok, perspektívatlanság olyan politikai konfliktusokká transzformálódhatnak, amelynek „robbanási pontját” ma nehéz megjósolni.

Hogyan jutottunk ide?

A bérrendszer helyzete és napjainkig erősödő negatív folyamatai lényegében három fő forrásból táplálkoznak:

1. Az állami bérmeghatározásnak — tehát a bérszínvonal és a bérarányok állami bürokratikus eszközökkel való alakításának abból a gyakorlatából, amely még az ötvenes években alakult ki, s mely (jóllehet az 1968-as reformot követően indirektebb formákat öltött) napjainkig meghatározó. (Ez különösen igaz 1988-ra, amikor a korábbi lazább, teljesítménymutatókhoz kötött bérszabályozást nyíltan központi bérszabályozás váltotta fel.) Az állam meghatározó szerepe a bérrendszerben rendszerint egyet jelent bizonyos gazdaság-, illetve társadalompolitikai, továbbá ideológiai prioritások egyoldalú érvényesítésével: bérarányainkban ma is kísértének az ötvenes évek ideológiai megfontolásai (pl. a termelő munka felértékelése a „nem-termelővel” szemben), a hatvanas és hetvenes évek egyenlőség eszményei (amelyek a bérek nivellálásával igyekeztek útját állni a jövedelem illetve a társadalmi különbségek kialakulásának). Az állam eluralkodása a bérmeghatározásban oda vezetett, hogy *a gazdasági racionalitás éppúgy rendre háttérbe szorult, mint a társadalmi méltányosság.*

2. Az 1980-as években, a népgazdasági teljesítményhiány, a népgazdaság egyensúlyának felbillenése, az eladósodás és az ezzel járó adósságszolgálat növekvő terhei folytán a bérpolitikában napjainkig egyetlen prioritás vált dominánssá: a bérrestríció (a vásárlóerő és a fogyasztói árualap közti egyensúly fenntartása, az infláció fékezése céljából), illetve utóbb már a fogyasztás csökkentését célzó reálbércsökkentés. Hogy ez így történhetett, abban — a gazdaság helyzetén túl — számos politikai tényező szerencsétlen összjátéka is szerepet kapott. Így:

— a kormányzat gazdaságpolitikai szemléletében napjainkig *minden egyéb megfontolást háttérbe szorítottak a rövidtávú gazdasági, pénzügyi egyensúly helyreállításának a szempontjai;*

— a kormányzat által felkarolt gazdaságpolitikai (és reform) elgondolások (miután — indokoltan — mentesíteni kívánják a gazdaságpolitikai döntéshozatalt a korábbi politikai, ideológiai irracionalitástól) *érzékletlennek bizonyultak a bér, mint par excellence társadalmi és politikai kérdés iránt;*

— a kormányzaton belül, többek közt a népgazdaság nehéz helyzetéből adódóan, szervezetiileg is rendkívül megerősödtek és döntő befolyásra tettek szert azok a funkcionális szervek (Pénzügyminisztérium, Országos Tervhivatal), amelyek a gazdasági egyensúlyt, mint reszortfeladatot a költségvetés, az adósságszolgálat egyébként önmagukban létjogosult mindenkori szempontjai szerint képviselték;

— *az ösztönzés, a munkaerő újratermelése, a megélhetés, a szociális biztonság érdekeinek képviseletére hivatott kormányzati szervek viszont veszítettek súlyukból* (a szakminisztériumok, az Állami Bér- és Munkaügyi Hivatallá zsugorodott Munkaügyi Minisztérium), illetve csak a közelmúltban jöttek létre (Szociális és Egészségügyi Minisztérium);

— a szakszervezetek és a Gazdasági Kamara (bár átalakulásuk valódi érdekképviseleti szervezetekké megkezdődött) nem voltak képesek arra, hogy a bérrendszer

területén előrehaladó negatív folyamatokkal — a munkavállalók és a munkáltatók érdekeinek képviselésében — az adott feltételek között szembeszegüljenek.

3. A gazdaság kényszerhelyzete — illetve az erre való kormányzati reakálás szemlélete és irányultsága — az időközben egyes részterületeken izoláltan beinduló „részreformokat” is olyan irányokba lökte, hogy ezek egyfelől kedvező perspektívákat villantottak fel a bérrendszer torzulásainak korrigálására (például a most vita alatt álló társasági törvény, az „egységes” vállalkozási adó, amelyek szellemében semmiféle elkülönült állami bérszabályozás nem illeszkedik), másfelől azonban fokozták a bérrendszer ellehetetlenülését is. Az 1987-ben elfogadott személyi jövedelemadórendszer például (nyilvánvaló költségvetési érdekek szolgálatában) alacsony jövedelmi szinten kezdődő és erősen progresszív adósávjaival *tovább nivellálja a munkaköri nettó reálbéreket* (éppen azokban a relációkban, ahol a végzett munka elismerése fokozott differenciálódást kívánna); sőt fennáll az a veszély, hogy az adósávok és a progresszivitás jelenlegi mértékének fenntartása — egy esetleges gyors nominálbérnövekedés, illetve még gyorsabb fogyasztói árnövekedés mellett — ezt a negatív tendenciát tovább fokozza.

Mit lehet tenni?

Ilyen, egyáltalán nem kedvező gazdasági és politikai feltételek közepette hirdette meg a kormányzat a bérreformot, amely sokak szemében lehetetlen vállalkozásnak tűnik; egy bizonyos: ahogyan a bérrendszer torzulásai és feszültségei hosszabb időszakon keresztül halmozódtak fel, ezek kiküszöbölése sem történhet meg egyik napról a másikra: a bérreform csakis évekig tartó folyamat lehet.

Hova kell elvezetnie a bérreform folyamatának?

1. Az állam szerepe a bér meghatározásban szükségszerűen visszaszorul: bürokratikus eszközei (az elkülönített bérszabályozás, a bértarifarendszer stb.) megszűnnek; az állam funkciója egy olyan társadalmi közmegegyezésen alapuló bérpolitika érvényesítése, amely olyan bérszínvonalat és bérarányokat eredményez, amelyek valamennyi érintett társadalmi tényező (a költségvetés, a munkáltatók, a munkavállalók) számára elfogadhatóak.

2. A bér meghatározásban az állam szerepének visszaszorulásával párhuzamosan fokozott szerepet kap a munkaerőpiac (amely eddig leginkább a bérarányok torzításában jutott szóhoz) és a béralakulásban érdekelt fő társadalmi tényezők — így az állam, a munkáltatók és a munkavállalók, pontosabban ezek érdekképviselői szervezetei — közötti intézményes érdekegyeztetés, kollektív tárgyalások gyakorlata.

3. Az állami bérpolitika újrafogalmazása és az érdekegyeztetéses mechanizmus működtetése együttesen eredményezhet olyan reálbérszínvonalat, amely stabilizálja és fokozza a teljesítményeket és biztosítja a tisztességes megélhetést (a minimális béreknek fokozatosan el kell érniük a létminimumot), illetve olyan bérarányokat, amelyek ösztönzőek — gazdaságilag racionálisak — és egyben megfelelnek a társadalmi méltányosságnak is.

4. A vállalatok mozgástere a bér-gazdálkodásban tetemesen kibővül: jóllehet a bértársadalmi-politikai sajátosságaiából adódóan bizonyos értelemben továbbra is „speciális” költség marad, a vele költségként való gazdálkodásnak az állami bürokratikuss akadályai megszűnnek.

A bérreform folyamata természetesen nem lehet izolált: nem lehet a gazdaság-és társadalompolitika egészének újragondolásától, illetve az általános reformtól független folyamat, éppen ellenkezőleg: *a bérpolitika újrafogalmazása csakis a szociálpolitika, a lakáspolitikai, az elosztáspolitikai és a gazdaságpolitika egészébe illeszkedve mehet végbe.* A munkaerőpiac szerepének növekedése csak a piac általános térnyerésével képzelhető el; a vállalatok szabadabb gazdálkodása a bérrel (és más költségekkel) csak a tulajdonosi érdekeltség megerősödése alapján válhat racionálissá; az érdekegyeztetés feltételezi az érdekképviselői szervek hatékonyabbá válását; az érdekegyeztetésre hivatott nyilvános kollektív tárgyalások egy közmegegyezés létrehozására orientált politikai intézményrendszerben nyerik el igazi értelmüket.

Vitatott: időszerűsége és veszélyei

Miközben a bérrendszer reformjának vázolt távlati irányait illetően az elképzelések (amelyeket a kormány is jóváhagyott) általában elfogadottak, napjaink vitái főként megkezdésének időszerűségéről és üteméről folynak. A főbb vitatott kérdések a következők:

1. Elképzelhető-e a bérreform egy gazdasági szükséghelyzetben, amikor a reálbérek csökkentése „elkerülhetetlen”? Amikor ehhez „nincsenek” eszközök? Ez megítélés kérdése: ha a bérreform helyzetét a gazdaság teljesítményének alakulása, illetve a társadalmi konszenzus, a politikai stabilitás szemszögéből „semleges” állapotnak tekintjük — mint ahogy meggyőződésünk szerint nem az —, akkor a bérreform különösebb kockázat nélkül halasztható, sőt halasztandó tennivaló. De növelhető-e a népgazdaság teljesítménye, ha nem vágunk bele, elkerülhetők-e a robbanással fenyegető politikai feszültségek, ha nem hajtjuk végre?

2. Nem vezet-e az állami bérmeghatározás (effektíve: restrikció, sőt csökkentés) bármiféle lazítása és a vállalati bér-gazdálkodás liberalizálása fokozott árinflációhoz, egyfajta (más gazdaságokból jól ismert) bér—ár inflációs spirál kialakulásához? Ilyen kockázat természetesen van, de látni kell: a mai kétjegyű infláció sem bér eredetű, s nem is a bérfrontról várható a legnagyobb inflációs nyomás. Megítélésünk szerint az *anti-inflációt* (amennyiben a kormánynak szándéka az infláció mérséklése) *nem lehet a bérré terhelni.*

3. Nem okoz-e a vállalati bér-gazdálkodás liberalizálása fokozódó munkanélküliséget? Tény, már ma is szembe kell néznünk enyhe munkanélküliséggel, ami a gazdasági stagnációból és más okokból fakad; ezt jelentősen növelheti a gazdasági struktúraváltás felgyorsulása és hozzájárulhat a vállalati mozgáster növelése a bérrel (s általa a munkaerővel) való gazdálkodásban. Úgy gondoljuk azonban, hogy a foglalkoztatás bizonyos szintjének a megőrzése — hasonlóan az infláció fékezéséhez — alapvetően nem lehet bérkérdés, bérpolitikai preferencia.

Megkezdhető-e a bérreform 1989-ben?

A bérreform 1989-es megkezdésére a kormányzat — nyilvánosság előtt is — ismételt kötelezettséget vállalt. Ennek teljesítése „reformértékű” változásokat igényel bérrendszerünk torzulásainak kiküszöbölésében. De mi jelenthet „reformértékű” lépést? Ezek megítélésünk szerint a következők:

— a bérpolitika prioritásai között fokozott hangsúlyt kap a teljesítmények előmozdítása, illetve lehetővé tétele;

— megkezdődik a vállalati bérgazdálkodás állami korlátainak a leépítése, növekszik a bérgazdálkodásban a vállalati mozgástér, ahol ehhez megvannak a feltételek;

— útjára indul az érdekegyeztetéses bérmeghatározás: kiépülnek első intézményei és megkezdődik működésük;

— kezdetét veszi a bérarányok torzulásainak enyhítése (mindenekelőtt a nem-anyagi szférában).

Az, hogy mi valósítható meg 1989-ben, egyfelől a népgazdaság helyzetén múlik (amely 1988-ban várhatólag kedvezőtlenül alakul), másfelől a kormányzat elhatározásán. Napjainkban a kormányzat többféle gazdaságpolitikai elgondolással foglalkozik: *ezek sajnálatos közös vonása* — legyen szó szigorú restriktióról vagy részleges liberalizációról — *a reálbércsökkentés folytatása*. Ha erről születne döntés, féltő, hogy a bérrendszer torzulásai (ahelyett hogy enyhülnének) szükségképpen konserválódnak és súlyosbodnak:

1. a bérpolitika prioritása a reálbércsökkentés révén megvalósítandó fogyasztáscsökkentés marad: emellett (ahogy a múltban is) háttérbe szorul a teljesítmények előmozdításának célkitűzése;

2. a vállalati mozgástér a bérgazdálkodásban tovább szűkül: hiba lenne azt hinni, hogy a bérrendszer adott állapota és a reálbércsökkentés mellett, a nominálbér növekedése lehetőséget ad ösztönzőbb bérezési viszonyok létrehozására;

3. a reálbércsökkentés csak egy „negatív leosztást” megvalósító „érdekegyeztetésre” nyitna módot: ezt a munkavállalók illetve a munkáltatók érdekképviselői szervei aligha vállalhatják fel; az érdekegyeztetés intézményeinek létrehozására egyébként még semmi sem történt;

4. reálbércsökkentés mellett aligha lehetséges bármiféle előrelépés a bérarányok javításában.

Ilyen körülmények között a bérmechanizmus (a bérszabályozás) bármely változtatása — bármely kidolgozás alatt lévő 1989-es változata — még ha formálisan „reformkonformnak” tűnik is, *nem jelenthet érdemi előrelépést a bérrendszer reformjában* (mint ahogy a bérszabályozás elmúlt 20 évben történt gyakori változtatgatása sem jelentett „reformértékű” lépést és nem is ért el érdemi javulást a bérrendszer működésében).

A halasztás lehetősége és kockázata

A kormányzat — ma úgy tűnik — beszorul egyfelől a bérreform megkezdésének ígérete, másfelől a gazdasági nehézségekre való (legalábbis a bért illetően) hagyományos reagálásának reflexei közé. *Ennek az ellentmondásnak pedig a legrosszabb megoldása az lehet, ha az 1989-es bérmechanizmus változtatásait a bérreform megkezdésének tünteti fel.* Ehelyett, ha valóban „reformértékű” lépésre nem lát módot, célszerűbb felülvizsgálnia ezzel kapcsolatos kötelezettségvállalását. Annál is inkább, mert a bérreform meghirdetése és megkezdése, illetve a reálbércsökkentés, amennyiben e két folyamat a közvéleményben összekapcsolódik, a bérreform gondolatának és a kormányzat reformszándékának hitelvesztéséhez vezethet. A kétségtelenül pozitív politikai hatás, amelyet a bérreform bejelentésével a kormányzat elért egyértelműen visszajára fordulhat és az egész ügyet hosszú évekre lejárathatja. *A bérreform meg nem valósítása egyben a teljesítmények további romlását hozza magával és fokozza a társadalmi, politikai feszültségeket.*

Piac, verseny, állami szabályozás

Vissi Ferenc

A magyar társadalom és gazdaság fejlődésének sajátos időszakát éli. Korábbi fejlődésünk eredményei, értékei, vezérlő eszméi átértékelődnek és megkérdőjeleződnek, és a gazdaságban, politikában, tudományban egyre inkább a paradigma-váltás szükségességét hangsúlyozzák. A mára kialakult társadalomkép egészében sugallja, hogy váltani kell, de minél inkább haladunk a konkrétumok, a részletek felé, annál nehezebb válaszolnunk arra a kérdésre, hogy miben, hogyan és mikor jelentkeznek e váltás, miként mentődjenek át a megtartandó értékek és mozgásformák, és miként alakuljon ki az az új állapot, amely összességében minőségileg új, magában rejtje a további megújulás lehetőségét, s képes a sokrétű társadalmi folyamatok bázisává válni.

Az utóbbi 10–20 év útkeresésének mindenesetre az is nagy eredménye, hogy a bálványok után a tabuk is megdőlnek. A tudományos és szakmai elemzések sokasága olyan irányba mutat, hogy egyre inkább előítélettől mentesen lehet és kell a kérdéseket feltenni azért, hogy a válaszadásban reális lehetőségeinket tudjuk mérlegelni és az elemzésből ne maradjanak ki olyan alternatívák, amelyekről már ma is belátható, hogy hibázik az a vezetés, amely nem ezeket választja. Döntéseinkkor gondolnunk kell arra a felelősségre, amelyet az utókor előtt viselünk.

Mai fejlődésünk egyik központi témája minden bizonnyal a piac és az ezzel törvényszerűen együttjáró verseny. Többek között ez is olyan kérdés, amely hosszú ideig háttérbe szorult mind az elméletben, mind a gyakorlatban. A téma elméletével, valamint politikai-gazdaságpolitikai hátterével kapcsolatos felvetések többnyire az ideológia által korábban kialakított keretek közé szorultak.

A szocialista versenyelméletek hiánya

Nem véletlen, hogy a szocialista országokban nem alakult ki a piac és a verseny elmélete. A politikai gazdaságtan hosszú évtizedeken keresztül a piaci formák elméletét csupán a kapitalista gazdaságelmélet részének tekintette, és a mai szocialista gazdaság elmélete még azt a minimumot sem „szolgáltatja” az ideológia számára.

ra, amely a piacot és a piaci formákat illetően egyfajta biztonságot adhat a mindennapok változásainak elméleti megítélésében.

A piaci formákról, a bennük zajló versenyről alkotott elméletek az elmúlt körülbelül 200 év fejlődése során alakultak ki; Adam Smith fogalmazta meg elsőként a legalaposabban a szabadpiaci elméletet. A múlt század végén és e század elején új iskolák jöttek létre a monopolizált piacokkal, az oligopóliumok formáival, e formák közötti versenyekkel kapcsolatban, majd az 1930-as évek új közgazdasági iskolái megkísérelték elméletileg megragadni a tökéletlen verseny körülményeit éppúgy, mint az állami beavatkozások közepette működő piacot. A fejlett nyugati világban a versenyelméletek fejlődése a mai napig folyik, új közgazdasági megközelítések épülnek be az elméletbe, amelyek a modern kor követelményei alapján kísérelnek meg általánosítható feleletet adni a verseny- és piacszabályozás mikéntjére, összekapcsolva a társadalom és a gazdaság mindenkori fejlődését.

A szocialista országokban — köztük Magyarországon is — ez az összekapcsolódás elmaradt. Ennek mélyek a gyökerei, így a tudományoknak történetileg is pótolniuk kell ezt a hiányt. Talán elég ennyi „indoklás” ahhoz, hogy miért vagyunk néha bizonytalanok szakmai megítéléseinkben és útkereséseinkben, és miért jellemzi a jelenlegi állapotokat a piac és a verseny kérdéseiben az a sajátosság, hogy múltbeli tudásunkhoz képest ma már sokat tudunk a szocialista piacról, a piaci körülményeink között folyó versenyről, de még mindig keveset tudunk ahhoz, hogy a gazdaság egészében — nagy biztonsággal előrelátva javaslataink következményeit — eligazodjunk a gyakorlat által felvetett és sokféle ellentmondással tarkított kérdések között. És keveset tudunk ahhoz is, hogy elméletileg rendszerbe tudnánk foglalni a mindennapi szabályozás tarka szövevényét. Ezek a körülmények azonban nem mentenek fel bennünket a hiányok pótlásának kötelezettsége alól, ami csak nyilvános, alkotó, tudományos viták sorozatában képzelhető el.

Öröndetes tény, hogy a tudományos kutatás és a gazdaságirányítás néhány év óta, még ha külön pályán is, de mégis együttesen nekilátott a piac elemzésének, a versenyformák vizsgálatának. Az államigazgatás és a tudományos kutatás ezt azzal a szándékkal teszi, hogy a piac és a verseny modern szabályozásának lehetőségét keresse és kialakítsa a szocialista piacgazdaság megvalósítható útjait. Az elmúlt néhány évben végzett munka már elég biztonságot adott a politikai vezetésnek ahhoz, hogy a Pártértekezleten kimondja a társadalmi-gazdasági fejlődés ezen általános irányát és általános elveiben programot vázoltasson fel a szocialista piacgazdaság megvalósítási módjáról.

Egyik potenciális vitakérdés, hogy mit lehet a piacra bízni és mit nem, illetve hogy mi legyen az állam, a gazdaságirányítás szerepe. A közgazdaságtan Keynes óta az állami beavatkozások gazdag tárházát fejlesztette ki a válságok, az egyensúlytalanság, a ciklusok elkerüléséhez. Enyhe túlzással azt is mondhatnánk: annyi mindent tud az elmélet arról, hogy egy kapitalista gazdaságban a kormánynak mit célszerű tennie, hogy csak a bőség zavara akadályozza az egyes kormányokat az ajánlatok közötti választásban. Ezt ugyan a gyakorló gazdaságpolitikusok cáfolják és sorolják azokat a kihívásokat, válságelemeket, melyekre egyetlen meglévő elmé-

let alapján sem tudnak teljesen kielégítő választ adni. Elképzelhető, hogy mit mondanának nálunk a gazdaságpolitikusok, ahol még ilyen elméleti tárház sincs, illetve főként olyan ajánlatok léteznek, hogy mit ne tegyen az állam.

Szociáldemokraták a piac, a gazdasági hatalom és az állami tervezés szerepéről

Az NSZK Szociáldemokrata Pártjának 1959-ben elfogadott programja tényként kezelte az állam közvetett gazdaságbefolyásoló szerepét, elfogadva a tervezés célszerűségét is. Ebből az is következik, hogy az állam nem vonhatja ki magát a felelősség alól a gazdasági élet alakulásával kapcsolatban, felelős az előrelátó konjunktúrapolitikaért. A fejlődés során, a koncentráció következtében a gazdasági hatalom a nagyvállalatok kezében összpontosul; ennek eredményeképpen nem lehetséges a szabad verseny, nem egyenlők a fejlődési lehetőségek, s a fogyasztó kerül a leggyengébb pozícióba a gazdaságban. A nagyvállalatok vezetői — szövetségeik révén még fokozódó — hatalmukkal olyan befolyást gyakorolnak az államra és a politikára, ami már nem egyeztethető össze a demokratikus alapelvekkel. Gyakorlatilag bitorolják az államhatalmat. Így válik a gazdasági hatalom politikai hatalommá. Ez kihívást jelent az emberi társadalom alapköveit jelentő tényezőkkel szemben (szabadság, méltóság, szociális biztonság stb.). Következésképp a nagyvállalatok megfékezése a gazdaságpolitika központi feladata. Ez részben megoldható az életképes közép- és kisvállalatok megerősítése, versenyképesebbé tétele révén, részben azáltal, hogy hathatós nyilvános ellenőrzést kell biztosítani a vállalatok működése terén, mert ez megakadályozhatja a hatalommal való visszaélést. A gazdasági hatalom bárminemű — akár állami kézben való — összpontosítása veszélyeket rejt magában. Ezért a köztulajdont az autonómia és a decentralizálás alapelveinek megfelelően kell elrendezni.

Olof Palme nyomatékosan fejtette ki 1972-ben, hogy a társadalmi fejlődés szempontjából jelentős feladatokat (technikai fejlődés, környezeti átalakítás, munkahelyi biztonság) nem lehet a magánérdekre, a piacgazdálkodás konkurrenciá elvére bízni, hogy ezeket széles demokratikus alapokon tervezni kell.

Ugyanebben az évben írta Bruno Kreisky, hogy a tervezést nagyon fontosnak tartja, s sajnálatos, hogy a szociáldemokraták közül oly sokan elhamarkodottan végleg leírták ezt a lehetőséget, mert a kommunista gyakorlat a tervgazdálkodást látványosan és alapjaiban lejáratja. A hatalom kérdésével kapcsolatban 1973-ban úgy foglalt állást, hogy az új típusú kapitalizmusban a menedzserek uralkodnak.

Szintén 1973-ban Willy Brandt hívta fel a figyelmet arra, hogy a jövő feladatainak megoldásában az öröklött mechanizmusok mellett egyre inkább szükség lesz a közösségi ellenőrzésre és irányításra (pl. a beruházás terén is).

A szociáldemokraták folyamatosan keresik azokat a megoldásokat, amelyek elensúlyozni képesek a szabadpiac romboló hatásait, elsősorban a jóléti, szociális fejlődés szempontjából. A fejlődés tendenciája azt mutatja, hogy a godesbergi szociáldemokrata elv: „verseny, amennyire csak lehetséges, tervezés, amennyire szük-

séges” mind a mai napig érvényben van, de nő a piaci folyamatokba történő beavatkozás és a tervezés jelentősége.

Az 1970-es évek kihívásai, melyek felfokozott hatékonysági követelményekkel jelentkeztek, túlhaladták a szociáldemokraták államosítási eszmevilágát. Kemény politikai küzdelem során alakult ki végülis egyfajta konszenzus a reprivatizálási és a deregulációs programok elfogadása terén.

Miért kell nekünk a piac?

A piac többezer éves képződmény, melynek szabályai, normái és szabályozási lehetőségei is történelmileg meghatározottak. A piac az árutermelés mindennapjaiban a szükséglet-kielégítéshez nélkülözhetetlen cserefolyamatok „területe”, melyben természetessé válhat, hogy (1) az eladónak eladási, a vevőnek vételi kényszere van, s ebben érdekérvényesítési törekvéseik ellentétesek, de a megegyezés szükségessége mégis fennáll, és (2) a vevőnek a vételhez pénzhez kell jutnia és a termelő (eladó) csak a vevő által a termékért, szolgáltatásért fizetett pénzből gazdagodhat. Ezek eredményeképpen a piac egyfajta önszervező mechanizmussá válhat, amelyben érdekütközések és érdekkordinációk sokasága történik. E koordináló és egyben versenyszabályozó szerepe csak azokban a társadalmakban nem érvényesülhet, ahol a piac alapvető funkcióit is igyekeztek megsemmisíteni.

A „miért kell nekünk a piac?” kérdésre talán azzal a szemlélettel kezdhethetjük a választ, hogy amit a piac megtesz, azt nem kell másra bízni. Ez persze csak akkor lehetséges, ha alapvető funkciói érvényesülhetnek. Mindennek tudatában kell meghatároznunk, hogy milyen területeken akarjuk a piac koordinációs mechanizmusainak működését és melyeken nem, vagy hol akarjuk azt korlátozni, továbbá, hogy milyen szabályokkal szeretnénk a közérdekként megjelenő igényeket kifejezésre juttatni. A piacnak ma nálunk központi kérdése, hogy *a vevő szerepét, értékítéletét a munkáról, a termékről, a szolgáltatásról senki ne helyettesítse a gazdaságban*. Ebben a megfogalmazásban van persze egy kis túlzás, de csak ilyen általános kiindulópontból lehet elfogadni a piac szükséges korlátozásait is.

Biztos vagyok abban, hogy nagy szociális aránytalanságok csak a piaci mechanizmustól elkülönített rendszerben csökkenthetők, hogy az oktatást, az alapvető egészségügyi szolgáltatásokat nem szabad a piaci értékrendnek alávetni. Ez mindenneklőtt e szolgáltatások hozzájutási feltételeinek szabályozására vonatkozik és nem azt jelenti, hogy e szolgáltatások anyagi alapjait, beruházásait ne a szigorú hatékonyságot szolgáló piaci mechanizmus szabályozza. A tudományos kutatás sem szabdalható szét a kapcsolódó gazdasági területek konjunkturális ciklusai szerint. Az alapvető közszolgáltatások fejlesztésére vonatkozó elképzelések, alternatívák is csak stabil, hosszabb távú értékrend alapján ítéltethetők meg, s nem szabad kitenni őket pl. a rövidtávú áralakulásoknak. Ugyanakkor hosszabb távon e szférákban sem érvényesíthető olyan politika, amely mindig eltekint a mindenkori árvíszonyoktól.

A piac korlátozása vagy kikapcsolása mindig azt jelenti, hogy a politika, a kormány központi döntéseivel valamilyen mértékben helyettesíti a vevő értékítéleteit.

Ebben a szerepében — rendszerint állami adóbevételekből — pénzt ad a finanszírozáshoz, foglalkoztatást biztosít, adott színvonalú ellátást garantál stb. és ezzel azt deklarálja, hogy a konkrét vevő értékítéleteinek ilyen értelmű helyettesítésében van társadalmi racionalitás. Szerintem azonban *a gazdaság nagy hányadában a vevő értékítéleteinek helyettesítésében nincs társadalmi szintű racionalitás*. Az államigazgatás vagy bármilyen hatóság ugyanis eleve csak a konkrét vevőétől eltérő értékítélettel és érdekérvényesítéssel helyettesítheti a vevőt, amiből a gazdálkodói viszonyok torz értékelése adódik, s a gazdasági szereplők közötti természetes viszonyok átalakulnak a gazdálkodó és a hatalom képviselőjének viszonyaivá. (Szocialista történelmünkben jól ismerjük az effajta rendszert.)

A gazdaságnak van egy igen jelentős hányada, ahol a mit és mennyit termeljenek kérdését az eladó és a vevő megegyezésére kell bízni. Rájuk tartozik az is, hogyan reagálnak a technikai haladásra, a konjunkturális hatásokra, az árak változásaira, az igények módosulásaira. Ettől független kérdés az, hogy az állam hogyan, milyen eszközökkel ösztönzi a műszaki haladást, miként követi a protekcionizmus világtenenciáját úgy, hogy az *ne váljék autarkiává és a gazdálkodók lépéstartási kényszere még fennmaradjon*.

Ha abban sikerül egyetérteni, hogy a piaci mechanizmusok mely területeken érvényesülhessenek, akkor azt kell még tisztázni, hogy kell-e és ha igen, hol szükséges a piac működéséhez szabályokat lefektetni. Ha valaki a piacra igent mond, akkor a versenyre is igent kell mondania, különben az egésznek nincs értelme. A piacon a pozitívumokat (hatékonyság növekedés, fejlődés stb.) és a negatívumokat (hatalomkoncentráció, egyes társadalmi érdekek figyelmen kívül hagyása, kényszer stb.) egyaránt a verseny okozza. Ezért a versenyt szabályozni kell és lehet is.

A verseny(szabályozás) néhány politikai-társadalmi kérdése

A nyugati országokban alkalmazott szabályozásnak van egy nagyon általános tanulsága. Először megválaszolták azt a kérdést, hogy milyen típusú és mértékű az a hatalomkoncentráció, amely a politikai platformként megfogalmazott demokráciára veszélyes lehet, és a korlátozást úgy igyekeztek megoldani, hogy ez a hatalom ne élhessen vissza a versenykorlátozással és ne okozzon társadalmi problémákat a jóléti állam koncepciójában. Érdemes tanulmányozni ezt a felfogást, mert a mi helyzetünkre is értelmezhető.

Igaz, hogy nálunk még nincsenek multinacionális vállalatok, de létezik nagyvállati hatalomkoncentráció, rendkívüliek a monopolhelyzetek, amelyeket a politikai irányítás filozófiája hozott létre évtizedekkel ezelőtt és amelyek mára már önfennmaratók lettek, s monopolizált erőfölénygócokként jellemzik gazdasági életünket, bénítják a demokratizálás szükséges folyamatát.

Számos nyitott kérdés vár még megválaszolásra a demokrácia és a piaci verseny viszonyát illetően. Ezek mérlegelésekor figyelembe kell venni társadalmi érték- és normarendszerünket is, melyet nagyfokú eklektikusság jellemez. Egyaránt megtalálható benne (1) a hagyományosan szocialistának tekintett, de marxi terminológiá-

ban a „nyers kommunizmus” tartozó egalitáriánus értékrend, (2) a kis- és középnemesi hagyományú dzsentroid magatartás, amely elsősorban a hatalmi funkciókat próbálja pénzzé tenni, (3) egyfajta steril, szublimáló értelmiségi felfogás, mely a vállalkozókban a kultúra megrontóit látja és alapvetően csak a humánumban, a kulturáltságban lát fejlődési lehetőséget, (4) az önkizsákmányoló, hagyományos paraszti értékrend, (5) a kis- és középpolgári értékrend, (6) a klasszikus munkás értékrend, amely a szorgalmas és precíz munkáért cserébe tisztességes anyagi és erkölcsi megbecsülést kér, s (7) az „önmagát” szocialista vállalkozóként (vagy menedzserként) kifejező magatartás.

Az értékek ilyen sokfélesége mellett bizonyára nem tudunk olyan szabályozást választani, amely a társadalomban mindenki részéről pozitív megítélést nyer. De ez más okból sem lehetséges, hiszen a szabályozás egyben szelekciós rendszer is, mely úgy válhat normává, hogy az érdekek közt szelektálva preferál vagy diszpreferál.

Vannak, lesznek olyan jelenségek, értékek, amelyeket nem tudunk kellő előrelátással kezelni. Hadd hozzuk fel itt példaként a vagyonosodást. Társadalmunk túl van egyfajta minimális egyéni „eredeti tőkefelhalmozáson” (átépült falvak, kisvárosok, üdülőteltelkek stb.). Nyilvánvaló, hogy sokan vannak, akiknél ez az eredeti tőkefelhalmozás még hátra van, de sokaknál már megtörtént. Feltételezve — minden bajunk ellenére —, hogy a többség számára nem az elszegényedés perspektívája vár, a kívánatos irány az, hogy a vagyoni akkumulációt megállítani nem szabad, mert ez képezi mindenféle vállalkozás (verseny, növekedés) gazdasági kockázatának az alapját az egyén és a család szintjén. A felhalmozódás törvényszerűen először a személyi vagyonban megy végbe, s a személyi szükségletek kielégítése után fennmaradó összeg válhat csak gazdasági vállalkozási tőkévé (ha megfelelő értékrend és ösztönzők következtében megtakarítják és nem költik el pazarló fogyasztásra). Az ideológiai váltás e téren nem azért kell, hogy a szélsőségek ellen lehessen mivel küzdeni, hanem azért, hogy a többség számára megteremtődjék a vagyonosodásban való részvétel lehetősége. (A szélsőségek kezelése külön kérdés.)

Az állam beavatkozó, szabályozó tevékenysége

A versenyszabályozás is egyfajta állami beavatkozás, melynek ideológiája mindig közérdekként jelent meg. Az állami beavatkozás mikéntjéről és méreteiről a nyugati országokban mintegy fél évszázada aktív vita folyik. Az utóbbi néhány évben írt tanulmányok a magyar gazdaságirányítási rendszerről egyre szélesebb értelemben teszik fel a kérdést nálunk is az állam és a párt szerepvállalását illetően. E tanulmányok között magas színvonalú mechanizmus értékelések és a gazdasági-társadalmi stabilizációra vonatkozó konkrét javaslatok, elképzelések egyaránt megtalálhatók.

Az állam szabályozó tevékenységével kapcsolatos egyik fő kérdés, hogy sikerül-e az állami szabályozás relatíve optimális mértékét kialakítani. A skála e tekintetben elég széles.

Az állam szerepét három fő pontban szokták összefoglalni: (1) kormányzati makropolitika a stabilizáció, a foglalkoztatás és a külgazdasági egyensúly érdekében, (2) kormányzati tevékenység káros externalitások „kivédésére”, (3) a kormányzat jóvedelem újraelosztó tevékenysége a társadalmi igazságosság érdekében.

E három funkcióhoz egy igen jelentős negyediket is hozzá kell tennünk: a hatalomkoncentráció és a demokrácia összhangjának megteremtését, amit sok fejlett ország — direkt vagy indirekt — állami szabályozással valósított meg. Ez a kérdéskör nálunk alapvető problémákat vet fel: pl. hogyan kell értelmezni a hatalomkoncentrációt javarészt államosított tulajdon mellett? Ki lehet az esetleg „büntetendő” alany? A szociáldemokraták korábban azért hittek az államosításban, mert ez jelentette a magántulajdon ellenpontját. De mi lehet nálunk a központosított tulajdon ellenpontja? Hiszek benne, hogy a gazdasági demokrácia jelentős növekedése és az ezzel járó tulajdonforma változás betöltheti ezt a szerepet.

Feltétlenül szükségünk van olyan orientáló ismérvekre, melyek keretet, referencia alapot adnak a folyamatok, a szabályozás kialakításához. Olyan keretekre gondolok itt például, mint amilyen a szociáldemokraták esetében a jóléti állam és a demokrácia felfogás volt.

A versenyszabályozás nyugaton a körülményekhez igazodva többször változott. A 60-as években lényegében a nagy cégek regulációjának elvére épült. A 70-es években az állam piacteremtést ösztönző gazdaságpolitikája arra „kényszerült”, hogy a minőségi termelést, a rugalmas gazdálkodást ösztönözze. Ennek eredménye lett a műszaki haladás politikai rangra emelése, valamint a deregulációs, a vállalkozás-ösztönzési és a munkahelyteremtési programok bevezetése (melyekre egyes területeken nálunk is szükség van).

A szabályozás egyik lényegi szempontja az állami szerepvállalás mértéke. A magyar mechanizmus értékeléséből egyértelmű, hogy gyakorlatunkban az állami (általában központi irányítási) szerepvállalás túlzott volt, s ez felesleges centralizációban és bürokráciában jelent meg. Mindemellett igaz azonban, hogy néhány fontos területet a szükségesnél kisebb mértékben fedett az állami politika, s ez gazdaságpolitikai hiányosság. Ilyen terület pl. a versenyszabályozás vagy a külpiaci nyitás koncepcionális hiánya; *éppen ezért a gazdaság tartós értékrend nélküli paternalista intervencióknak van kitéve.*

A versenyszabályozásnak vannak olyan területei, melyeket a nyugati gyakorlathoz hasonló értelemben kellene kezelnünk. Ilyenek pl. a versenykorlátozás indokoltságának megítélése, a fúziókontroll, a kartellkontroll vagy a sajátos piacok (közzolgáltatások, posta, bank- és biztosítóügyek, légiközlekedés stb.) szabályozása.

Végül egy sajátosságunkról szeretnék néhány szót szólni. Az állam piacikapcsoló politikája tömegesen hozott létre olyan részpiaci monopolhelyzeteket, melyek a természetes kétoldalú piaci viszonyokat teljesen eltorzították. Ezek a monopolhelyzetek úgy jöttek létre, hogy mögöttük semmiféle gazdasági vagy vagyoni hatalom (és akkumuláció) nem volt. Ilyen helyzetet hozott létre pl. az, hogy csak korlátozott számú iparendélyt adtak ki egy-egy helyen, vagy hogy egy felvásárlónak kényszerült mindenki termékeit eladni. Az ilyen helyzetek felszámolása nem azonos a versenyszabályozás gazdasági hatalomkoncentrációt ellenőrző feladataival. Ez persze

nem jelenti azt, hogy ne kellene törvénynek tiltani az erőfölénnyel való visszaélést. Ez azonban önmagában nem képes felszámolni a deformálódott piacszerkezetet. Lényegi változás e téren úgy lehet, *ha a piaci mechanizmusok a piaci normáknak megfelelően működhetnek, ha a piacra lépés általános szabadsága tulajdonformától függetlenül megvalósul, és ha az állami intervenció csak a feltétlen szükséges területeken marad meg.*

A helyes válaszok megtalálásához csak a politikai-tudományos-szakmai viták sorozata vezethet el. Ezek során figyelembe kell vennünk azt is, hogy egy egységesebb Európa nemcsak kihívás számunkra, hanem egyben fejlődési keret is. A magyar mechanizmusnak tehát megfelelően adaptívnek kell lennie, a piacot, a versenyt növekedési forrásként ki kell tudni használnia. Egyfajta rendszerépítésre is szükségünk van ahhoz, hogy a változásokkal együttjáró, az eddigi értékrendet bizonyos értelemben felborító és a társadalom egy-egy szegmensében bekövetkező negatív hatások, áldozatok csak átmenetiek és társadalmi értelemben minimalizálhatók legyenek.

Nem kérdés, hogy az átalakulásban a központi irányítás (az állam) is lényeges szerepet kell, hogy kapjon. Az sem kérdés számomra, hogy történelmi választás előtt állunk. Kérdés azonban, hogy a demokráciát, a hatalomfelfogást, a központi irányítás szerepét sikerül-e új elvekkel, új tartalommal úgy megtölteni, hogy a választott megoldásunk — ha rövid történelmi időszakban is — de a sikeres „modellek” számát gyarapítsa majd.

Statisztikai táblázatok

Az itt közölt táblázatok lapunk e számának témáira vonatkozó fontosabb adatokat tartalmaznak. A táblázatok egy részét a KSH adatai alapján állítottuk össze, az ettől eltérő forrást külön megadjuk.

Az államháztartás kiadásainak aránya a GDP-ben (százalékban)

Ország	1975	1980	1984
Görögország	31,5	36,8	..
Írország	49,3	53,4	56,8
Portugália*	38,7	39,9	..
Spanyolország	24,1	31,4	41,1
Jugoszlávia	..	34,3	24,7
Lengyelország	..	..	49,2
Románia	..	49,1	32,0
Magyarország	..	..	59,4
Ausztria	48,3	50,8	52,3
Belgium	..	55,5	59,7
Dánia	..	57,5	60,0
Egyesült Királyság	50,7	47,0	46,9
Finnország	41,2	41,1	41,8
Franciaország	42,7	43,8	50,0
Hollandia	52,3	57,6	59,7
Norvégia	57,5	54,4	50,2
NSZK	48,6	49,4	49,5
Olaszország	51,0	..	..
Svédország	52,3	63,2	..

*Portugália esetében csak a központi kormányzat kiadásai ismertek, s az 1975. év helyett 1976 szerepel.

Forrás: *Kitekintés a költségvetési reform előtt*, OMIKK, 1988.

Az államháztartás kiadásai a GDP százalékában 1980-ban

Ország	Közzszolgálatások	Oktatás	Egészségügy	Szociális ellátás	Gazdasági kiadások
Görögország	10,0	3,5	3,6	11,9	5,9
Románia	2,3	3,3	2,4	8,9	27,1
Jugoszlávia	9,9	5,0	5,5	9,5	3,1
Magyarország (1981)	7,9	4,6	4,0	17,7	27,1
Dánia	6,8	8,4	5,8	26,4	6,4
Egyesült Királyság	8,5	5,5	5,2	14,9	4,3
Franciaország	6,0	4,2	6,0	20,6	4,0
NSZK	6,5	4,4	7,7	21,4	5,1
Svájc	6,1	5,3	5,4	12,7	5,2

Forrás: *Kitekintés a költségvetési reform előtt*, OMIKK, 1988.

Az ipari termelés szerkezete (ipar = 100%)

Év		Kitermelő- ipar	Feldolgozó- ipar*	Élelmi- szer, ital dohány	Textil	Ruha, bőr, cipő	Fa, bútor	Papír, nyomda	Vegyipar	Építő- anyag- ipar	Kohá- szat	Gép- ipar	Elektro- mosság, gáz, víz
Világ összesen	1973	18,0	76,1	10,5	4,9	3,6	3,6	5,1	10,4	3,5	6,9	26,8	5,9
	1980	15,7	77,8	10,7	4,4	3,4	3,2	4,9	11,2	3,5	6,0	29,1	6,5
	1986	12,3	80,7	10,9	4,1	3,1	3,1	5,3	11,8	3,2	5,2	31,8	7,0
Fejlett tőkés országok	1973	8,2	84,6	8,8	3,9	3,5	4,3	6,7	10,5	3,8	8,5	33,6	7,2
	1980	8,8	83,2	9,2	3,3	3,0	3,7	6,7	11,2	3,6	7,0	34,3	8,0
	1986												
Fejlődő országok	1973	57,3	40,1	8,5	4,7	2,4	1,7	2,2	7,8	2,2	2,3	7,7	2,6
	1980	46,8	49,2	10,3	4,7	2,6	2,0	2,4	9,7	2,9	3,1	10,4	4,0
	1986	33,2	61,3	12,3	5,0	3,0	2,2	3,2	12,0	3,2	3,5	15,8	5,5
Szocialista országok**	1973	9,2	86,6	19,3	8,9	5,8	2,7	1,7	11,8	4,4	6,6	25,1	4,2
	1980	7,8	88,2	16,5	7,7	5,4	2,4	1,5	12,4	4,0	5,7	30,4	4,0
	1986	6,9	89,1	15,7	6,6	5,0	2,4	1,5	12,2	3,8	5,3	34,6	4,0

*A feldolgozóipar értéke nagyobb, mint az egyes feltüntetett ágazatok relatív súlyának összege, mert az egyéb iparágak kategória hiányzik.

**Európai KGST-országok.

Forrás: UN Monthly Bulletin of Statistics 1987. novemberi száma alapján Kádár Béla számításai.

Magyarország ipari termelésének ágazati szerkezete* (ipari termelés = 100%)

	1970	1980	1986
Bányászat	5,4	6,3	7,1
Villamosenergia ipar	3,4	4,3	6,0
Feldolgozóipar összesen	91,2	89,4	86,9
— Kohászat	10,4	10,3	8,3
— Vaskohászat	7,5	6,9	5,6
— Alumíniumkohászat	1,7	2,6	2,1
— Egyéb színesfémkohászat	1,2	0,7	0,6
— Gépipar	26,4	22,7	25,6
— Gép- és gépi berendezés ipar	6,8	4,9	5,8
— Közlekedési eszköz ipar	6,9	6,4	7,1
— Villamosgépipar	3,4	3,3	3,3
— Híradás és vákuumtechnika	3,3	3,4	4,4
— Műszeripar	2,0	2,0	2,5
— Fémtömegcikk ipar	4,0	2,5	2,4
— Gépipari K+F	n.a.	0,2	0,1
— Építőanyagipar	3,2	3,3	3,2
— Vegyipar	11,2	19,2	19,1
— Kőolajfeldolgozás	2,0	7,3	6,1
— Gázgyártás	1,2	1,6	2,4
— Szerves és szervetlen vegyipar	3,8	2,5	2,4
— Műtrágya, növényvédőszer	**	2,5	2,0
— Műanyag és vegyiszl	**	1,1	1,1
— Műanyagfeldolgozás	0,8	0,8	1,0
— Gumiipar	1,0	0,8	0,9
— Gyógyszeripar	2,2	2,3	2,8
— Háztartási vegyipar	0,2	0,2	0,3
— Vegyipari K+F	—	0,1	0,1
— Fafeldolgozóipar	2,6	2,2	1,7
— Papíripar	1,2	1,3	1,5
— Nyomdaipar	1,0	0,9	1,1
— Textilipar	6,4	4,6	4,2
— Bőr-, szőrme- és cipőipar	2,9	2,3	2,3
— Textilruházati ipar	2,3	1,7	1,5
— Kézmű- és háziipar	1,0	0,9	0,6
— Egyéb ipar	2,2	1,4	1,0
— Élelmiszeripar	20,4	18,6	16,8

*A nemzetközi statisztikáktól eltérően a víz- és gázszolgáltatás teljesítménye nincs külön feltüntetve.

**A szerves és szervetlen vegyiparnál van feltüntetve.

A magyar ipar ágazati szerkezete (százalékban)

	Bruttó termelés (1986 évi áron)		Foglalkoztatottak átlagos száma		A termelő állóeszközök bruttó értéke	
	1980	1987	1980	1987	1980	1987
Bányászat	8,1	6,9	7,1	7,7	8,1	10,7
Villamosenergia ipar	5,7	6,1	2,2	2,9	14,7	19,1
Kohászat	9,1	8,1	6,0	5,7	9,6	9,4
Gépipar	23,6	25,7	32,0	32,2	18,5	16,7
Építőanyag-ipar	3,5	3,3	4,9	4,5	6,9	5,5
Vegyipar	18,6	19,5	6,9	7,5	16,3	15,4
Könnyűipar	13,7	12,8	25,3	22,8	12,0	10,1
Egyéb ipar	1,0	0,9	3,4	2,4	1,1	0,3
Élelmiszeripar	16,7	16,7	12,2	14,3	12,8	12,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Foglalkoztatottság

		Aktív keresők (millió fő)	A mezőgazdaság és az erdő- gazdálkodás	Az ipar és az építőipar	A többi ágazat	Száz aktív keresőre jutó eltartott
aktív keresőinek aránya, %						
Ausztria	1985	3,4	8,8	38,5	52,7	125
Belgium	1984	4,2	2,5	25,7	71,8	134
Bulgária	1986	...	20,5	46,0	33,5	...
Csehszlovákia	1986	7,8	13,5	46,9	39,6	99
Egyesült Királyság	1984	26,8	2,3	29,5	68,2	111
Finnország	1985	2,6	11,2	32,0	56,8	87
Franciaország	1984	23,6	7,0	29,4	63,6	133
Hollandia	1985	5,9	4,5	24,4	71,1	146
Jugoszlávia	1981	9,4	28,7	30,9	40,4	140
Lengyelország	1986	17,8	28,5	37,0	34,5	110
Magyarország	1986	4,9	20,2	38,5	41,3	117
Német Demokratikus Köztársaság	1986	8,9	10,6	50,0	39,4	86
Német Szövetségi Köztársaság	1985	27,7	5,1	39,5	55,4	120
Olaszország	1985	23,4	9,8	29,5	60,7	145
Románia	1985	10,6	28,9	44,5	26,6	115
Spanyolország	1985	13,3	15,0	31,4	53,6	189
Svédország	1985	4,4	4,7	29,0	66,3	89
Szovjetunió	1986	...	19,2	38,4	42,4	...
Japán	1985	59,6	8,5	34,0	57,5	103
Amerikai Egyesült Államok	1985	117,2	3,1	28,1	68,8	104
Ausztrália	1985	7,2	6,0	26,6	67,4	118

A foglalkoztatottak átlagos száma a magyar ipar ágazataiban

	1987 (ezer fő)	az 1987. év az 1980. év százalékában	1986 (előző év = 100)	1987
Bányászat	111,7	93,9	99,7	97,1
Villamosenergia ipar	42,5	110,5	105,0	103,3
Kohászat	82,5	91,9	102,3	95,0
Gépipar	467,1	88,6	99,6	97,5
Építőanyag-ipar	64,9	86,2	96,7	96,4
Vegyipar	109,5	98,7	100,4	98,8
Könnyűipar	330,3	82,0	98,3	95,9
Egyéb ipar	35,4	70,4	92,1	92,2
Ipar élelmiszeripar nélkül	1243,9	88,1	99,2	96,9
Élelmiszeripar	207,0	104,9	99,6	101,4
Összesen	1450,9	89,9	99,3	97,5
Ebből:				
Budapest	327,7	78,5	98,8	96,7
Vidék	1123,2	94,2	99,4	97,8

**A magyar ipar értékesítésének megoszlása fő relációk szerint a fontosabb ágazatokban
(összes értékesítés = 100)**

	Belföld			Export			Rubel	Nem rubel
	1970	1980	1986	1970	1980	1986	elszámolású export 1986-ban	
Ipar összesen	89,6	77,4	75,7	20,4	22,6	24,3	13,6	10,7
Bányászat	93,4	93,6	96,5	6,6	6,4	3,5	2,1	1,4
Villamosenergia ipar	99,9	99,5	99,8	0,1	0,5	0,2	0,2	0,0
Feldolgozóipar összesen	77,9	76,7	72,6	22,1	23,3	27,4	15,3	12,1
Kohászat	74,5	77,8	77,1	25,5	22,2	22,9	6,4	16,5
Gépipar	70,1	58,0	56,6	29,9	42,0	43,4	32,7	10,7
Gép- és gépi berendezéseket gyártó ipar	77,9	65,2	63,0	22,1	34,8	37,0	27,6	9,4
Közlekedési eszközgyártás	59,7	45,6	46,1	40,3	54,4	53,9	44,3	9,6
Villamosgépipar	83,7	75,5	76,3	16,3	24,5	23,7	13,6	10,1
Híradás és vákuumtechnika	54,1	45,2	40,8	45,9	54,8	59,2	43,6	15,6
Műszeripar	56,6	50,5	49,0	43,4	49,5	51,0	40,8	10,2
Fémtermékipar	82,8	80,7	81,4	17,2	19,3	18,6	9,6	9,0
Építőanyagipar	91,6	91,1	90,9	8,4	8,9	9,1	2,3	6,8
Vegyipar	79,3	80,8	77,2	20,7	19,2	22,8	8,8	14,0
Kőolajfeldolgozás	n.a.	89,4	84,0	n.a.	10,6	16,0	1,0	15,0
Szerves és szervetlen vegyipar	n.a.	78,3	77,3	n.a.	21,7	22,7	8,7	14,0
Műtrágya- és növényvédőszer-gyártás	n.a.	n.a.	77,3	n.a.	n.a.	22,7	7,2	15,5
Műanyagfeldolgozás	n.a.	94,3	86,4	n.a.	5,7	13,6	6,8	6,8
Gumiipar	n.a.	60,6	55,8	n.a.	39,4	44,2	20,2	24,0
Gyógyszeripar	n.a.	50,0	43,8	n.a.	50,0	56,2	34,0	22,2
Feldolgozóipar	91,1	90,4	88,4	8,9	9,6	11,6	3,4	8,2
Papíripar	92,8	91,7	92,7	7,2	8,3	7,3	3,1	4,2
Nyomdaipar	92,6	94,9	96,5	7,4	5,1	3,5	0,7	2,8
Textilipar	80,2	77,6	74,9	19,8	22,4	25,1	10,4	14,7
Bőr-, szőrme- és cipőipar	67,0	70,1	63,1	33,0	29,9	36,9	21,1	15,8
Ruházati ipar	76,6	60,3	58,5	23,4	39,7	41,5	15,8	25,7
Kézmű- és háziipar	76,9	65,9	69,5	23,1	34,1	30,3	20,7	9,6
Egyéb ipar	94,2	93,0	92,0	5,8	7,0	8,0	4,0	4,0
Élelmiszeripar	83,2	81,9	82,2	16,8	18,1	17,1	7,1	10,7

Forrás: Kádár Béla összeállítása különböző KSH statisztikák alapján.

Magyarország exportjának áruszerkezete (százalékban)

SITC-csoportok	Összesen			Szocialista országok			Fejlett tőkésországok			Fejlődő országok		
	1970	1980	1986	1970	1980	1986	1970	1980	1986	1970	1980	1986
0 Élelmiszer, élőállat	19,2	18,8	16,4	13,7	18,6	14,7	38,9	20,3	20,9	9,4	15,8	14,2
1 Ital, dohány	2,6	2,1	1,8	3,3	2,8	2,6	1,3	1,5	0,8	0,2	0,0	0,0
2 Nyersanyag	6,1	5,0	4,0	3,3	2,7	2,0	11,6	9,8	8,9	1,5	0,9	0,4
3 Energiahordozó	1,3	4,8	4,0	0,9	1,5	0,9	2,6	11,0	10,1	0,0	1,3	3,0
4 Növényi, állati olaj, zsír	0,4	0,8	0,9	0,1	0,6	0,6	1,3	1,3	1,5	0,0	0,0	1,4
5 Vegyi anyagok	7,5	9,5	10,9	7,8	8,0	9,1	5,3	11,2	13,1	13,3	11,5	15,5
53 Festékek	0,3	0,2	0,2	0,3	0,2	0,2	0,0	0,2	0,1	0,3	0,0	0,1
54 Gyógyszerek	4,8	3,4	4,3	5,9	3,7	4,5	1,1	2,5	3,5	5,1	4,7	6,5
55 Háztartási vegyi cikk	0,3	0,1	0,3	0,3	0,1	0,4	0,1	0,1	0,1	0,5	0,2	0,1
6 Alapanyag szerint csoportosított termékek	17,5	14,6	13,0	12,4	10,3	9,1	20,5	18,1	19,8	34,2	27,0	16,0
61 Bőr, bőrgyártmány	0,6	0,4	0,6	0,5	0,3	0,3	0,7	0,5	1,0	0,1	0,5	0,5
62 Gumi, gumiarú	0,6	0,8	0,9	0,8	0,5	0,8	0,1	0,8	1,0	0,7	2,4	1,7
63 Fa, fatermék	0,1	0,3	0,5	0,0	0,0	0,0	0,2	0,9	1,4	0,0	0,0	0,2
65 Textília	3,7	2,9	2,6	2,8	2,1	2,0	4,0	3,8	4,0	9,7	3,7	1,7
66 Nem fém ásvány	0,9	1,3	1,3	0,9	1,0	0,8	1,1	1,9	1,9	0,9	0,4	2,0
67 Vas, acél	6,6	4,5	3,3	2,5	1,7	2,3	9,9	5,9	4,2	18,1	15,3	7,0
68 Színesfém	2,8	2,6	2,2	1,3	2,6	1,2	2,6	3,0	4,2	2,0	1,2	1,3
69 Fémtömegcikk	2,6	1,6	1,4	3,3	1,6	1,4	1,9	1,3	1,6	2,4	2,6	1,3
7 Gép, berendezés	32,3	32,1	35,1	43,6	43,9	47,5	6,4	12,7	11,0	33,8	35,0	35,5
71 Erőgép		1,7	1,1		2,2	1,6		1,3	0,5		0,2	1,5
72 Speciális szakipari gép		7,1	6,9		10,1	9,3		1,5	2,0		10,0	8,0
73 Fémmegmunkáló gép	11,7	1,0	0,2	15,4	1,2	1,9	2,5	1,0	0,6	16,5	0,8	2,9
74 Általános ipari gép		1,6	2,0		2,0	2,3		0,9	1,7		2,2	0,7
75 Irodagép		1,5	1,6		2,4	2,6		0,4	0,2		0,0	0,0
76 Telekommunikáció		3,5	5,3		6,1	7,5		0,2	0,2		1,0	9,0
77 Egyéb villamosgép	8,5	4,8	4,3	10,8	4,1	4,0	3,1	4,2	4,4	10,5	11,0	6,0
78 Közúti jármű		9,5	10,8		14,3	16,7		3,2	1,3		4,9	4,0
79 Egyéb jármű	12,1	1,4	1,4	17,5	1,5	1,8	0,8	0,0	0,1	6,6	4,9	3,4
8 Egyéb iparcikk	13,1	11,1	12,0	14,8	10,8	12,5	11,2	12,5	12,4	7,6	7,5	6,3
82 Bútor	0,8	1,0	0,8	0,9	0,7	0,6	1,1	1,7	1,5	—	—	0,1
84 Ruházat	4,3	4,0	3,8	4,8	2,9	2,9	5,9	6,2	6,1	1,7	1,9	0,8
85 Lábbeli	2,7	1,7	1,7	3,4	2,3	2,0	0,9	1,3	1,6	0,0	0,1	0,4
87 Tudományos és ellen- őrző műszerek	2,3	2,2	3,2	3,0	3,0	4,6	0,5	0,4	0,6	4,0	3,9	2,7
9 Egyéb nem specifikált	0,0	1,2	1,9	0,1	0,8	0,8	0,9	1,6	1,5	0,0	1,0	7,7

Megjegyzés: A nőmeneklatura-váltás miatt 1970-re vonatkozóan nem állnak rendelkezésre a gépiparban SITC kétszámjegyes bontás-
ban adatok.

A magyar ipar költség szerkezete 1978–1986

Év	Élőmunka költség	Holtmunka költség	Összes termelési költség	Élőmunka költség aránya (%)
Folyó áron, mFt-ban				
1977	84 942	545 025	629 967	13,5
1978	91 921	596 578	688 499	13,4
1979	95 544	626 542	722 086	13,2
1980	93 198	754 859	848 057	11,0
1981	97 791	812 191	909 982	10,7
1982	103 766	866 125	969 891	10,7
1983	107 938	922 374	1 030 312	10,5
1984	130 442	985 121	1 115 563	11,3
1985	145 616	1 050 891	1 196 507	12,2
1986	155 732	1 092 540	1 248 272	12,5
Index (1977 = 100)				
1978	108,2	109,5	109,3	
1979	112,5	115,0	114,6	
1980	109,7	138,5	134,6	
1981	115,1	149,0	144,4	
1982	122,2	158,9	154,0	
1983	127,1	169,2	163,5	
1984	153,6	180,7	177,1	
1985	171,4	192,8	189,9	
1986	183,3	200,5	198,1	

Megjegyzés: Az egyéb és az átmenő összetett költségeket holtmunka költségnek tekintettük.

**Az ágazati tényezőigényesség súlyozatlan átlagok alapján a nyugat-európai gazdaságokban
(feldolgozóipar = 100)**

	Tőke- igényesség		Szakképzettség- igényesség		Kutatás igényesség	
	%	rangsor	%	rangsor	%	rangsor
Kőolaj- és kőszénfeldolgozás	557	1	157	1	243	3
Vegyipar	219	2	130	2	375	2
Kohóipar	192	3	117	4	138	4
Papíripar	183	4	108	8	77	8
Élelmiszeripar	126	5	97	11	33	11
Nem fémek ásványipar	112	6	96	12	45	10
Gumiipar	98	7	110	7	108	6
Elektroipar	79	8	106	9	385	1
Járműipar	78	9	121	3	108	5
Textilipar	70	10	81	14	24	12
Nyomdaipar	70	11	114	6	8	14
Általános gép- ipar	69	12	115	5	94	7
Fémtermékek	64	13	100	10	58	9
Faipar	63	14	85	13	11	13
Bőripar	54	15	76	15	5	15
Konfekció- és cipőipar	37	16	65	16	4	16

Forrás: *Structure and Change in European Industry*, UN, Geneva, 1977.

A magyar nemzeti jövedelem megoszlása tulajdonformák szerint

Tulajdonforma	1960	1970	1978	1982	1986
1. Állami	67,4	70,7	73,2	68,4	63,4
2. Szövetkezeti	17,0	23,6	21,3	23,6	23,0
3. Szövetkezeti — háztáji gazdaság nélkül	13,8	18,4	17,0	18,9	14,5
4. Szövetkezeti tagok háztáji gazdasága*	4,2	5,2	4,3	4,7	8,5
5. Alkalmazásban álló kisegítő gazdaság	6,6	3,1	3,3	3,8	6,6
6. Magánszektor	9,0	2,6	2,2	4,2	7,0
7. Magántevékenység összesen* (4+5+6)	19,8	10,9	9,8	12,7	21,1

* A magántevékenység és a szövetkezeti tagok háztáji tevékenysége Tardos Márton által számított érték.

Forrás: Statisztikai évkönyvek megfelelő évfolyamai.

A lakosság jövedelmeinek összetétele főbb jövedelemforrások szerint (folyó áron, százalékban)

Év	Munkából származó	Társadalmi	Egyéb	Illetékek és egyéb adók
	jövedelmek			
1960	80,4	18,4		1,2
1965	77,1	21,0		1,9
1970	76,1	22,6		1,3
1975	72,0	27,1	2,4	— 1,5
1980	68,0	32,0	1,5	— 1,5
1981	67,0	32,3	1,9	— 1,2
1982	66,2	33,1	1,8	— 1,1
1983	65,7	33,1	2,4	— 1,2
1984	65,7	33,7	1,8	— 1,2
1985	65,6	34,0	1,9	— 1,5
1986	66,0	34,0	1,4	— 1,4
1987	65,2	34,2	2,0	— 1,4

A lakosság nettó jövedelmének forrásai*

	Összeg (md Ft)		Index 1988/1987	Részarány (%)	
	1987-es várható	1988-as számítás		1987	1988
Munkabér, munkadíj	337	352	104,4	42,1	39,3
Részesedés, jutalom	17	18	105,9	2,1	2,0
KERESET ÖSSZESEN	354	370	104,5	44,2	41,3
Bérjellegű bevétel	33	35	106,1	4,1	3,9
VGM, szakcsoport	17	17	100,0	2,1	1,9
VGM, PJT stb.	7	8	114,3	0,9	0,9
Mezőgazdasági termék értékesítése	28	30	107,1	3,5	3,4
Magántevékenység	44	46	104,5	5,5	5,1
MUNKÁBÓL SZÁRMAZÓ PÉNZJÖVEDELEM	483	506	104,8	60,3	56,5
Természetbeni munkajövedelem	43	49	114,0	5,4	5,5
ÖSSZES MUNKAJÖVEDELEM	526	555	105,5	65,7	62,0
Nyugdíj	110	127	115,5	13,7	14,2
Családi pótlék	23	36	156,5	2,9	4,0
Táppénz	13	15	115,4	1,6	1,7
Egyéb	16	20	125,0	2,0	2,2
PÉNZBENI TÁRSADALMI JÖVEDELEM	162	198	122,2	20,2	22,1
Oktatás, kultúra	63	75	119,1	7,9	8,4
Egészségügy	41	49	119,5	5,1	5,4
Egyéb	8	8	100,0	1,0	0,9
TERMÉSZETBENI TÁRSADALMI JÖVEDELEM	112	132	117,9	14,0	14,7
Egyéb jövedelem (kamat stb.)	1	11	1100,0	0,1	1,2
ÖSSZES JÖVEDELEM	801	896	111,9	100,0	100,0

* A nyugdíjjárulékkel, a személyi jövedelemadóval és egyéb tételekkel (pl. a magánszektornál az anyagköltségekkel) csökkentve.

Megjegyzés: a nettó jövedelem mellett évi 45—50 md Ft-ra tehető a különböző címeken (szociálpolitikai támogatás, kedvezményes kamat stb.) történő lakáscéltűzési, -vásárlási és -fenntartási kedvezmények összege.

Forrás: Az Országos Terhivatal számításai alapján.

A munkából származó jövedelmek összetétele a megjelenés formája szerint

Év	Munkából származó jövedelem összesen (md Ft)	pénzbeni (md Ft)	Ebből: természetbeni (md Ft)	Természetbeni munkajövedelmek aránya (%)
1960	95,3	73,1	22,2	23,3
1965	112,6	92,3	20,3	18,0
1970	158,4	135,5	22,9	14,4
1975	220,8	197,0	23,8	10,8
1980	313,8	281,1	32,7	10,4
1981	335,5	300,7	34,8	10,4
1982	357,1	321,0	36,1	10,1
1983	382,0	345,1	36,9	9,7
1984	416,8	377,1	39,7	9,5
1985	451,8	413,3	38,5	8,5
1986	489,0	449,8	39,2	8,0
1987	526,0	483,0	43,0	8,2

A pénzbeni munkajövedelmek összetételének változása (folyó árak alapján, százalékban)

Év	Pénzbeni munkajövedelem összesen	Ebből	
		Teljes munkaidőben foglalkoztatottak főmunkahelyi nettó keresetei	Vállalkozásból származó pénzjövedelmek
1970	100,0	81,0	11,7
1975	100,0	78,5	11,4
1980	100,0	74,1	11,7
1981	100,0	73,3	12,0
1982	100,0	72,5	12,9
1983	100,0	69,2	15,5
1984	100,0	70,8	18,5
1985	100,0	69,2	20,1
1986	100,0	67,6	21,5
1987	100,0	66,7	21,7

A pénzbeni társadalmi jövedelem összetételének alakulása

Év	Nyugdíj	Táppénz	Családi pótlék	GYES, GYED, anyasági segély*	Ösztöndíj és egyéb segélyek	Összesen
Megoszlás (%)						
1960	53,0	20,2	16,7	2,8	7,3	100,0
1965	61,3	18,1	12,4	3,7	4,5	100,0
1970	55,3	17,8	12,0	8,5	6,4	100,0
1975	57,2	14,5	13,6	10,0	4,7	100,0
1980	64,3	9,8	15,6	6,7	3,6	100,0
1985	66,8	8,5	15,5	4,6	4,6	100,0
1987	68,0	8,3	14,2	5,4	4,1	100,0
Milliárd forint						
1960	4,4	1,7	1,4	0,2	0,7	8,4
1970	13,0	4,2	2,8	2,0	1,5	23,5
1980	56,0	8,5	13,6	5,8	3,1	87,0
1987	110,1	13,4	23,0	8,8	6,7	162,0

*Gyermekgondozási segély, gyermekgondozási díj, terhességi és gyermekágyi segély, anyasági segély együtt.

**Az átlagos alapbérek és keresetek relatív nagysága a szakmunkások átlagaihoz viszonyítva
(szakmunkás átlag = 100)**

ALAPBÉREK						
Állomány- csoportok	Műszaki		Gazdasági		Fizikai foglalkozásúak	
	1983	1986	foglalkozásúak 1983	1986	Állomány- csoportok	1983 1986
Felsőszintű vezetők	216,6	264,3	225,9	269,1	Szakmunkás	100,0 100,0
Középfvezetők	175,4	188,7	167,7	180,2	Betanított munkás	81,4 81,3
Termelésirányítók I-II.	166,5	177,1	139,5	161,3	Segéd munkás	71,9 70,1
Termelésirányítók III-V.	137,6	142,3	106,0	105,0	Fizikai	
Ügyintézők	123,1	130,8	111,8	118,4	összesen	89,9 89,9
Ügyviteliek	88,4	92,1	88,3	93,1		
Összesen	136,2	145,2	110,8	116,3		

KERESETEK						
Állomány- csoportok	Műszaki		Gazdasági		Fizikai foglalkozásúak	
	1983	1986	foglalkozásúak 1983	1986	Állomány- csoportok	1983 1986
Felsőszintű vezetők	215,4	280,7	223,2	283,1	Szakmunkás	100,0 100,0
Középfvezetők	169,8	178,2	161,1	166,4	Betanított munkás	81,3 82,3
Termelésirányítók I-II.	164,9	168,8	154,0	164,9	Segéd munkás	67,9 66,4
Termelésirányítók III-V.	134,2	136,2	113,9	109,8	Fizikai összesen	89,4 89,9
Ügyintézők	109,7	107,4	98,8	97,2		
Ügyviteliek	76,1	71,7	75,6	73,2		
Összesen	127,3	129,8	101,8	100,8		

Kereseti arányok 1986-ban

Munkakörök, tevékenységi körök	Havi átlagkereset* Ft/fő	Kereseti arány százalékban
I. Vállalati rendszerben működő szervezeteknél, mezőgazdaság nélkül		
<i>Fizikai dolgozók</i>		
Segédmunka normális munkafeltételekkel	3 902	100
Segédmunka legrosszabb munkafeltételekkel	5 765	148
Bonyolult betanított munka normál munkafeltételekkel	4 718	121
Szakmunka normál feltételekkel	4 193	132
Szakmunka legrosszabb munkafeltételekkel	10 029	257
Különösen bonyolult szakmunka normál munkafeltételekkel	7 790	200
Különösen bonyolult szakmunka legrosszabb munkafeltételekkel	12 530	321
<i>Felsőfokú végzettségű szakemberek</i>		
Pályakezdekők (0—3 év)	5 866	150
8—15 éves gyakorlattal rendelkezők	8 366	214
20 év feletti gyakorlattal rendelkezők	9 787	251
<i>Vezetők kiemelt vállalatnál</i>		
Vezérigazgató	31 710	813
Főosztályvezető	17 917	459
Osztályvezető	12 908	331
<i>Vezetők nagyságrend szerint utolsó („B'”) kategóriába tartozó vállalatnál</i>		
Igazgató	20 305	520
Főosztályvezető	12 369	317
Osztályvezető	10 037	257
II. Költségvetési rend szerint gazdálkodó szervezeteknél		
8—15 éves gyakorlattal rendelkező orvos	8 483	217
8—15 éves gyakorlattal rendelkező egyetemi adjunktus	8 377	214
8—15 éves gyakorlattal rendelkező pedagógus		
(alsó és középfokú iskolában)	7 186	184

* Túlmunkadíj (ide értve az ügyeletet és helyettesítést is), valamint műszakpótlék nélkül.

Bérek és keresetek az ipar ágazataiban 1987-ben*

	Havi átlagbér (Ft)	Havi átlagkereset (Ft)
Bányászat	9 815	10 108
Villamosenergia ipar	7 540	7 823
Kohászat	7 753	7 803
Gépipar	6 891	7 076
Építőanyag-ipar	6 680	6 794
Vegyipar	7 977	8 359
Könnyűipar	5 867	6 038
Egyéb ipar	5 552	5 960
Élelmiszeripar	6 414	6 917
Összesen	6 959	7 206

*Egy foglalkoztatottra számítva.

A költségvetési tarifák szerint gazdálkodók főbb munkaügyi adatai 1986-ban

	Létszám (1000 fő)	Összes kereset		Összesenből szellemi	
		Ft/fő/hó	Vállalati átlag százalékában	Ft/fő/hó	Vállalati átlag százalékában
Vállalati tarifa összesen	2278	6808	100,0	7886	100,0
Államigazgatás	70	7769	114,1	8002	101,5
Egészségügy	180	6082	89,3	6962	88,3
Felsőfokú oktatás	25	7283	107,0	8080	102,5
Egyes költségvetési intézmények	58	6688	98,2	7952	100,8
Kutatóintézetek	13	8175	120,1	8627	109,4
Közművelődés	13	5767	84,7	6195	78,6
Színház, zene	6	7128	104,7	7326	92,9
Alsó- és középfokú oktatás	226	6329	93,0	7083	89,8
Pénzüntézetek	15	7124	104,6	7179	91,0
Takarékszövetkezetek	3	6143	90,2	6188	8,5
Költségvetés + pénzüntézetek összesen	609	6534	96,0	7285	92,4

A reálbérindex alakulása (1978 = 100)

	Munkások és alkalmazottak összesen			Ebből					
	nettó nominál átlagkereset	fogyasztói munkásosztály és nem fizikai (szellemi) foglalkozásúak átlagosan	reálbér-index	fizikai foglalkozásúak			szellemi foglalkozásúak		
				nettó nominál átlagkereset index	fogyasztói árindex, munkásosztály	reálbér index	nettó nominál átlagkereset index	fogyasztói árindex nem fizikai (szellemi) foglalkozásúak	reálbér-index
1979	107,0	108,9	98,3	106,8	109,0	98,0	107,0	108,6	98,5
1980	114,9	118,9	96,7	114,6	118,8	96,4	114,8	118,9	96,5
1981	121,6	124,4	97,8	120,9	124,2	97,4	121,7	124,6	97,6
1982	129,0	132,8	97,1	128,0	132,8	96,4	129,2	132,6	97,4
1983	134,2	142,7	94,0	133,2	142,4	93,5	133,9	142,8	93,7
1984	141,7	154,4	91,7	140,6	154,2	91,2	141,5	154,4	91,6
1985	152,4	165,2	92,3	150,7	164,7	91,6	153,0	165,8	92,3
1986	163,7	174,1	94,0	160,4	173,5	92,6	166,3	175,0	95,0

A havi átlagkereset és a fogyasztói árindex alakulása 1980–1987
(1980 = 100)

Havi átlagkereset	
Ipar	164,6
Építőipar	164,7
Mezőgazdaság	160,9
Erdőgazdálkodás	159,9
Közlekedés	150,1
Posta és távközlés	166,1
Kereskedelem	165,6
Fogyasztói árindex kiadási főcsoportok szerint	
Élelmiszerek	151,1
Élvezeti cikkek	158,2
Ruházkodási cikkek	175,6
Fűtés, háztartási energia	160,8
Tartós fogyasztási cikkek	134,1
Egyéb iparcikkek	160,9
Szolgáltatások	175,7

Válogatott bibliográfia

Az alábbiakban válogatást adunk olyan publikációkból, melyek lapunk e számának témáihoz kapcsolódnak.

- Antal L.: A vagyonérdekeltségről, *Pénzügyi Szemle*, 1985/4.
- Antal L. — Bácskai T.: A nem termelő szféra finanszírozásának rendszere (helyzetértékelés, javaslatok). Kézirat, 1987.
- Asztalos L.Gy.: A versenyelmélet alapjai és a nyugat-német versenypolitika gyakorlata. Kézirat, Pénzügykutató Intézet, 1984.
- Augusztinovics M.: Az emberi gazdaság elméletéhez, *Társadalmi Szemle*, 1982/10.
- Augusztinovics M.: Ki mit fizet? *Közgazdasági Szemle*, 1987/5.
- Baldwin, D.A.: *Economic Statecraft*, Princeton University Press, 1985.
- Bara Z.: Neoklasszikus oligopólium elméletek. Kézirat, MKKE, 1988.
- Berend I.: Növekedési pálya és tőkeigényesség, *Közgazdasági Szemle*, 1988/1.
- Berend T. I.: *Napjaink a történelemben*, Magvető, 1980.
- Berend T. I.: A magyar reform sorsfordulója az 1970-es években, *Valóság*, 1988/1.
- A bérpolitika és bérrendszer reformjának koncepciója*, A Munkaügyi Kutatóintézet Kiadványai, 1988. március.
- Bihari M.: Reform és demokrácia, *Medvetánc*, 1987/2, Melléklet.
- Brandt—Kreisky—Palme: *Briefe und Gespräche, 1972 bis 1975*, Europäische Verlaganstalt, Frankfurt—Köln, 1975.
- Csanádi M.: Függőség, konszenzus és szelekció, Pénzügykutató Intézet, 1984.
- Csanádi M.: A döntési mechanizmus szerkezete, *Társadalomkutatás*, 1987/4.
- Dornbusch, R. — Fischer, S.: *Macroeconomics. The Trade-offs between Inflation and Unemployment*, International Student Edition, 1985.
- Eickhof, N.: *Theorien des Markt- und Wettbewerbsversagen Wirtschaftsdienst*, 1986.
- Erdős T.: *Egyensúly, válság, ciklikusság*, Kossuth Könyvkiadó, 1976.
- Erdős T.: *A termelés korszerűsödése és a gazdasági növekedés*, Kossuth Könyvkiadó, 1976.
- Erdős T.: *Növekedési ütem, növekedési pálya*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1986.
- Falusné Szikra K.: *Munkabér, ösztönzés, elosztás*, Kossuth Könyvkiadó, 1979.
- Falusné Szikra K.: A vagyonosodásról, *Közgazdasági Szemle*, 1982/11.
- Falusné Szikra K.: Bérarányaink nemzetközi összehasonlításban, *Gazdaság*, 1987/2.
- Falusné Szikra K.: Jövedelem és vagyonmegoszlás a nyolcvanas években, *Társadalmi Szemle*, 1987/7.

- Fazekas—Kalász—Köllő—Polgár—Révész—Sziráczy: Kereseti és bérvizonyaink, *MTA KTI Közlemények*, 1983/23.
- Ferge Zs.: Gazdasági reform, szociálpolitika és legitimáció, *Valóság*, 1986/10.
- Fricz T.: Az első reform előtt, *Valóság*, 1988/1.
- Friedman, M.: *A Theoretical Framework for Monetary Analysis*, National Bureau of Economic Research, New York, 1971.
- Friedman on Galbraith and on Curing the British Disease, The Fraser Institute, Vancouver, 1977.
- Gábor R. I. — Kővári Gy.: Keresetszabályozás és munkahelyi ösztönzés, *Közgazdasági Szemle*, 1985/6.
- Gábor R. I. — Kővári Gy.: A munkaerőpiac állami koordinációja és a bérszabályozás, *Gazdaság*, 1987/4.
- Hankiss E.: *Diagnózisok 2. Gyorsuló idő sorozat*. Magvető, 1986.
- Harrod, R.: *Economic Dynamics*, Macmillan, London, 1973.
- Hetényi I.: A költségvetés reformjáról, *Pénzügyi Szemle*, 1988/2.
- Héthy L.: *Gazdaságpolitika és érdekelttség*, Kossuth Könyvkiadó, 1983.
- Héthy L.: Gazdasági demokrácia és érdekegyeztetés, *Társadalmi Szemle*, 1987/6.
- Héthy L.: Az állam és a bér, *Valóság*, 1988/8.
- Héthy L. — Vass D.: Tegnapi bérrendszerünk ma, *Mozgó Világ*, 1985.
- Hoch R. — Radnóti É.: Egy koncepció a 2000. éven túlnyúló hosszútávú tervezés feladatairól. Kézirat, 1988.
- Hoós J.: *A gazdasági növekedés alapvető tényezői*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1970.
- Hunyadi Cs.: Piac típusok és piacértelmezések, *Piac — verseny — kockázat*, Szervezési és Vezetési Tudományos Társaság, 1986.
- Kádár B.: A világgazdasági növekedés és az iparfejlődés fő irányzata, *Gazdaság*, 1985/3.
- Kádár B.: Iparfejlődésünk négy évtizede a világgazdaság tükrében, *Külgazdaság*, 1985/4.
- Kádár B.: Struktúrapolitikánk dilemmái, *Tervgazdasági Fórum*, 1986/3.
- Kádár B.: *Magyar külgazdasági stratégia a nyolcvanas években*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987.
- Kaldor, N.: *Essays on Economic Stability and Growth*, Duckworth, London, 1960.
- Kalecki, M.: *Introduction to the Theory of Growth in a Socialist Economy*, P.S.P. Warszawa, 1969.
- Kertesi G. — Cukor E.: Vállalatközi bérkülönbségek Magyarországon. Okok és következmények, *Gazdaság*, 1987/4.
- Kopátsy S.: *Hiánycikk a vállalkozás*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1983.
- Kornai J.: *A hiány*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980.
- Kovács J.: *A munkaerő társadalmi újratermelése és tervezése*, Akadémiai Kiadó, 1980.
- Körkérdés a világgazdasági alkalmazkodásról. *Külgazdaság*, 1988/1.
- Laffer, A.B. — Seymour, J.P.: *The Economics of the Tax Revolt: A Reader*, New York, Harcourt, Brace, 1979.
- Liska T.: *Ökonosztát*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1988.
- Maizels, A.: *Industrial Growth and World Trade*, Cambridge University Press, 1963.
- Mátyás A.: *A polgári közgazdaságtan története az 1870-es évektől napjainkig*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1979.

- Meek, P.: *Open Market Operations Fed*, New York, 1969.
- Nagy A.: Miért nem megy? *Valóság*, 1988/2.
- Napirenden a bérreform. Eszmecsere, *Társadalmi Szemle*, 1988/4.
- Olson, M.: *A nemzetek felemelkedése és hanyatlása*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987.
- Pál L.: Tudományos-műszaki fejlődés — gazdasági struktúraváltás, *Társadalmi Szemle*, 1988/1.
- Phelps, E.S.: *Golden Rules of Economic Growth*, W.W. Norton, New York, 1966.
- Polányi K.: *Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet*, Gondolat, Budapest, 1976.
- Pongrácz L.: A bér- és keresetszabályozás mai kérdései, *Társadalmi Szemle*, 1987/7.
- Rák Gy.: Adóreform bérreform nélkül, *Közgazdasági Szemle*, 1987/7—8.
- Révész G.: Bérezés az 1980-as évek Magyarországon, *Közgazdasági Szemle*, 1986/7—8.
- Sárközy T.: A gazdasági alkotmányosság lehetőségeiről és szükségességéről Magyarországon, *Valóság*, 1986/2.
- Shepherd, W.: *Market Power and Economic Welfare*, New York, Random House, 1970.
- Siklaky I. (szerk.): *Koncepció és kritika. Vita Liska Tibor szocialista vállalkozási szektor javaslatairól*, Magvető, 1986.
- Szabó K. (szerk.): *Vagyonerdekeltetés — reform*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987.
- Szalai E.: A gazdasági válság természete, *Valóság*, 1988/6.
- Szamuely L.: Negyedszázados vita a szocialista gazdaság mechanizmusáról Magyarországon. In: Szamuely L. (szerk.): *A magyar közgazdasági gondolat fejlődése, 1954—1978*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- Szeben É.: Gondolatok a bérpolitika továbbfejlesztéséről, *Gazdaság*, 1982/4.
- Szepesi Gy.: Életszínvonal és elosztás az 1980-as években, *Gazdaság*, 1986/1.
- Tardos M.: A gazdasági verseny hazánkban, *Közgazdasági Szemle*, 1972/7—8.
- Tardos M.: A szabályozott piac kialakításának feltételei, *Közgazdasági Szemle*, 1985/11.
- Tiszynsky, H.: *World Trade in Manufactured Commodities, 1899—1950*, The Manchester School of Economic and Social Studies, Vol. 19, 1951.
- Tobin, J.: *Asset Accumulation and Economic Activity*, Basil Blackwell, Oxford, 1980.
- Vissi F.: A verseny és a piac gazdaságpolitikai kérdései, *Tervgazdasági Fórum*, 1988/2.
- Voszka É.: *Reform és átszervezés a nyolcvanas években*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1988.
- Vörös I.: Versenyjog a fejlett tőkés országokban, *Gazdaság és Jogtudomány*, az MTA IX. Osztályának közleményei, XIV, 1980.
- Vörös I.: A gazdasági verseny szabályozásának és intézményrendszerének tipikus modelljei a verseny jogi szabályozásának külföldi tapasztalatai alapján. Kézirat, Országos Archivatal.

Kutatási információ*

Az alábbiakban válogatást adunk olyan jelenleg is folyó kutatásokból, melyek lapunk e számának témáihoz kapcsolódnak.

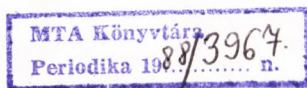
- „Az állam szerepe a bérmeghatározásban”, ELTE, témafelelős: Márkus Péter.
- „Bér, adó, ár”, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, témafelelős: Hoch Róbert.
- „A bér és az általános reform kapcsolata”, Munkaügyi Kutatóintézet, témafelelős: Németh Tibor.
- „Bérelméleti kérdések, bér és munkaerőpiac”, MKKE, témafelelős: Gábor R. István, Kővári György.
- „Bér és foglalkoztatás”, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, témafelelős: Radnóti Éva.
- „Bér és foglalkoztatás, bér és érdekegyeztetés”, Munkaügyi Kutatóintézet, témafelelős: Csuha V. Imre.
- „Bér, fogyasztási szerkezet, tulajdon”, Munkaügyi Kutatóintézet, témafelelős: Berki Erzsébet.
- „Bérfüggőség a családok jövedelmében”, Munkaügyi Kutatóintézet, témafelelős: Kelen András.
- „A bérhányad nagysága a GDP-ben”, Állami Bér- és Munkaügyi Hivatal, témafelelős: Batár Emese.
- „Bér és infláció. Bér és nem bérjellegű jövedelmek”, Munkaügyi Kutatóintézet, témafelelős: Szegő Szilvia.
- „Bér és jövedelmi viszonyok”, Magyar Gazdasági Kamara, témafelelős: Zala Júlia.
- „Bér és a lakosság költségvetési kapcsolatainak megváltozása”, KLTE, témafelelős: Mura-közi László.
- „A bérreform általános vonásai, tulajdonformák”, Munkaügyi Kutatóintézet, témafelelős: Laky Teréz.
- „A bérreform és az elosztási reform kapcsolata, munkajövedelmek heterogenitása, a központi bérszabályozás problémái”, Munkaügyi Kutatóintézet, témafelelős: Szeben Éva.

*Az itt közölt listában a következő rövidítéseket használtuk: BME = Budapesti Műszaki Egyetem; ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem; JATE = József Attila Tudományegyetem; JPTE = Janus Pannonius Tudományegyetem; KB = Központi Bizottság; KLTE = Kossuth Lajos Tudományegyetem; KSH = Központi Statisztikai Hivatal; MKKE = Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem; MSZMP = Magyar Szocialista Munkáspárt; MTA = Magyar Tudományos Akadémia; OMFB = Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság; OT = Országos Tervhivatal; SOTE = Semmelweis Orvostudományi Egyetem

- „A bérreform társadalmi és politikai összefüggései. Bér és érdekegyeztetés”, Munkaügyi Kutatóintézet, témafelelős: Héthy Lajos.
- „Bérreform és társadalmi reform”, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet, témafelelős: Lengyel Zsuzsa.
- „A bérszabályozás kapcsolata a monetáris szabályozással”, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, témafelelős: Erdős Tibor.
- „Bértartalom”, Munkaügyi Kutatóintézet, témafelelős: Orolin Zsuzsa.
- „Az emberi kapcsolattípusok és a strukturális viszonyok újratermelődésének összefüggései”, KLTE, témafelelős: Kiss József.
- „Érdek — öngazgatás — részvétel. A szocialista öngazgatás perspektívái az érdekviszonyok alapján”, MKKE, témafelelős: Valcsicsák Imre.
- „Az exportorientált iparpolitika elvei és lehetőségei Magyarországon”, MTA Ipar- és Vállalatgazdaság-kutató Intézet, témavezető: Botos Balázs.
- „Fejlesztéspolitika”, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, témafelelős: Berend Iván.
- „Gazdasági egyensúly és növekedés”, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, témavezető: Hoch Róbert.
- „A gazdasági élet hosszú hullámainak (Kondratyev-ciklus) alakulása és hatása a magyar gazdaság fejlődésére”, JPTE, témafelelős: Sipos Béla.
- „Gazdasági fejlődés és a gazdaság egyensúlyi jellemzőinek vizsgálata”, felelős: OT Tervgazdasági Intézet, a KSH Gazdaságkutató Intézet és az MKKE Népgazdasági Tervezési Intézet közreműködésével.
- „A gazdasági fejlődés problémái Magyarországon”, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, témafelelős: Erdős Tibor.
- „Gazdasági fejlődésünk és gazdaságpolitikánk”, MKKE, témafelelős: Szabó Katalin.
- „A gazdasági szabályozórendszer hatása a vállalatokra”, MKKE, témafelelős: Veress József.
- „A háztartások helye a mai gazdaságban”, MKKE, témafelelős: Andorka Rudolf.
- „Inflációs folyamat és monetáris szabályozás Magyarországon”, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, témafelelős: Erdős Tibor.
- „Kereseti arányok”, Állami Bér- és Munkaügyi Hivatal, témafelelős: Borlói Rudolf.
- „A KGST-kapcsolatokra ható új tényezők, hajtóerők, érdekeltségi viszonyok a 80-as, 90-es évek fordulóján különös tekintettel a magyar-szovjet együttműködésre”, MTA Világgazdasági Kutató Intézet, témafelelős: Pécsi Kálmán.
- „A lakossági reálbér és fogyasztás”, KSH, témafelelős: Fekete Gyula.
- „A magyar gazdaság az európai integrációs környezetben és a kelet-nyugati kapcsolatrendszerben”, MTA Világgazdasági Kutató Intézet, témavezető: Inotai András.
- „A magyar reform története 1953-tól napjainkig”, Berend T. Iván, MTA.
- „Makrogazdasági folyamataink nemzetközi összehasonlító vizsgálata”, felelős: OT Tervgazdasági Intézet, a KSH és az MTA Világgazdasági Intézete közreműködésével.
- „Minimálbér, átlagbér, megélhetés”, Gazdaságkutató Intézet, témafelelős: Ékes Ildikó.
- „Minőség, termelékenység, versenyképesség; összefüggésük, értelmezésük és érvényesítésük a magyar gazdaságban”, MTA Ipar- és Vállalatgazdaság-kutató Intézet, témafelelős: Román Zoltán, az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, a BME Ipari Üzemgazdaságtan Tanszéke és a KSH közreműködésével.

- „Munkaerőpiac és bérszabályozás”, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, témafelelős: Kovács János.
- „A munkavégzőképesség hasznosítása és a lakosság jövedelemszerzési szinterei”, MKKE, témafelelős: Galsai Péter.
- „A műszaki-tudományos fejlődés főbb globális és regionális tendenciái a XX. század utolsó szakaszában”, MTA Világgazdasági Kutató Intézet, témafelelős: Simai Mihály, az MKKE Világgazdasági Tanszék, az OMFB és a SOTE közreműködésével.
- „A nagyvállalati szervezet korszerűsítése”, Nehézipari Műszaki Egyetem, témafelelős: Nagy Aladár.
- „A nyugat-európai integráció technológia- és informatikai fejlesztési programjaiba (EUREKA, ESPRIT) való bekapcsolódásunk lehetőségei, területei és feltételei. Hatásuk a fejlett tőkés országokkal való kereskedelmi, termelési és műszaki együttműködési kapcsolatainkra”, OMFB, koordinátor: Kardos Péter.
- „A párt szerepe a társadalom érdekviszonyainak alakításában”, ELTE, témafelelős: Bihari Mihály, Horváth Ágnes, Gergely András, Sándor Péter.
- „A piaci viszonyok fejlesztése”, MKKE, témafelelős: Hunyadi Csilla.
- „A strukturális alkalmazkodás gyorsításának eszközei”, MTA Ipar- és Vállalatgazdaságtudató Intézet, témafelelős: Román Zoltán.
- „A szakértők szerepe a társadalmi-gazdasági-technikai modernizációban”, BME, témafelelős: Farkas János.
- „A szellemi-alkalmazotti csoportok újratermelődésének mechanizmusai”, JATE, témafelelős: Szentpéteri István.
- „A szocialista öngazgatás kialakításának tapasztalatai és fejlődésének további irányai”, JATE, témafelelős: Nagy Lajos.
- „Szociálpolitika és bér”, ELTE, témafelelős: Ferge Zsuzsa.
- „A termelésfejlesztés és a műszaki fejlesztés stratégiai fő irányainak érvényesülési, társadalmi-gazdasági feltételei és ezek erősítése”, OMFB, koordinátor: Kralovánszky U. Pál és Goldperger István.
- „A termelő infrastruktúra hosszútávú fejlesztése, az elmaradottság felszámolásának és az előrelépés meggyorsításának lehetőségei”, OMFB, koordinátor: Goldperger István.
- „A tudományos és technikai haladás és a gazdasági struktúraváltozás kölcsönhatásai”, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, témafelelős: Bródy András.
- „Új vállalatirányítási formák a gyakorlatban”, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, témafelelős: Tardos Márton.
- „Vagyoni helyzet és jövedelmi helyzet”, MKKE, témafelelős: Falusné Szikra Katalin.
- „Vállalati bérszabályozás. Munkaerőpiac és bérszabályozás”, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, témafelelős: Révész Gábor.
- „Vállalati munkaerő és kereseti viszonyok”, MKKE, témafelelős: Timár János.
- „A vállalatiaság, vállalkozás a szocializmusban”, MKKE, témafelelős: Lengyel György.
- „A vállalatok társadalmi-politikai környezete”, MKKE, témafelelős: Herédi István.
- „A vállalkozási tevékenység ösztönzésének lehetőségei...”, MKKE, témafelelős: Liska Tibor.

- „A versenyszabályozás továbbfejlesztése”, Országos Árhivatal az MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, az MKKE és még több más intézmény munkatársainak közreműködésével, témafelelős: Vissi Ferenc.
- „Világgazdasági változások, integrációs keretek és vállalati viselkedés...”, MTA Világgazdasági Kutató Intézet, témafelelős: Inotai András, az MTA Ipar- és Vállalatgazdaságkutató Intézete, az OT Tervgazdasági Intézete és az Ipargazdasági Intézet közreműködésével.
- „A világgazdasági változások és a magyar gazdasági stratégia”, MTA Világgazdasági Kutató Intézet, témavezető: Bognár József.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

1900

Kiadja: a Társadalomtudományi Bizottság nevében a Magyar Tudományos Akadémia

A kiadásért felel: Berend T. Iván, az MTA elnöke

A szerkesztésért felelős személy: Tamási Péter

Budapest, 1988. szeptember

INFO-Társadalomtudomány

1. szám: Válaszúton a magyar társadalom
2. szám: Népbetegségeink? — A társadalmi beilleszkedési zavarok anatómiájához
3. szám: Technikai fejlődésünk útvesztői
4. szám: Egy mítosz és következményei — Az ún. „nem termelő” szféráról
5. szám: Társadalmi rétegződésünk, társadalmi struktúránk